

„SÍVÓ ÉVEK ALJÁN”

Történetek az ötvenes évekből

„SÍVÓ ÉVEK ALJÁN”

Történetek az ötvenes évekből

„SÍVÓ ÉVEK ALJÁN”

Történetek az ötvenes évekből

Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága
Zalaegerszeg, 2006

Szerkesztette, a szövegeket gondozta
és a jegyzeteket írta:

BÉRES KATALIN

Nyomdai előkészítés, borítóterv:

TVF STÚDIÓ KFT.

A hátoldalon látható felvételt Éder Ferenc készítette.

ISBN 963 7205 46 2

Kiadja a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága
Zalaegerszeg, Batthyány utca 2.

Felelős kiadó:

DR. VÁNDOR LÁSZLÓ
megyei múzeumigazgató

A könyv létrejöttét

Zalaegerszeg Megyei Jogú Város
Millecentenáriumi Közalapítványa

és

Zalaegerszeg Megyei Jogú Város
Közigyelésének Oktatási és Ifjúsági Bizottsága
támogatta.

Nyomdai munkák:
Gura Nyomda, Zalaegerszeg

ELŐSZÓ

Sajátos a viszonyunk a 20. századra vonatkozó idő fogalmával. Történeti tudatunkban e század megnevezése alatt nem az 1901-től 2000-ig terjedő száz évet, hanem a „boldog békeidőket” lezáró 1. világháború kitörésétől az 1989-es rendszerváltásig terjedő időt – mintegy 75 évet – értjük. Közgondolkodásunkban ugyanígy más a korszakhatára a század közepét jelentő ötvenes éveknek is. Erre az évtizedre gondolva tragédiákban gazdag modernkori történelmünk legnyomasztóbb évei jutnak eszünkbe, 1948-tól, a Magyar Kommunista Párt egyeduradalomra jutásától az 1956-os forradalmat követő megtorlások enyhüléséig, a Kádár-rendszer konszolidációjának kezdetéig (1960-as évek eleje).

A Szovjetunió – és itt állomásozó hadserege – hathatós támogatásával kiépülő totális diktatúra a „szép új világ”, a kommunizmus felépítésének jegyében nemcsak a közéletet formálta át, szétzúzva a pártokat, hagyományos közösségeket, hanem erőszakosan belenyúlt a magánszférába is, súlyos terheket, megpróbáltatásokat rakva az egyes emberek vállára. A korszakban minden harmadik magyar állampolgárt ért valamilyen atrocitás a hatalom részéről.

Kitelepítés, kuláklista, munkaszolgálat, klerikális reakció, ÁVH, éberség, békekölcsön, munkaverseny, önkritika – ma már üresen kopogó, iskolában megtanulandó kifejezések az 1956 óta felnőtt nemzedékek számára. A fogalmak mögöttes tartalma – a szenvedés, a megaláztatás, a tönkretett, kényszerpályára sodort életek sora – elveszett. Annál is inkább, mert az ötvenes évek megpróbáltatásait átélt emberek hol kényszerből, hol pedig önvédelemből nem beszélheték ki, nem adhatták tovább a velük történeteket, így azok nem váltak a családi és közösségi hagyomány részévé, nem segítették a traumák feldolgozását, a korszak megértését.

A hallgatás görcse néhány évtizeddel ezelőtt oldódni kezdett, de csak a rendszerváltás hozott igazi fordulatot ebben a kérdésben. Előbb a kor történelmet alakító személyiségeinek memoárjai, visszaemlékezései láttak napvilágot, majd lassan a hétköznapi emberek történetei is újságok, folyóiratok, kutatások témái lettek.

Könyvünkben mi is az ötvenes évekről szóló, különböző műfajú történetek összegyűjtésére és kiadására vállalkozunk. Nem szépirodalmat tart kezében az olvasó, hanem olvasmányos, helyenként iróniával, humorral, szeretettel megfűszerezett, megrendítő visszaemlékezéseket. A közreadott önéletírások, naplók, levelek, interjúk betekintést engednek az 1945 és 1957 közötti évek hétköznapijainak diktatúra által terhelt világába; az egyes sorsokon keresztül láttatják a kor „jellegzetes” eseményeit: az iskolaállamosítások lezajlását, a kitelepítést, munkaszolgálatot, az osztályidegenek, a klerikális reakció elleni szakadatlan küzdelmet,

---

az internálótáborok, börtönök világát, majd a korszak drámai csúcspontját, az 1956-os forradalom helyi és országos eseményeit, végül a menekülést választók viszontagságait, a menekülttáborok életét.

A történetek szereplői zalai származású, vagy munkájuknál fogva Zala megyéhez kötődő emberek, akik – hitük és meggyőződésük szerint – tisztességesen éltek életüket, mégis szinte mindannyian a diktatúra áldozatai lettek. Ennek ellenére, a sok hányattatás után is visszatekintve életükre, nyugodt szívvel, tiszta lelkiismerettel mondhatják Pál apostol szavaival: „A jó harcot megharcoltam, a pályát végigfutottam, hitemet megtartottam.”

Könyvünk címét és az egyes elbeszélésekhez mottóként választott versidézeteit Gérecz Attilától, '56 Petőfijétől kölcsönöztük, ezzel is felhívva az olvasó figyelmét a méltatlanul elfeledett – igazából meg sem ismert – fiatal mártír költő életművére.

Köszönetet mondunk Dr. Marx Gyulának, akinek ötletéből a könyv kiadásának gondolata megszületett, s aki munkánkat segítette, bátorította; továbbá Molnár Lászlónak, a Tablók Könyve kiadójának, hogy Móra Magdolna és Illés László portréját rendelkezésünkre bocsátotta. Végül köszönjük Zalaegerszeg Megyei Jogú Város Oktatási és Ifjúsági Bizottságának, valamint a Millecentenáriumi Közalapítványnak, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulójára megjelenő könyvünk kiadását anyagi támogatásával lehetővé tette.

A szerkesztő

MÓRA MAGDOLNA

1922. november 29-én született Zalaegerszegen. Édesapja Móra János, a zalaegerszegi főgimnázium magyar - latin szakos tanára (Móra Ferenc unokaöccse), édesanyja Berkes Ilona.

Az elemi iskola négy osztályának elvégzése után a zalaegerszegi állami polgári leányiskolába került, majd a Deák Ferenc Állami Reálgimnáziumban folytatta tanulmányait, ott is érettségizett 1941-ben.

Ez év őszén Szegedre nyert felvételt az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola magyar nyelv, irodalom és történelem szakára. A háború miatt egy évvel később, 1946-ban szerzett tanári oklevelet. Állást azonban nem kapott, így 1947-ben Zala Vármegye Szabadművelődési Fel-

ügyelői Hivatalánál lett fogalmazó. Még ezen év december 23-án kinevezték az Ady utcai polgári leányiskola tanárává, ahonnan 1948 szeptemberében áthelyezték a Notre Dame zárda katolikus polgári leányiskolájából államosított általános iskolába. Egy év múlva visszakерült az Ady Endre Általános Iskolába, ahol 1950 tavaszán - betegségére való hivatkozással, de az ÁVH beszervezési kísérlete miatt - felmondott. 1950 nyarán házasságot kötött Klausz Jenő erdőmérnökkel. Az ő áthelyezése révén 1951-ben Székesfehérvárra költöztek. Házasságukból három gyermek született. Férje 1956 nyarán meghalt. 1953-tól általános iskolai tanárként - először helyettesítőként - dolgozott, kinevezése után a Táncsics Mihály, majd a Május 1. Téri Általános Iskolában tanított. 1961-ben a Fejér Megyei Levéltárban kapott levéltáros állást, s ott dolgozott nyugdíjba vonulásáig, 1980-ig. Számos történelmi vonatkozású tanulmánya jelent meg, fő kutatási területe Fejér megye oktatástörténete és Székesfehérvár helytörténete volt. Tudományos publikációit elsősorban a Fejér Megyei Levéltár Történeti Évkönyvében adta közre.

Fiatal lány korától ír verseket, első költeményeit 1939-40-ben a Zászlónk című folyóirat közölte. Önálló verseskötete „Mint aki útra készül” címmel 1996-ban jelent meg Székesfehérváron a Vörösmarty Társaság kiadásában. A Göcseji Falumúzeumról írt Visszaálmodott falu és az édesapjára, Móra Jánosra emlékező Non omnis moriar című verse 1997-ben, az Egerszegi múzsa című antológiában látott napvilágot.

1973-ban és 1979-ben Szocialista kultúráért kitüntetést kapott, 2002-ben „Székesfehérvárért” díjjal jutalmazták.

Móra Magdolna zalaegerszegi éveit idéző visszaemlékezését a Göcseji Múzeum felkérésére 2006 januárjában írta. Írása feleleveníti a háború utáni évek optimista hangulatát, és láttatja azt a folyamatot, ahogy az évtized második felére, a kibontakozó kommunista diktatúra hatására a félelem a hétköznapiak részévé válik.

*„Az égen most rácsok feszülnek, szalagok,
mint lelken a soha meg nem írhatott
verssorok.”*

Gérecz Attila: Levél, 1956.

MÓRA MAGDOLNA: ZALAEGERSZEGI EMLÉKEIM

Azt hiszem, hogy szülővárosomhoz való bensőséges kötődésem akkor kezdődött, mikor édesapámat, a 24 éves Móra János középiskolai tanárt¹ a minisztérium 1920-ban a budapesti szülői otthonból elszólítva a zalaegerszegi gimnáziumhoz osztotta be. Az akkori Deák Ferenc Gimnázium² a millennium évében, 1896-ban épült, egykorú volt édesapámmal.

Apai nagyapám, Móra István³ fővárosi polgári iskolai tanár, 7 gyermekét a természet ismeretére és szeretetére nevelte, és gyakran vitte őket kirándulni a budai hegyekbe. Édesapám így hamar megkedvelte a tágas rétekekkel, erdős és szőlős dombokkal körülvett zalai kisvárost. Egy év múlva feleségül vette Berkes János törvényszéki irodaigazgató Ilona lányát. Anyai nagyapám ifjú korában okleveles gazdaként egy nagy uradalom tisztartójaként dolgozott, így bizonyára nem érezte magát igazán elégedettnek a hivatali szoba szűk falai között, és vett egy kis szőlőt a Becsali hegyen. Ez már születésem idején, 1922-ben is létezett, így én is korán megismerkedtem a természettel. Édesapám gyermekkoromban minden útifű és mezei virág nevét megtanította.

Már apró gyermekként nagyon kötődtem Zalaegerszeghez és felnőtt életemet is csak itt tudtam elképzelni. Tartalmas és hangulatos diákévek után 1941-ben érettségiztem a Deák Ferenc Gimnáziumban, és azonnal jelentkeztem az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola magyar nyelv, irodalom és történelem szakcsoportjára Szegedre. A főiskolai oktatás kapcsolatban állt az egyetemmel, így itt is kellett irodalomból és néprajzból előadásokat hallgatnunk, és erről félévenként beszámolnunk. Úgy képzeltem, hogy 1945 nyarán felkészült tanárként Egerszegre kerülhetek, és még azon az őszön munkába állhatok az Ady utcai polgári leányiskolában.⁴ Ez az elképzelés azonban csak álom maradt.

¹ Móra János (1896-1960) magyar - latin - görög szakos középiskolai tanár, 1920-tól 1957-ben történt nyugdíjazásáig a zalaegerszegi gimnáziumban tanított.

² A zalaegerszegi állami főgimnázium az 1922-23-as tanévben vette fel Deák Ferenc nevét.

³ Móra Ferenc testvére.

⁴ 1875-ben jött létre Zalaegerszegen a kétosztályos felső leányiskola, melyet 1888-ban négyosztályos községi polgári leányiskolává fejlesztettek, 1899-ben állami kezelésbe adtak. 1906-ban épült fel új otthonuk a Wlassics (ma Ady Endre) utcában.

1944 őszén már nem tudtam visszamenni Szegedre, mert ott már orosz katonai teherautók dübörögtek, míg nálunk Egerszegen a szomszédos Jókai utcai iskolába és a gimnázium épületébe német mentőkocsik hozták a sebesülteket az ott kialakított tábori kórházakba.

Édesapámat, aki egyetemi hallgatóként az első világháborúban is frontarcos katona volt, és hadnagyi rangban szerelt le, már 1944 nyarán is behívták katonai szolgálatra; Budapesten az egyik pályaudvar rendbehozatalához osztották be. 1944 őszén Zalaegerszegre hívták be a légvédelmi alakulathoz. 1945. március végéig naponta ide kellett bejárnia. Az iskolákban a rendszeres tanítás szünetelt.

1945. március utolsó napjaiban édesapám alakulatának el kellett hagynia Egerszeget azzal, hogy néhány nap múlva át kell menniük a határon Ausztriába. 16 éves öcsém és én természetesen vele mentünk, mert édesanyám 1943-ban meghalt, apám első házasságából származó nővérem ugyanebben az évben külföldre ment férjhez, így senki közeli hozzátartozónk nem volt a közelünkben, aki vállalta volna eltartásunkat.

Április elsején, húsvét vasárnap Radkersburgnál mentünk át az osztrák határon. Emlékszem ma is, hogy milyen különös látvány volt, amint a kis helybeli öregasszonyok ünnepi díszben, mosolyogva mentek a húsvéti misére, mi meg a lovaskocsikon dideregve úgy éreztük, hogy minden, ami a szívünknek kedves volt, elveszett.

Hosszú gyaloglások, huzatos pajtákban töltött éjszakák után jutottunk el a Weissenstein mellett kialakított angol foglytáborba. Itt egy tál meleg ételt adott délben a magyar katonai konyha. Az angoloktól naponta kaptunk nagyon kevés kenyeret és jóízű, de csak annyi kekszet, ami az éhezéstől megmentett. Nagy szerencsét jelentett ellátásunkban, hogy dohányt és valódi kávét is kaptunk, ezért a földben és terményekben szegény lakosságtól tudtunk egy kis krumplit vagy hullott gyümölcsöt szerezni. Később az erdő is adott egy kis áfonyát, földiszedret.

Hála Istennek nyár volt, így nem fáztunk. Nagy erőt jelentett, hogy családomban élő hitet éltem meg, és Szegeden a jezsuita atyáktól is komoly felkészítést kaptunk a megpróbáltatások idejére. Ez erőt adott a hétköznapi elviselésére és táplálta bennünk a hazatérés reményét.

1945 nyarán hivatalosan számbavették, hogy kik szeretnének mielőbb Magyarországra visszatérni. Elsők között jelentkeztünk, és így hosszú vonatozás, győri igazoltatás után szeptember elején újra itthon voltunk. Werbőczy utcai⁵ házunkat viszonylag épen találtuk. Mint megtudtuk, az oroszok egy rövid ideig parancsnoki épületnek használták, majd miután elhagyták, egy Erdély-

⁵ Ma Dózsa György utca

ből Zalaegerszegre menekült anyai nagybátyám költözött oda feleségével és két nagyobbcska lányával. Ők vigyáztak értékeinkre és mentették meg otthonunkat.

Emlékszem, megérkezésünk után hamarosan, Fogolykiváltó Boldogasszony ünnepén⁶ hatalmas körmenet indult Egerszegről a csácsi Mária szoborhoz, hiszen nagyon sok kedves ismerősünk még nem tért haza, sőt sokan azt sem tudták, hogy merre vannak, élnek-e egyáltalán elhurcolt katona hozzátartozóik. Sokan érezték úgy, hogy van miért könnyörogni ezen a napon.

Helybeli hivatalos igazolások után édesapám hamar visszamehetett tanítani, és én is eljutottam még azon az őszön, majd 1946 tavaszán is Szegedre; befejeztem utolsó tanulmányi évemet, és megkaptam a végbizonyítványt. Ez nem volt szokványos oklevél, mert a főiskolának a papírhány miatt hiányzott a hivatalos nyomtatványa.

Szegedről hazatérve hamarosan elmentem a Tankerületi Főigazgatósághoz Szombathelyre, ahol jelentkeztem a Polgári Iskolai Felügyeletnél. Természetesen állást nem tudtak adni. Egyetlen állami leánypolgári iskola működött Zalaegerszegen, az Ady utcai, s az tele volt középkorú pedagógusokkal. Egyelőre nem volt hely számomra, de nem csüggedtem. Mi akkor tele voltunk örömmel, lelkesedéssel, tettvággyal, így mikor Varga Ferenc, a leánypolgári énektanára, a nagytemplom kántora és az egyházi énekkar karnagya biztatott, hogy alakítsunk egy kislétszámú ének- és táncsoportot, vigyük ki a népdalokat és néptáncokat a szomszédos falvakba, örömmel csatlakoztam tervéhez. Polányi László budapesti mérnökhallgató, aki a leghíresebb koreográfustól, Molnár Istvántól tanulta a férfitáncokat, szívesen megtanította a nyáron itthon lévő 5-6 egyetemista társát - többek között Fülöp Miklóst, Csath Bélát, Lulics Andrást - ezekre a szép és hangulatos férfitáncokra. Varga Ferenc az énekek megtanítását vállalta, az én szerepem az összekötő szövegek megírása és elmondása volt. Énekeseink még gimnazisták voltak, két csodálatos kis teremtes: Popescu Magda és Popescu Mária. (Erdélyből menekült édesanyjuk később kolléganőm lett.)

A Zalai Táj- és Népkutató Intézet örömmel vette ötletünket, és támogatásával indultunk útnak. A népdalcsokrot úgy állítottuk össze, hogy azt tükrözze, milyen munkák és milyen ünnepek között telik el a falu élete az őszi szántástól a következő nyár aratásáig. A felhangzó népdalokat az alábbi sorrendben adtuk elő:

- Szánt a babám, csireg-csörög sej haj a járom
- Érik a szőlő
- Mostan kinyílt egy szép rózsavirág

⁶ Szeptember 24.

- Tollfosztóban voltam az este
- El kéne indulni, meg kék házasodni
- Tavaszi szél vizet áraszt
- Jázminbokor kihajlik az utcára
- Sokat arattam a nyáron

A népdalokon kívül dramatizált népballadákat is megszólaltattunk; a Kőműves Kelement, a Molnár Annát. Most is emlékszem, mennyi lelkesedéssel, szeretettel hallgatták és nézték a műsort a göcseji Barabásszegben, Kustánszegben, Nován, Petrikeresztúron. Meghívtak bennünket az előadással egy keszthelyi és badacsonyi ünnepségre is, sőt Zalaegerszegen is bemutattuk egyszer.

Gyalog mentünk egyik helyről a másikra, minden nap más faluban léptünk fel. A műsorokat este 9 óra körül kezdtük, többnyire az iskolák udvarán. Összesen 12-en voltunk, tarisznyából étkeztünk. Sem a hivatalos szervektől, sem a falvakban ellenszolgáltatást nem kaptunk, csak a szállásunkról gondoskodtak. A fiúk rendszerint pajtákban aludtak. Nekünk a legszebb ajándék az volt, hogy éreztük a hosszú háborútól meggyötört emberek szemében a felcsillanó örömet, reményt, szépség-szomjúságot.

Vége lett a nyárnak, a kis csoport visszament tanulni, vagy munkájához. Nekem még mindig nem volt igazi munkahelyem. Fülöp István,⁷ a Zalai Táj- és Népkutató Munkaközösség vezetője 1946 telén falusi lányok számára 2-3 hónapos tanfolyamot szervezett. Oktatói között én is ott voltam, irodalmat, néprajzot tanítottam. A történelmet Hegedüs Raymond⁸ adta elő, az éneket Varga Ferenc oktatta. A környékbeli falvakból bejártak a lányok, a távolabb lakók részére szállást és ellátást is fizetett Zala Vármegye Szabadművelődési Felügyelői Hivatala.⁹ Az ott tanító tanároknak is adott óradíjat.

Így kerültem kapcsolatba ezzel az intézménnyel. Eleinte csak bejárogattam minden ellenszolgáltatás nélkül segíteni, hogy ismerkedjem a hivatal feladataival, majd 1947. augusztus elején hivatalosan is fogalmazói kinevezést kaptam. Itt különböző kulturális és népművészeti tanfolyamokat szerveztünk a falvak számára. Könyveket kölcsönöztünk - elsősorban a népi írók, Veres Péter, Darvas József, Sinka István műveit -, és műsorfüzeteket adtunk a tanítók részére. Minden faluban egy megbízott „ügyvezető” pedagógus tartotta velünk folyamatosan a kapcsolatot. Ezen a nyáron lettek divatosak, sőt szinte kötelezőek a falunapok. Itt ügyvezetőink műsorokat rendeztek, amelyen a falvak

⁷ Fülöp István (1913-1975) tanító, 1953-57 között a Megyei Könyvtár vezetője. Sokat tett a zalai néprajzi, honismereti és helytörténeti kutatások megindulása érdekében.

⁸ Hegedüs Raymond magyar-német szakos középiskolai tanár, 1947-ben megszervezte a Batsányi János Népi Kollégiumot; 1948-50 között a gimnázium tanára volt.

⁹ A háború után az Iskolánkívüli Népművelési Bizottság feladatkörét átvevő, a népművelést szervező hivatal, vezetője Örkényi Sándor volt.

vezetői is részt vettek, többnyire néhány kedves értékelő szöveget is mondtak. Ezekre mi is meghívtak voltunk, időnként jelentést is küldtünk a Népművelési Minisztériumnak a hivatal részéről.

Egy alkalommal a főnököm megbízott, hogy a kommunista és a szociáldemokrata párt helyi szervezetében, a gyűlések végén hirdessek ki egy kulturális programot. Egyik összejövetelem sem engedélyezték, hogy szót kapjak. Értetlenül álltam a dolog előtt, utólag tudtam meg, hogy egy „klerikális reakciós nőt” nem lehetett a pódiumra engedni. Ekkor szembesültem először azzal, hogy vallásos meggyőződése miatt bélyeget kaptam.

Szerettem ezt a munkakört is, mégis nagyon boldog voltam, mikor a Főigazgatóság értesített, hogy Ortutay miniszter úr 1947. december 23-án kinevezett az Ady utcai leány polgári iskola tanárává. Nagy öröömre szolgált, hogy régi vágyam teljesült. Ez az iskola négy osztályos volt, 10-től 14 éves korig tanultak ott azok a lányok, akiknek a szülei a népiskolainál nagyobb műveltséget kívántak biztosítani gyermekeiknek. Amikor odakerültem, még nem tudtuk, hogy ez az iskolatípus hamarosan megszűnik. A következő év nyarán felszámolták a polgári iskolákat, és szeptembertől áthelyeztek a Notre Dame apácák államosított általános iskolájához.

Rólam köztudomású volt, hogy 1948 tavaszán több tanártársammal együtt nem írtam alá az államosítást kérő ívet. Nemcsak az egyházi kiközösítéstől¹⁰ való félelem miatt, hanem mert a lelkiismeretünk sem engedte. Amikor a tantestületben megkérdezték, hogy ki az, aki nem helyesli az egyházi iskolák államosítást, Sipos Berta, Pais Zsófia, Vidóczi Matild, Medve Éva és én álltunk fel. Míg többségüket megtorlásul vidékre helyezték, engem szeretett iskolámból egy lakásomtól távoli idegen intézménybe küldtek át; akkor is úgy éreztem, büntetésből.

Azt is tudta rólam a tanfelügyelőség, hogy hitbuzgalmi egyesületekben tevékenyen veszek részt. A Kalásszal¹¹ még főiskolás koromban kerültem kapcsolatba, egy Szeged mellett lévő tanyán vezettem Lánykört. 1946-47-ben Zala megyében egy Hagyárosbörönd nevű falucskában foglalkoztam a nagybacska falusi lányokkal. Tagja voltam Egerszegen a ferencendi plébánián a harmadrendnek,¹² és ugyanitt vezettem a cseléd lányok Szent Zita Egyesületének vasárnapi foglalkozásait. Az Országos Mária Napok¹³ zalaegerszegi rendezvényére

¹⁰ Az iskolák államosítása előtt Mindszenty bíboros kiközösítéssel fenyegette meg az államosítást támogató ívek aláíróit.

¹¹ Katolikus Lányok-Asszonyok Szövetsége, 1936-ban a katolikus egyház által alapított, a falusi lányok, asszonyok nevelését szolgáló egyesület.

¹² A ferences szerzetesek világi rendje, tagjai a ferencesek szellemében, azok irányítása alatt élnek.

¹³ 1947. aug. 15-én Mindszenty bíboros 1947-48-ra országos programsorozattal Mária-évet hirdetett. Ennek keretében került sor 1948. szept. 7-8-án a zalaegerszegi Mária Kongresszusra, melynek lebonyolítását a kommunista párt minden módon igyekezett akadályozni.

szavalókórust írtam a Boldog Margit Leánykongregáció részére a névadó szent életéről. Ezt elő is adtuk az ünnepségsorozat keretében a ferencesek templomában. Én még hittem és reméltem a vallásszabadságban, és nem akartam meggyőződéseim ellenére egészen visszahúzódní. De bizalmamban csalódnom kellett.

Lelkileg nagyon nehéz érzésekkel érkeztem a zárdába, a katolikus lány-polgáriból államosított általános iskolába. Sajnáltam az elbocsátott apácákat, akik közül néhányat személyesen ismertem és szerettem, de a tanítás, a gyerekek szeretete gyógyír volt lelki sebeimre. Az iskola igazgatónőjével kölcsönösen tiszteltük egymást.

A zárdában töltött tanévről két jellemző eset jut eszembe, amely azoknak az éveknél a vallásos emberek és főleg a pedagógusok elleni ellenséges hangulatát érzékelteti. Egy alkalommal a sportpályáról kísértük vissza a gyerekeket az iskolába, amikor útközben néhányan besurrantak a cukrászdába fagyaltot vásárolni. Bosszantott, hogy engedély nélkül kiléptek a sorból, (akkoriban ez helytelen magatartásnak számított!) s csak a pénzes gyerekeknek jutott az édességből. Megfeddtem őket, mondván, hogy megjegyzem magamnak az engedetlen tanulók nevét. Erre az utca túloldaláról átkiabált egy asztalos: „Megjegyzí?! Hogy mer íyet mondani ezeknek a szegény gyerekeknek! Mi meg majd megjegyezzük magunknak a Tanárnőt, és gondoskodunk róla, hogy jövőre már nem fog tanítani!” ...

Az államosított Tanítóképző igazgatója Baranyai Sándor, gimnáziumi német tanárom volt, de ekkor ott tanított Balenegger Henrik, egykori franciatanárom is. Egy alkalommal átjött hozzám az általános iskolába (a Tanítóképző gyakorlóiskolája voltunk) egy magyarórát meghallgatni. A végén azt mondta: „Magduskám! Magából igazgatót, sőt főigazgatót csinálnánk, csak ne lennének olyan pókhálós nézetei!”

„Pókhálós nézeteim” miatt újabb és újabb megpróbáltatások vártak rám. 1948 őszén a „demokrácia” azt kívánta tőlünk, hogy követeljük Mindszenty hercegprímás közéletből való eltávolítását. Követelésünket egy íven kézjegyünkkel kellett hitelesíteni. Ezt a papírt - hosszú vívódás után - egy ferences atya tanácsára aláírtam, aki azzal vigasztalt, hogy ha a bíborost el akarják távolítani, akkor azt az én aláírásom nélkül is megteszik. Letartóztatása után¹⁴ ísmét egy ívet kellett volna aláírni, melyen Mindszenty példás megbüntetését követeljük. Ezt már nem írtam alá, azt mondtam, az Ő véréhez ne tapadjon az ujjam. Tudomásom szerint sokan voltunk, akik ezt megtagadtuk.

1949 őszén - meglepetésemre - visszahelyeztek az Ady utcai általános iskolához. Az okát máig sem tudom, csak gyanítom, hogy a zárdaiskolai igaz-

¹⁴ 1948. dec. 26-án tartóztatták le a hercegprímást

gatónőmet is áthelyezték, ő ragaszkodott hozzám, és vitt magával. Ennek a fordulatnak igen örültem, visszakerülhettem régi kedves iskolámba. Nagyon jó pedagógusközösség dolgozott akkor ott, mindannyian régóta ismertük és szerettük egymást. A tanári kar többségének volt valami „bűne”, ki klerikális reakciós volt, kinek férje, testvére nyugaton élt, ki katonatiszt volt a Horthy-rendszerben, s ez összetartott bennünket. Két kolléganőnkkel szemben azonban óvatosabban viselkedtünk, az egyikük az úttörőcsapatot szervezte, a másikuk férjéről, Bödei Jánosról¹⁵ köztudomású volt kommunista elkötelezettsége. Biztonságban nem érezhettük magunkat, de nem féltünk, mivel a tanteszület többsége hasonló helyzetben volt. Úgy éreztük, ki kell bírni, túl kell élni, s a megpróbáltatásokat hitünkért, meggyőződésünkért viseljük. Ez erőt adott mindannyiunknak.

Pedig az 1949-50-es tanév rossz előjelekkel kezdődött. Október elején megérkezett a hivatalos rendelkezés, hogy a tantermek faláról le kell venni a feszületet, és a tanítás előtti imát meg kell szüntetni. Egy kiváló pedagógus kolléganőmnak - Lábás Erzsébetnek - egyik osztályban első órája volt, és miután a szükséges tudnivalókat elmondta, annyit mert hozzáfűzni, „Azért a jó Istent ne felejtsetek el!” Két nap múlva táviratilag elbocsátották, pedig Erdélyből menekült, és két leányt nevelt.¹⁶

Október 6-ra, az aradi vértanúk halálának évfordulójára készültünk. Minden iskolában, ahol tanítottam, rendre engem bíztak meg az iskolai ünnepélyek megszervezésével. Most is így történt. A műsor összeállításánál úgy igyekeztem, hogy a mondanivaló nagy írók és költők versein keresztül hangzozzék el. Én beszéltem a gyerekeknek a történelmi eseményekről, az ünnepség befejezéseként pedig - egy kislánnyal - Ady Endre: Négy-öt magyar összehajol című költeményét mondtam el. A műsor végén odajött hozzám az igazgatónő, és sajnálkozva azt kérdezte, hogy lehetett egy ilyen verset szavaltatni. Értetlenkedve visszakérdeztem, miért, nem ezt gondolhatták, érezhették 1849 őszén? Igen - válaszolta ő, de most a reakció hangjaként értelmezhetik. Hát én ezzel az aggyal nem tudtam gondolkodni! Ekkor mondta meg azt is az igazgatónő, hogy egy rendőrtiszt is jelen volt az ünnepségen.

A megemlékezés után a gyerekek hazamehettek, mi pedig ott maradtunk az iskolában a könyvtárat rendezni. A jobboldali jellegű könyveket kellett kiszórnunk. Egyik kollégám javasolta, hogy vegyünk magunkhoz néhány könyvet, vigyük haza, aztán majd egyszer talán visszahozhatjuk. Így is tettünk. Emlékszem, egy Sík Sándor és egy Kárpáti¹⁷ kötetet tettem el, nehogy a tűz

¹⁵ Bödei János (1915-1984) tanító, néprajzkutató. A 40-es évek második felében a szabadművelődési felügyelőségen dolgozott.

¹⁶ Lábás Erzsébet leányai voltak a már emlegetett Popescu Magdolna és Mária.

¹⁷ Kárpáti Aurél (1884-1963) színházi szakíró, kritikus

prédája legyen. Eközben kerestek. A tanfelügyelőségi altiszt hozta az üzenetet, hogy este öt órára menjek be az ÁVH Jókai utcai épületébe.

Rosszat sejtettem, bár először azt hittem, hogy elbocsátott kolléganőm, Lábás Erzsébet felől akarnak érdeklődni tőlem. A rendőrségen egy Buchwald nevű tiszt fogadott és hallgatott ki. Természetesen előkerültek „bűneim”: Amerikában élő nővérem, a szombathelyi szemináriumban tanuló öcsém, 1945-ös menekülésünkkel kapcsolatban állítólagos „kémtevékenységem”, klerikális múltam és világnézetem stb. stb. Majd közölte velem: „Maga nő és intellektuális, sokat tudna segíteni nekünk!” Arra akart rábeszélni, hogy jelentsek a kollégáimról, a tantestületben folyó beszélgetésekről. Még a gondolata is elviselhetetlen volt számomra, hogy azokról az emberekről, akik megbíznak bennem, akárcsak semmitmondó mondatokat is leírnak. Látna vonakodásomat, csúnyán megfenyegetett, hogy kivisznek a jugoszláv határra, mintha én át akarnék szökni. Hozzátette, hogy senki sem tudja majd meg, hogy hová lettem. Ezt a lehetőséget elborzadva hallgattam, minden vágyam az volt, hogy csak haza jussak. Ezek után - további megfélemlítésül - erkölceimet gyalázó mocskos szavak és szitkok közepette letuszkoltak a pincébe. A kihallgatás végén megígértem a tisztnek, hogy másnap visszamegyek, és választ adok a „kérésére”, közlöm, mit vállallok. Azt gondoltam magamban, hogy reggel visszamegyek és megmondom, semmiféle jelentést nem írok, inkább lőjenek agyon, de a családom, a vőlegényem tudni fogja, hogy mi történt velem, s meg fogják érteni, nem tehettem mást.

Estére idegileg teljesen kikészültem, másnapra belázasodtam, remeggett kezem, lábam, orvost kellett hívni, aki munkaképtelennek nyilvánított. Az ÁVH-ra nem mentem vissza, de ettől kezdve rettegés volt az életem, mindig attól féltem, hogy értem jönnek és elvisznek. Persze ellenőrizték, hogy tényleg beteg vagyok-e; már másnap észrevettem az ablakunkból, hogy valaki figyeli a házunkat, sőt meglátogatott egy öreg ember is, akiről köztudomású volt, hogy az ÁVH-nak dolgozik. Egyedül alig mertem az utcára kimenni.

Néhány nap múlva be kellett mennem az iskolába, ahol találkoztam egyik kedves kollégámmal, Farkas Sándorral, aki továbbbszolgáló tiszt volt a 2. világháború idején. Csak annyit mondott nekem: „Magdikám! Láttam a zsebkendőjét az ÁVH-nál!” Ebből tudtam meg, hogy őt is bevitték. A kihallgatáskor mindent elvettek tőlem, ami a zsebkendőben volt, még a zsebkendőt is. Egy szép kis zsebkendő volt, tarka széllel. Úgy látszik, bennünket egymáson keresztül akartak ellenőrizni!

Betegségem és félelmem állandósult. Folyamatos orvosi, majd kórházi kezelésekre volt szükségem. Kiderült, hogy a pajzsmirigy működésének rendellenessége okozza a lázas állapotot, a nagy gyengeséget és a gyors lefogyást. Betegállományba kerülve még Kékestetőre is felküldtek szanatóriumba.

Budapesten, az egyik leghíresebb ideggyógyintézetben, a Róbert Károly körúti kórházban is hetekig feküdtem. 1950 tavaszán innen küldtem el zalaegerszegi iskolámba állásomról való lemondásomat.

1950 nyarán férjhez mentem Klausz Jenő erdőmérnökhöz és az ő áthelyezésével kerültem Székesfehérvárra.

Ötvenöt éve élek Székesfehérváron. Nagyon megszerettem. A felejthetetlen szülőföld, ifjúságom városa, ahova gyakran visszavágyom, ma is Zalaegerszeg. Szeretném elmondani ezt egy száz évvel ezelőtt írt versemmel:

Tavaszodik

Ha elindul a téli hó
és habosan fut a folyó
az alvó füzes újra hajt;
hol apró gyerek lábaim
taposták egykor az avart
utánam üzensz Zala-part!

Te adtál először nekem
gyermekláncfűt a réteden,
adtad pacsirták énekét,
pipitér csillag-szőnyegét,
szarkák csörgését, gerleszót,
havat virágzó nyárfasort.

Ha elindul a téli hó
és habosan fut a folyó,
az alvó füzes újra hajt,
bár sok nehéz év állt közénk,
és sok kemény fal fogva tart,
Indulok feléd: Zala-part!

ILLÉS LÁSZLÓ

1928. augusztus 12-én született a Zala megyei Szigárdházán, szegényparaszti családban. Középiskoláit a lenti polgári iskolában, majd a zalaegerszegi Deák Ferenc Reálgymnáziumban végezte, itt is érettségizett 1947-ben. Ez év tavaszán a zalaegerszegi Batsányi János Népi Kollégium, majd 1947 szeptemberétől 1948 márciusáig a budapesti Györfly István Kollégium tagja lett. 1948-51 között előbb a Körösi Csoma Sándor, majd az Eötvös Kollégium tagja. 1947-ben kezdte meg tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar-német szakán.

Szüleit 1950. június 23-án koholt vádak alapján kitelepítették a jugoszláv határövezetből a Hortobágyra (1953-ig).

Őt magát 1951 májusában a „népi demokratikus renddel szembeni ellenséges magatartása miatt” kizárták az egyetemről. 1951 júniusától 1958. okt. 30-ig a Rákosi Mátyás Művek Szerszámgépgyára Fogaskerék üzemében vas- és fémesztergályosként dolgozott. 1955-ben letehetette államvizsgáit. 1958-tól 1993-ig az MTA Irodalomtudományi Intézete munkatársa, majd osztályvezetője lett. 1967-től az irodalomtudományok kandidátusa. Közben 1970-75 közt az országos gyűjtőkörű Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatójaként tevékenykedett, egyúttal 1960 és 1993 közt vezette a Nagyvilág című folyóirat kritikai rovatát. Nyugdíjazását követően 1994 és 2004 között a Miskolci Egyetem Bölcsészka Német Irodalmi tanszékének tanára volt. Irodalomtudományi munkássága során járt - többek között - Franciaországban, Olaszországban, az NDK-ban és a Szovjetunióban. Beszél németül, oroszul, franciául. 1965-ben József Attila díjjal tüntették ki, 1987-ben megkapta az Akadémiai Díjat, 1988-ban a SZOT-díjat, és 2005-ben a Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjét.

Főbb irodalomtudományos munkái: Józanság és szenvedély (1966), A megőrzött utópia (1988), Üzenet Thermopüléből (1999). Szerkesztette többek közt: Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből. I-VI. kötet (1962-1985), Befunde und Entwürfe (Berlin, 1984), Vita az expresszionizmusról (1994), Hungarian Studies on György Lukács (Bp., 1994.), Mítosz és utópia (1995) című műveket.

Illés László szülei kitelepítéséről szóló visszaemlékezése 1997-ben jelent meg Tantalics Béla: Szijártóháza története című művében. (Lenti, 1997. 169-171.p.) Az itt közreadott, bővített változatot, melybe saját életének eseményeit, megpróbáltatásait is beleszőtte, 2006 januárjában írta meg a Göcseji Múzeum felkérésére.

*„Egybeomlott könny és a vér,
nyílt seb lett az ország,
nyugatra pernyét hord a szél;
tanyák, falvak sorsát.”*

Gérecz Attila: Boldog Őzség himnusz, 1954.

ILLÉS LÁSZLÓ: EMLÉKEZÉS MÚLT IDŐKRE

Talán ott kellene kezdenem, hogy 1945 januárjában több ezernyi nyugat-dunántúli leventetársammal együtt az eszelős nyilas hatalom Németországba „evakuált” a közeledő front, a szovjet csapatok elől. Nem tudok arról, hogy valaha, valaki is szót emelt volna az elhurcolt tíz-egynéhány éves leventékért. A helyenként emlékezők legalább is erkölcsi mementót kívántak állítani ezeknek a gyerekeknek, akik valódi áldozataivá váltak a háborút működtető ördögi erőknél. Néhány nappal tizenhetedik születésnapom előtt kerültem haza az összeomlott Németországból. Szlovénia felől jövet 1945. augusztus 8-án sötét éjjelen, kifigyelvén a járőröző szerb granicsárok¹ osztagát, egy kukorica-táblában kúszva értem el a határpatakat és derékig vízbe merülve léptem újra hazai földre. Éjfél után, úgy három órakor zörgettem be házukba; apám megindultan, szegény édesanyám csillapíthatatlan zokogással fogadott.

A határ menti kis falu, Szíjjártóháza, negyven házával, alig száz-egynéhány lakosával nagy várakozásban élt akkoriban: a háború viharának elmúltával valódi felszabadulásra várt a szegényparaszság, akik közül nyaranta sokan a távoli Baranyába jártak a nagybirtokokra summás munkásnak, hogy megkeressék télire a kenyérnek valót. (Én magam 12-14 éves koromban gyakorta dolgoztam a lendva-hegyi hercegi erdőszetben, a csemetés kertben.) Egyébként a lenti-i polgári iskolába jártam, ahonnan különbözetivel kerültem 1941-ben a zalaegerszegi gimnáziumba. Az öt km-re fekvő rédicsi vasútállomáson szálltam vonatra minden reggel 6 órakor, télen néha olyan hóban evickélve, hogy még az út mentét sem láttam, csak ha belecsúsztam. 1945-ben sok minden megváltozott. A kezdődő új világ iránti reménnyel várták a parasztemberek a földosztást. A herceg Esterházy hitbizományt Rédicsről irányította Raffensperger jószágkormányzó úr, akit csak nagy ritkán lehetett látni, amikor hintójában kikocsizott ellenőrizni tisztartóit, akik a részesművelésben tartott réteken végezték a „harmadolást”. Ennek most már vége lett, jött egy földmérő, (én vittem utána a láncot), aki kimérte a falu határában elterülő hercegi szántókat, réteket a parasztembereknek. Kinek 2 hold, kinek 3 hold jutott, családja nagyságától

¹ Határőrök

függően. Így lettek „földhözjuttatottak” az én szüleim is, noha igás-jószág dolgában kezdetben nem álltak valami jól. Apám Illés Vendel, felesége, édesanyám Soós Mária.

Talán kétévnyi nyugalmasabb, reményre jogosító időszak következett ezután. 1945 őszén jelentkeztem ismét zalaegerszegi iskolámban. Egy időben albérletben laktam, de mivel szállásadóim spóroltak a villannyal, - emlékszem -, nem egyszer az utcai közvilágítás lámpája alatt tanultam, pl. az integrál-számítást. Megváltás volt, amikor bekerülhettem az 1947 februárjában alakult Batsányi János Népi Kollégiumba, amely az ola-i templomon túl, egy volt laktanyaépületben kapott helyet. A Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ) 1946 őszén alakult meg. Ezután az egész országban gomba módra szaporodtak a népi kollégiumok, 1947 tavaszára már 130-ra rúgott a számuk, elősegítvén a szegényparaszti és munkás gyermekek tanulását. A kollégiumokat a pesti Györfly-kollégisták szervezték, akik nem sokkal azelőtt az országos földosztás végrehajtói voltak. Az egerszegi kollégium létrehozásában jelentős szerepet játszottak Pallosi Gyula és Kerek Gábor - Pestről érkezett - Györfly kollégisták. A kollégium fenntartása nagyrészt „tarhálás” útján volt ekkor lehetséges, azaz intézmények és magánszemélyek csurranó-cseppenő adományaiból. Az igazgató Hegedűs Raymond² tanár úr volt, aki korábban a gimnázium felső emeletén lakott feleségével, később Esztergomba költözött. Itt a kollégiumban társaim voltak: az őriszentpéteri Vörös Antal, a későbbi neves történész, a pajzsszegi Pais István, később az ókori filozófia tudósa, Szalay Károly Zalalövőről, később Gárdonyi Géza életművének kutatója, és még sokan mások. Gimnáziumi tanulmányaink mellett aktívan részt vettünk a jellegzetes kollégiumi „önnevelő” szemináriumokon, rendezvényeken. Emlékezetes maradt az egykori szereplőknek és a jelenlévőknek egyaránt 1947 későtavaszi műsoros „bemutatkozásunk” az Arany Bárány szálló nagytermében. A falon, egy transzparensen Illyés Gyula híres „intelme” volt olvasható: „Azt, hogy a nép fia vagy, igazolnod, sejh, ma nem azzal / Kellene: honnan jössz, - azzal, ecsém: hova mész!”³ Lelkesen harsogtuk a Nékosz indulót: „Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fújják, / Sejh, az van arra írva: Éljen a szabadság! / Sejh szellők, fényes szellők, fújjátok, fújjátok, / Holnapra megforgatjuk az egész világot!”⁴ Vörös Antallal és Hegedűs tanár úr támogatásával kiadtunk egy válogatást Batsányi János költeményeiből.⁵

² Hegedűs Raymond magyar-német szakos középiskolai tanár, 1947-ben megszervezte a Batsányi János Népi Kollégiumot; 1948-50 között az egerszei gimnázium tanára volt.

³ Az idézet Illyés Gyula: Versek egy népfira. (A Puszták Népe szerzőjére) c. műve. Nyugat, 1936. 9. sz.

⁴ Az indulót egy moldvai csángó népdal dallamára Jankovics Ferenc költő írta 1946-ban.

⁵ Bacsányi (sic!) János válogatott munkái. Zalaegerszeg, Bacsányi János Népi Kollégium. 1948. 94 p. A könyv címlapjának fotója látható „A fényes szelek nemzedéke” című kiadvány 199. számú illusztrációján. Budapest, 1980. I. köt.

Az 1947-es választások után azonban elkezdődött a „népi demokrácia” átlényegülése „proletárdiktatúrába”. Éppen a 47-es választások alkalmából ért egy olyan „ütés”, amely azonban eltörpült a későbbiekhez képest. Történt, hogy a választási bizottság felkért - mint afféle „írástudó” diákot -, hogy végezzem a választások lebonyolítása során adódó adminisztrációt. Én tehát a kapott útmutatásoknak megfelelően kértem az ún. „kék cédulát” attól az agitátortól, akit több hónapra előkészítő munkára, azaz propagandára helyezett ki a környékre az MKP. Ekkor recscent rám durván a falu párttitkára, aki a választást felügyelte: „Nem feladatod a kék cédulák elkérése; majd gondoskodom arról, hogy kivágjanak az iskolából.” Ez volt az első találkozásom az agresszív hatalommal, később még több ilyen leckét kaptam.

Már 1945 őszén letettem elmaradt vizsgáimat, olaszból Szombathelyen a piaristáknál, mivel zalaegerszegi olasz tanárunk a háború alatt túl messzire ment az olasz fasció dicsőítésében, és ezért „kivált” a tanintézményből. Éppen ő volt az, aki - alighogy felvettek a gimnáziumba - egy alkalommal megállt a folyosón és azt mondta: „Hát téged meg honnan szalajtottak, talán Tótországból? - mivel féllábszárig érő nadrágot és bocskort viselsz.” Szavai úgy értek, mint egy ostorcsapás. Képzeltetni, milyen érzés volt ez abban az iskolai közönségben, ahova a város tisztségviselő krémje gyermekei jártak, a polgármester, a térparancsnok fia stb. Sőt, a háború vége felé a nyugatra szorult arisztokrácia gyermekei, egy gróf Károlyi, egy gróf Andrássy fiú is.

1947 júniusában érettségiztem a zalaegerszegi Deák Ferenc gimnáziumban. Hálával emlékezem vissza Csernay László matematikatanárunkra, Tegzes Ezsébetre, aki a földrajzot tanította, Móra Jánosra, a latintanár... nem is sorolom őket, noha még többen elevenen élnek emlékezetemben, emlékszem oktatási módszereikre, sajátos gesztusaikra.

Augusztusban a pesti Györfly István kollégiumban⁶ felvételiztem, ez a több napos esemény a nagytétényi Gömbös villában zajlott le. Fel is vettek, így 1947 szeptemberében beiratkozhattam a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán magyar-német szakra. A Kardos László által irányított Györfly kollégium szelleme, nevelési elvei mindhalálig hálás emlékezetemben maradnak. A Rákosi-Révai vezette diktatúra azonban gyanakodva szemlélte az egyre szélesebben kibontakozó kollégiumi mozgalmat, a párt lehetséges riválisát látta benne, ezért a vezető kollégiumot, a Györflyt, 1948-ban feloszlatták. Én az I. ker., Dezső utcai „szakosított”, azaz nyelvi Körösi Csoma Sándor kollégiumba mentem át, innen később negyedmagammal felvettek az Eötvös Collégiumba.⁷

⁶ A Györfly volt az első népi kollégium, amely még Bólyai kollégium néven 1939-ben alakult, 1942-ben vette fel a neves néprajzkutató nevét. A háború után motorja lett a népi kollégiumok szervezésének, a NÉKOSZ megalakításának, tagjai részt vettek a földosztás lebonyolításában.

Egy év után, mint tapasztalt kollégistát a XIV. ker.-i Szabó József utcába telepített Körösi Csoma kollégium igazgatásával bíztak meg. Így csak hallomásból értesültem arról, hogy az Eötvösben ebben az évben sorra „nyírták ki” az osztályellenségnek minősített kollégistákat.⁸

1950 nyarán az „elitképző” Eötvöst is feloszlatták, a kollégiumok fokozatosan diákszállókká alakultak át. A Művelődésügyi Minisztérium keretében alakultak át az ODKH (Országos Diákjóléti Kollégiumi Hivatal) intézményeivé. Az Eötvös „diákszállóba” mentem én is vissza, miután a NÉKOSZ likvidálása (1948. márc.15) a Körösi Csoma kollégiumot is elérte. De a megelőző évben még súlyos következményekkel járó események történtek. 1949 nyarán Budapesten zajlott a VIT (Világ Ifjúsági Találkozó), és én sokadmagammal a Mária utcai kollégiumban találtam helyet, mivel az Eötvös épületét a kínai delegáció foglalta el. Itt készültem a szeptemberre halasztott alapvizsgáimra. A Mária utcai kollégiumból mentem haza szüleimhez kétheti pihenésre, Dél-Zalába. Ekkor tettem egy viccesnek szánt, de végzetesnek bizonyult megjegyzést egyik történész kollégának. Hova megyek? - kérdezte. Mariborba⁹ - válaszoltam könnyedén. Az azóta elhunyt történész, később jeles Erdély-kutató, akivel csupán kolleghiális köszönő viszonyban voltam, mint később kiderült, ekkor elrohant a rendőrségre és feljelentett engem. Ebből született két évvel később a vád, hogy 1949 nyarán én az UDB¹⁰ diverzánsiskoláján tartózkodtam Zágrábban, a Tito-Jugoszláviában. A történész kolléga 1956 forradalmi napjaiban kétségbeesve kereste fel Szűcs Jenőt,¹¹ jó barátomat, s azt tudakolta tőle: mit tanácsol, mit tegyen, nem lesz-e baja abból, hogy engem akkor feljelentett. Így tudtam meg Szűcs Jenőtől 1957 tavaszán, mi is történt 1949 augusztusában, ami oly éles fordulatot hozott sorsomba.

1950 júniusában, még a Körösi Csoma kollégiumban kaptam egy Szolnokon feladott gyűrött levelet, amelyet a jugoszláv határővezetből kitelepített szüleim dobtak ki a lezárt marhavagon rácsos ablakán, s valamely jótét lélek, talán egy vasutas felbélyegezte és feladta címemre. Arról értesültem e levélből, hogy szegényparaszt, földhözjuttatott szüleimet, mint „Tito-ügynököket” június 23-án az ÁVH elhurcolta, s most ismeretlen irányban (mindenesetre kelet felé) viszik őket. Mint emlékezetes, az 1948. évi Kominform Titót elítélő határozata nyomán¹² a jugoszláv határ egész hosszában, 30 kilométeres szélességben ún.

⁷ A párizsi École Normal Supérieur mintájára még 1896-ban alakult intézmény, amely a magyar humán értelmiség több generációját bocsátotta szárnyra.

⁸ Részletesen ír az itt történekről Szász Imre Ménesi út című dokumentum-regényében. (Bp. 1985.) Ld. még Fodor András: A Kollégium. Napló, 1947-1950. (Bp. 1991.) című művét.

⁹ Maribor 1947-ben jugoszláviai város, ma Szlovénia második legnagyobb városa.

¹⁰ A jugoszláv titkosrendőrség, Uprava Drzsavne Bezdbednoszti = Államvédelmi Igazgatóság, az ÁVH rokon testülete

¹¹ Szűcs Jenő (1928 -1988) történész, a magyar nemzettudat kiváló kutatója.

„határsávot” létesítettek, ahová csak külön engedéllyel lehetett belépni, s ahonnan 1950-ben sok ezer embert telepítettek ki. A következő levél már arról tudósított, hogy a „szállítmány” a Hortobágyra érkezett, ahol a szerencsétleneket az Óhat-Pusztakócs-i Állami Gazdaságban „telepítették le”.¹³ Abban a birkahodályban éltek három évig, amit a Gulyás testvérek *Törvénysértés nélkül*¹⁴ című filmjében lehetett látni a későbbiekben. A közeli Egyekről a gazdaságba bejáró egyik szakmunkás, (talán Nagy Józsefnek hívták) - egyáltalán nem veszélytelen - közvetítésével tudtam levélbeli kapcsolatot találni szüleimmel. S egy forró nyári napon, 1950 nyarán elindultam megkeresni őket azon a vidéken, ahol azelőtt sohasem jártam. Egy földrajz szakos kollégám keresett ki egy régi katonai térképet, amelyen jelölve volt Pusztakócs. Az egyeki vasútállomástól vagy 8 kilométerre fekvő tanyaközpontba jutottam a kiégett, szikes pusztaságon áthaladva, és találtam meg szüleimet, akikkel ekkor azonban csak rövid ideig beszélhettem, mert a rendőrörsről felfedeztek, kiutasítottak és megfenyegettek: ha még egyszer beteszem a lábam a táborba, akkor „bevágnak oda engem is”. Az ekkor ott töltött rövid idő alatt is sok mindent megtudtam arról, mi is történt? (Később, „konszolidáltabb” körülmények közt újra bejutottam illegálisan a tanyavilágba, amely ekkor gyakorlatilag koncentrációs tábor volt.) Az idehurcoltakat „osztályidegen ellenségként” tartották számon, és a legdurvább fenyegetésekkel és fenytételekkel félemlítették meg. Jellemző a viszonyokra és bánásmódra, hogy pl. apámat bűnvádi eljárás alá vonták azzal az ürüggyel, hogy a házuk szérűjén lévő szénaboglyában a nyomozók fegyvert találtak. Az akkor is elvétve meglévő becsületérzés körébe tartozik, hogy apámat a Szolnok megyei bíróság felmentette a vád alól (ebben a légkörben!), mivel a házkutatás nem a vádlott jelenlétében történt. Mondanom sem kell, hogy apám semmiféle fegyvert nem rejtgetett, azt - ha volt -, a „nyomozók” rejthették csak oda.

Az érkezettek első feladata az volt, hogy szinte szerszámok nélkül ki kellett takarítaniuk a majdan szálláshelyükül szolgáló birkahodályt, amelyben bokán felül állt az állatok ürülete. Az ezután leterített szalma szolgált hosszú időre több száz embernek közös alvóhelyül. A viszonyok „rendeződése” után a rabok csoportosan mezőgazdasági munkára jártak, mindig rendőri felügyelet mellett. Ez különös megpróbáltatás volt azoknak, akik arisztokrataként, vagy értelmiségiként nem szokták meg a nehéz fizikai munkát. Anyám a földéken dolgozott, apám a tábor asztalosműhelyében. Fiatalkorában kitanulta a szakmát, dolgozott Nagykanizsán, Sopronban.

¹² 1948 júniusában - mivel Sztálin nem tűrte a szocializmus különutas építését - Jugoszláviát kizárták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájából.

¹³ 1950 és 1953 között a Hortobágyon létrehozott 12 zárt tábor egyike a pusztakócsi.

¹⁴ Gulyás János és Gulyás Gyula 1982 és 88 között készült filmszociográfiája a hortobágyi munkatáborok világáról. A film az 1988-as Filmszemlén dokumentum kategóriában fődíjat kapott.

A kitelepítésükről szüleim soha semmiféle hivatalos okmányt nem kaptak; egyszerűen „Tito-kémeknek” minősítették őket, noha semmiféle kapcsolatuk nem volt a jugoszláv határ túloldalán, Radamosban élő, igen távoli rokonokkal. Az ún. Kominform-határozat után a Magyarországról szított elleneséges propaganda légkörében alakult ki az a hisztérikus hangulat, amely szinte hadiövezetté változtatta a déli határsávot. Gyakran előfordult ott lövöldözés is. A mesterségesen szított félelem agresszív indulatokat szült, a védelmi hatóság betonutakat, laktanyákat, bunkereket telepített a Mura és a Dráva lápos, ingoványos árterületén. Ennek során került sor a kitelepítésnek¹⁵ nevezett, emberiség-ellenes, hivatalból elkövetett köztörvényes bűncselekményekre is. A kitelepítés lebonyolítását a helyi hatalom két szempontból is alaposan kihasználta. Egyrészt a termelőszövetkezetek erőszakolt megalakításával szembeni ellenállást igyekeztek megtörni, ezért kellett a paraszti lakosságot megfélemlíteni. De szerepet játszott a büntényben a „szövetséggel való rivalizálás” is, vagyis a Nemzeti Parasztpárt félreszorítása. Ezért telepítették ki Ihász N.-t is, aki a lenti-i járás parasztpárti szervezete elnöke volt, de a párt több más tagját is elvitték

Apám különösen szálka lehetett az MKP szemében, mivel az 1947-es választásokon, a megyei listán a 39. volt, és kétségtelenül az ő szervező munkája nyomán történt, hogy a Barankovics-párt¹⁶ által uralt Zalában, Szíjjártóházán a Parasztpárt győzött. Ez kiváltotta a helyi MKP párttitkár féltékenységet.

De mi volt vajon a vétke szomszédunknak, a szintén szegény sorsú Darabos Józsefnek, akit a politika soha sem érdekelt, minden örömét négy gyermekében és néhány kaptárnyi méhesében lelte. Igaz, legidősebb lánya, Jolán a határon túlra került, Göntérházára ment férjhez. Vagy elég ürügy volt-e a Magyar család kitelepítésére a férj csendőr múltja, akit még 1934-ben (!) távolítottak el igen alacsony beosztásából, italozása miatt?

A helyi „kivitelezés” azonban konkrét személyek tevékeny közreműködésével zajlott le, s ebben a személyi gyűlölködések és érdekek játszották a fő szerepet. A falu legszegényebbjeihez tartozó apám esetében az, hogy a Nemzeti Parasztpárt híveként 1945-ben nem volt hajlandó belépni a kommunista pártba, amelynek helyi párttitkára (Sz. P.) levanteoktatóként ugyan híven kiszolgált a Horthy rendszert, (a vele egy házban lakó öccse volt a nyilas faluvezető), majd az oroszok bejövetele után hirtelen eszébe jutott 1919-es „vörös” múltja, (amiért annak idején kitiltották Budapestről), és ritka erőszakossággal

¹⁵ A kitelepítések során a Rákosi-rendszer a politikailag veszélyesnek minősített rétegektől, az un. osztályellenségtől kívánt megszabadulni. E módszernek több jogi fokozata volt, a jugoszláv határ környékének lakosságát elsősorban zárt hortobágyi munkatáborokba deportálták. A legtöbb embert Magyarország déli és nyugati határsávjából telepítették ki.

¹⁶ Demokrata Néppárt

szervezte pártját, azaz túlteljesített, láthatóan ott kívánta folytatni, ahol negyedszázaddal korábban abbahagyta. Egyik hú (és hírhedten részeges) segítőtársával (H.J.) együtt, pár nappal a kitelepítés előtt a Lentiben történt „eligazításról” visszatérve bekiabálták apámnak: „Most aztán elintéztük az Istók Vendelt, a nép ellenségét!” A „nép ellensége” ostoba szlogenje akkoriban igen divatos volt az üldözések során.

A fenyegetés következménye valóban, pár nap múlva be is következett. Éjjel három órakor törtek rá szüleimre, s a legszükségesebb motyóik összeszedése után, három másik szerencsétlen, szegényparaszti családdal együtt kihajtották őket a rédicsi vasútállomáson várakozó szerelvényhez. A hátrahagyott állatokat, a szegényes berendezéseket és egyéb javakat a következő napokban kirendelt helybeliek „leltározták”, és a hatóság osztotta szét különböző „rászorultaknak”. Így kapott pl. a gutorföldi jegyző is két télikabátot, így kapta meg a lenti-i pártbizottság egyik tagja bútorainkat, egy Zalaszentgrót melletti termelőszövetkezet három tehenünket, és! a helybeli párttitkár „sajátította el” szüleim földosztáskor kapott földjét. Mivel Pesten kollégiumban lakván, nem tudtam új könyveimet elhelyezni, azokat minden alkalommal hazavittem, (már akkor is nagy könyvbarát voltam), nos, most ezt a könyvtárat szekérderekra hányták és beledobálták a Lentin átfolyó Kerkába. Mint megtudtam, a kutyánkat, amely napokig a környéken vonítva kereste gazdait, könyörületből egy vadász lőtte le. A többiekhez hasonlóan, szüleimnek is idős korukra kemény munkával összegyűjtött kis vagyonkáját gyakorlatilag kirabolták, ők maguk pedig egy szál ruhában földönfutókká váltak.

Nem kívánom visszaemlékezésemben teljes név szerint megemlíteni (és ezzel megörökíteni) azokat a helyi párt és tanácsai személyeket, akik túlteljesítő buzgalommal segédkeztek szegényparaszti sorstársaik tönkretételében, a felsőbb szervek utasításainak serény végrehajtásában. A kitelepítések későbbi feloldása után ezekért a jogszabállyal leplezett (vagy anélkül végrehajtott) köztörvényes bűncselekményekért soha senkit nem vontak felelősségre. Nem várhatja hát senki tőlem, hogy akárcsak lélekben is megbocsássak nekik; s mivel már mind a temetőben nyugszanak, nem kívánhatom nekik az ősi egyházi kívánsággal, hogy legyen nekik könnyű a föld.

Az 1953-as Nagy Imre-féle kormányprogram során felszámolták a kitelepítettek táborait; de tilos volt számukra visszatérni eredeti lakóhelyükre, valószínűleg azért, nehogy jelenlétükkel megzavarják üldözőik lelki nyugalmát. De hová is mentek volna vissza, hiszen kényszerűen elhagyott házuikból még az ablakkereteket is kiszedték valakik; Szíjjártóházán szüleimnek a szó szoros értelmében nem maradt semmijük. Így aztán a tábor feloszlata után a Pest melletti Dunaharasztiiban találtak egy dűledező vályogház egy kis szobájában új „otthont”, majd megvásároltak egy, az 1956. január 25-i földrengés során erősen megrongálódott házacskát, s azt újjáépítve váltak haraszti lakosokká.

Innen jártak el dolgozni Pestre, apám egy asztalosműhelybe, anyám pedig egy üzemi konyhára. De lelki békéjüket sohasem találták meg többé.

Apámmal véletlenül éppen a forradalom napjaiban, juttatott földjei ügyében lent jártunk Szíjjártóházán, de Lenti-ben semmit sem tudtunk elintézni, mivel ott is éppen akkor bontakozott ki a forradalmi mozgalom, a hivatalokban nem találtunk senkit. Két hétig voltunk lent a faluban, apám nővérénél laktunk. Az ottaniak természetesen felzaklatva élték meg ezeket a napokat, a rádióból hallgatták a pesti eseményeket. Az említett párttitkár mindenesetre elmenekült a gáborjánházi erdőbe, és csak november 4-e után került elő. Apám 1957-ben is felkereste faluját, de éber ellensége, a nevezett párttitkár rendőri kísérettel távolíttatta el újra szülőföldjéről. A Lenti-i Járási Hivatal pedig írásban értesítette, hogy „ellenforradalmi” tevékenysége miatt földügyével a továbbiakban nem foglalkoznak. A párttitkár tehát nyugodtan használhatta tovább apámnak a földosztáskor juttatott földjét. Apám ezután már soha többé nem tette be lábát a faluba, amely kitaszította őt. Megkeseredve halt meg 1962-ben; anyám 21 évvel túlélte őt, most mindketten a dunaharaszti temetőben, idegen földben nyugszanak, távol szülőföldjüktől.

Talán érdekli e krónika olvasóját, mi lett gyermekeik sorsa? Bátyám 1945 júliusában Pesten egy rejtélyes szerencsétlenség következtében meghalt, most ő is Dunaharaszti-ban van eltemetve. Én a lenti-i polgári iskola, majd a zalaegerszegi gimnázium elvégzése után - ahogy már említettem - Pestre kerültem, és a Györfly István kollégium tagjaként egyetemre jártam. 1951 tavaszán kezdődött - a szüleimmel történetekre és saját „cselekményeimre” hivatkozással - az én „ügyem”, amit Békei Józsefné egyetemi párttitkár és Kékes Andor tanulmányi osztályvezető asszisztálásával Berzsák Béla és Hrabecz József egyetemi hallgatók (a valóságban az ÁVH ügynökei) intéztek. Az egyetemet terror alatt tartó Berzsák testileg is nyomorék volt, lelki eltorzulása talán erre vezethető vissza. Furcsa módon „segédje”, Hrabecz is, őt a salgótarjáni üveggyárban érte egy baleset, egész arca egy összeégett sebhely volt. Róla mesélte el nekem Mátrai László a filozófia tanára, az Egyetemi Könyvtár későbbi igazgatója, hogy amikor egy órán a felvilágosodásról, a Nagy Francia Forradalomról beszélt, felugrott a padosorokból egy bizonyos Brabecz (sic!), és emelt hangon kioktatta a professzort: Nagy Forradalom csak egy volt, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom! Képzeltető, milyen légkör uralkodott akkor az egyetemen. Én akkor a nyelvi intézetek bizottságának elnöke voltam. Berzsák egy alkalommal felszólított: állítsak össze egy 10-12 főből álló listát az államvizsgák előtt álló német szakos hallgatókról, akiket soron kívül el kell távolítani az egyetemről. Ezt kategorikusan megtagadtam. Ezt követően, megalázó és megfélemlítő procedúrák, kihallgatások és fenyegetések sora után, közvetlenül államvizsgáim előtt az egyetemi fegyelmi bizottság - mint a néphatalommal szemben ellenséges elemet - kizárt az ország összes egyeteméről. Visszaemlékezem erre a fegyelmi: mint vonult

el előttem, aki az előszobában várakoztam, félre fordított fejjel B.L., a magyar irodalom tanára, akivel pedig jó viszonyban voltam, és T.L. dékán, akit az Egyetem téri rendház templomából láttam kijönni, amikor a fegyelmi tárgyalásomra sietett. Rendkívül nagy tudós volt, kedves ember, ő volt a bizottság elnöke. De hát mit tehetett, a rendszer megnyomorította a becsületes embereket is. A „kiirtásomra” ezután összehívott kari gyűlés azonban (óriási dolog volt ez abban a légkörben) nem szavazta meg a kizárásomra tett előterjesztést, amely felsorolta összes bűneimet: szüleim kitelepítését, UDB-s diverzáns múltamat (?), olyan egyetemi hallgatók pártfogolását, akiket a kizárás fenyegetett. Ennek ellenére a felsőbb instanciák 1951 májusában eltávolítottak az egyetemről. Ezt követően közel nyolc éven át a Csepel Művekben dolgoztam, későbbi feleségemnek a gyárban dolgozó nővére segített be oda, mint vas- és fémesztergályost, miután elvégeztem egy átképző tanfolyamot. A csepeli Királyerdőben laktam egy komfort nélküli házban, innen jártam be kerékpáron a gyárba. A Rákosi-rezsim légkörében ekkor - úgy éreztem - bezárult körülöttem a világ. Nem műkedvelő voltam az üzemben, hanem egy munkásközösség tagja, vélhetően életem végéig. Furcsa módon ezt nem szerencsétlenségként éltem meg, fiatal voltam, és érdekelt, amit csináltam. Eleinte három műszakban dolgoztunk, de aztán Pék János váltótársunk valamilyen szakszervezeti iskolára ment, mi pedig Balázs Gáborral, a szakma valóságos művészeivel ketten maradtunk a gépnél, egy 300-as WM esztergapadnál. 1951-52 az ún. „feszített öt éves tervek” ideje volt, több mint egy éven át 12 órás váltásban dolgoztunk, egy évben talán 2-3 szabad vasárnap. Az eredmény pedig az lett, hogy Balázs Gabi bácsi értő oktatása mellett - azt hiszem - alaposan megtanultam a szakmát, „osztályidegen” létemre háromszor kaptam meg a sztahanovista csillagot. Nagy szó volt ez akkor, hiszen ugyanabban az üzemrészben dolgozott a két híressé vált sztahanovista, Muszka Imre és Bordás András.

Még ma is jóleső érzéssel gondolok vissza azokra az élményekre, amikor egy-egy 12 órás műszak után reggel 6 órakor meglelégedéssel néztem rá a csillogó-villogó kúpkerékekre a gép végénél, ezeket én munkáltam meg, én alkottam. Egy keresztútnál állt a gépünk, a reggeli műszakra érkezők alig tudtak átjutni a fémforgács halmokon. 1953-54-ben, amikor lazult némileg a hajrá, beiratkoztam levelező hallgatóként a Vendel utcai gépipari technikumba. Nagyon távoli perspektívaként felsejlett előttem a Műegyetemre bejutás lehetősége.

1955-ben engedélyezték az egyetem befejezését. Magyar-német szakos tanári oklevelet kaptam, amivel visszamentem a Szerszámgépgyár Fogaskerék üzemébe dolgozni, még újabb három évre, mivel egy instancia szerint „magyar szakos tanárokkal Dunát lehet rekeszteni”. Így tehát letaszítottak a munkásosztályba, amely pedig egyúttal az uralkodó osztály volt - állítólag. Egy alkalommal bent jártam az egyetemen, és találkoztam Lutter Tiborral,¹⁷ az angol tanszék vezetőjével, korábban az Eötvös kollégium igazgatójával, ki aggódalmasan

körültekintve bevont szobájába, és bocsánatot kért, amiért nem állt ki mellettem a tortúrák során, de mint mondta: „én is félttem.” Volt egy másik tanár is, Pándi Pál,¹⁸ aki szintén bocsánatot kért tőlem, noha nem neki volt erre leginkább oka. Azok azonban, akik tevékenyen részt vettek üldözésemben, sohasem kísérelték meg, hogy kezet nyújtsanak, igaz, nem is fogadtam volna el.

Volt egyetemi társaimmal csak ritkán és véletlenül találkoztam, évek múltak el, hogy nem léptem át a Nagykörút vonalát. Nem egy volt köztük, aki elfordította a fejét, amikor meglátott. A leginkább az fájt, amikor hírül vettem, legjobb barátomat azzal a feltétellel vették fel a pártba, ha engem nyilvánosan megtagad. És ő ezt megtette. Az egyetlen, aki - dacolva a kizárással való állandó fenyegetettséggel - mindvégig kitartott mellettem, menyasszonyom Strauss Ilona, későbbi feleségem volt. 1954-ben házasodtunk össze. 1956 nyarán aztán rehabilitáltak, közölték velem, hogy semmi sem igaz abból, amit ellenem felhoztak.

1958 őszén „utánam nyúltak” régi egyetemi pályatársaim, és így 1993-ig a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársaként, később osztályvezetőjeként dolgoztam. Közben 1970-75 közt a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója voltam, s folytattam irodalomtörténeti tudományos munkámat. Mint pártonkívüli főigazgató a Minisztérium és a Pártközpont, gyakran személyesen Aczél György¹⁹ folyamatos vegzálása közepette igyekeztem dolgozni, a korábban teljesen lezúllott múzeumot a szakterület elismert intézményévé fejlesztettem. Miután már nem tudtam elviselni az állandó tortúrákat, 1975. december végén visszatértem az akadémiai intézetbe. Akadémiai éveimben német, orosz és francia nyelvtudásomra támaszkodva bejártam fél Európát, Párizstól Rómáig és Berlinton Moszkváig; több irodalomtörténeti tárgyú könyvem jelent meg és több száz tanulmányom magyar és idegen nyelveken. Az Akadémián szereztem meg tudományos minősítésemet is. Nyugdíjazásom után, 1994-től 2004-ig a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Német Irodalmi Tanszékének tanára voltam.

Itt kell, úgy érzem, egy lényeges körülményt megvilágítanom: feltűnhet az olvasónak életrajzomban, hogy miután mindez velem és szüleimmel megtörtént, mégis stúdiumaim egyik fontos tárgya a két világháború közti emigráció,

¹⁷ Lutter Tibor (1910-1960). Irodalomtörténész, egyetemi tanár. 1948-50-ben az Eötvös Kollégium igazgatója, 1952-től a budapesti egyetem tanára, mellette az Idegen Nyelvek Főiskolája angol tanszékének vezetője.

¹⁸ Pándi (Kardos) Pál (1926-1987). Irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, 1949-től 1983-ig az ELTE Bölcsészkarának oktatója, 1967-től tanszékvezető egyetemi tanár. Az 1960-70-es években az MSZMP vezető művelődéspolitikusai egyike.

¹⁹ Aczél György (1917-1991). Kommunista politikus, ideológus. A Kádár-rendszer nagy befolyású kultúrpolitikus, a „három T” (támogatjuk, tűrjük, tiltjuk) néven ismertté vált művelődéspolitikai irányelvek megalkotója.

és a hazai ill. nemzetközi szocialista irodalom lett. Ennek egyszerű a magyarázata: az foglalkoztatott, hogy nyomára jussak, mi volt az az ördögi, bűnös erő, amely kiforgatta eredeti értelméből a szociális gondolatot, amely pedig jelen volt az európai örökségben a Spartacus-féle rabszolgázadástartól, az őskerestényektől kezdve, az eschatológikus álmódosáson, az utópistákon, a parasztháborúkon, a Nagy Francia Forradalmon, az 1848-as forradalmakon át mindig és mindenütt, s amelynek célja az emberiség felszabadítása volt a rabszolgaságból, a kizsákmányolásból és a jogfosztottságból. Én ezekhez a szabadságeszmékhez hű maradtam, miközben mélyen elítéltem és megvetettem azokat, akik visszaélve ezzel az eszmével diszkreditálták azt, üldözték a magamfajtat, földhözragadt szegény szüleimet, és mások ellen még szörnyűbb bűncselekményeket követtek el.

Az 1956 óta eltelt negyven év során én magam sem jutottam el szülőfalumba. Eerre csak 1996 nyarán és 1997 tavaszán került sor. Valamilyen ellenállhatatlan érzés vonzott vissza, tulajdonképpen a búcsúvétel tudatalatti szándéka. Jóleső érzés volt találkozni egykori - megfogytakozott számú - barátaimmal, köztük is elsősorban Szabó Ferencel, akikkel hajdanán együtt koptattuk a zalaszombatfai elemi iskola padját, tanítónőnk, Tüskéné Horváth Etelka szeretetreméltóan érlyes oktatásán nevelőde.

A szülőfalumról négy évtized után kelt benyomásaim nagyon ellentétesek voltak: örömmel láttam a faluközpont ízléses kialakítását, az aszfaltozott utakat, a telefonhálózatot, a villanyvilágítást, az autóbusz-közlekedést - ez mind nem volt fél évszázaddal ezelőtt. De lehangolt a lélekszám erős megfogytakozása, a félig-meddig romokban heverő házak látványa, amelyeket elhagytak egykori lakóik, a valamikori ápolat rétek, legelők elhanyagolt állapota.

A falu kültekén, a Kükecen állt - azóta elbontott - házunk helyén a telket felverte az elvadult növényzet, de megmaradt még néhány korhadó kerítésoszlop, kerítés-szögesdrót foszlány. És az egykori csenevész kis almafák azóta nagyra nőttek. A szintén elhurcolt szomszédunk, Darabos Józsefék házát is benőtte a vadon, csak a megrongált falak állnak, az üres ablakhelyeken átfütyült a szél. Ezeken a helyeken a pusztulás, az elmúlás hangulata csapott meg; s a boldog gyermekkor sok-sok emléke tolult fel gondolataimban, és annak tudata, hogy mindez visszavonhatatlanul elmúlt, és megrendítő tragédiák közepette múlt el.

Szülőfalumtól ily módon fájdalommal vettem búcsút, s azzal a kívánsággal, hogy lakói boldoguljanak a jövőben, és sohase felejtsek el azt, ami egy sötét, embertelen korszakban sorstársaikkal történt, s őrizték meg az emlékezéssel együtt a legfőbb tanulságot: az embertársaink iránti szolidaritást és szeretetet.

HÁRI MARGIT

1930. november 10-én született Alsóbagodban, családja második gyermekeként. Édesapja Hári Antal, falusi cipésmester, édesanyja Németh Mária, háztartásbeli.

Az elemi iskola négy osztályának elvégzése után a Notre Dame Apácarend zalaegerszegi polgári leányiskolájába került, majd 1945-től a rend tanítóképzőjének diákja volt.

1948-ban az alsóbagodi iskola államosítása kapcsán perbe fogták, a győri népbíróság nyolc hónapi fogházbüntetésre ítélte, de az ítélet végrehajtását egy év próbaidőre felfüggesztette. Iskolai tanulmányait folytathatta.

1949. február 3-án letartóztatták, egyes személyek meggyőződése elleni izgatás, valamint rémhírterjesztés vádjá miatt internálták. Megjárta az Andrássy út 60-at, a Dél-Budai és a kistarcsai internálótábor. 1949. augusztus 14-én szabadult. Iskolai tanulmányait nem fejezhette be, munkát sem kapott. 1952-ig az alsóbagodi templomban volt kántor. Ekkor Magyarnándorba, nagynénjéhez költözött és a helyi állami gazdaságban gépíróként helyezkedett el. 1954-ban a rétsági postára került, annak minden egységén dolgozott, közben elvégezte a budapesti postatiszti iskolát. 1956-ban házasságot kötött Tirpák Endre pénzügyőrrel, házasságukból két gyermek született: Endre (1958) és László (1960). 1962-ben, a rétsági pénzügyőrség megszűnése miatt a család Szécsénybe költözött, ahol szintén a helyi postán dolgozott. 1969 és 1971 között a zalaszentgróti, 1971 - 75 között a letenyei posta volt a munkahelye.

1975-ben Zalaegerszegen telepedtek le, ahol a Nagypostán kapott munkát, mint pénztáros. 1977-ben áthelyezték a Magyar Posta Távközlési Üzeméhez forgalmi előadónak.

1985. augusztus 28-án vonult nyugdíjba.

Fiatál éveinek megpróbáltatásairól sokáig nem beszélhetett. Csak legszűkebb családja ismerte történetét. Egykori osztálytársai sem tudták, osztálytalálkozóikon nem kérdezték, hogy mi történt vele 1948-49-ben. 2003 őszén egy - a ZalaegerszeG című városi hetilapban megjelent - cikk hatására, mely a zárda tanítóképzőjében és egykori osztályában 1948 őszén zajló eseményekről szólt,

---

mesélte el történetét a lap újságírójának. (Ahány nem, annyi pofon. Zalaegerszeg, 2003. dec. 2.)

2006 februárjában mondta magnóra élete történetét a Göcseji Múzeum Adattára számára, melynek rövidített, szerkesztett változatát adjuk most közre.

„...Nyirok fa fojt is, új lombot nevel,
míg hit fakad a szépség álmodásán,
mosoly szirommal új imánkká érik,
s leányszemek tiszta ragyogásán
kúszik az Isten meztelen szívéig!”

Gérecz Attila: Óda bajtársnőimhez, 1954.

EGY DIÁKLÁNY MEGPRÓBÁLTATÁSAI Interjú Tirpák Endréné, Hári Margittal

1948 májusában 3. osztályos diáklány voltam a zalaegerszegi Notre Dame zárda tanítóképzőjében. Oda jártam már polgáriba is. Nagyon szerettem ezt az iskolát; az épületét, az udvarát, a tanárainkat és az osztálytársaimat is. Boldog, felhőtlen diákéveket adott nekünk. A szüleimmel Alsóbagodban laktunk, minden nap vonattal utaztunk be a városba. Emlékszem, a háború alatt a németek lebombázták a Zala hidat, és egy évig gyalog kellett megtennünk az iskoláig vezető utat. Nem volt híd, a vízből kiálló cölöpökön meg gerendákon lépdeltünk keresztül. Minden nap végig jártuk, oda-vissza, pedig messze esett egymástól Bagod meg a Zárda.

Édesapám falusi cipésmester volt, anyukám háztartásbeli. Hatan voltunk testvérek, én voltam a második a sorban. Nagyon vallásos szellemben neveltek bennünket otthon és a zárdában is, de akkoriban így volt természetes. A faluban is katolikus elemi iskola működött. Államosítása indította el azt a lavinát, ami az addigi gondtalan életemet megváltoztatta, rémálommá tette, és a jövőre vonatkozó terveimet kerékbe törte. Persze, nemcsak az enyémet, hanem a szüleimét és még jónéhány emberét a faluban. Ami akkor Bagodban történt, arról azt írta az újság, hogy az volt a zalai Pócspetri ügy.¹

Hogy honnan indult ki ez a történet? Egy májusi litánián - tény és való - Varga tisztelendő úr, a falu papja elmondta, hogy az iskolánkat államosítani akarják, tiltakozunk ellene.² Az egész falut felháborította a hír.

Hogyan tiltakoztak?

Felhívták a lakosságot, hogy este a litánia után K. István párttitkár - ő volt a hentes is a faluban - gyűlést tart, az emberek menjenek oda. Ott fogja elmondani, hogy mi történik, és ott kell majd aláírni, hogy az államosításba be-leegye-

¹ 1948. jún. 3-án a Szabolcs-Szatmár megyei Pócspetrin az iskola államosítása elleni tiltakozáson saját fegyverétől meghalt egy rendőr. Az ügyből a hatalom koncepciót kreált, a falu lakóit meghurcolták, papját halálra ítélték.

² A plébános Mindszenty bíboros tiltakozásra felszólító körlevelét olvasta fel.

zünk. Annak idején tele volt a bagodi templom egy-egy májusi litánián. Aznap is így volt. Utána mindenki a K.-ék házához vonult, köztük én is a szüleimmel. Egy hosszú épület volt az övék a templom közelében, a végében volt egy kis szoba, az volt a pártiroda, ott tartották a gyűlést. Középen asztal állt, mivel a villany még nem volt bevezetve, egy petróleumlámpa világított rajta. K. István az asztal túlsó végén állt, mi édesapámmal, édesanyámmal, aztán Pajor Jancsival,³ Kardos Kis Józseffel, Farkas Jánossal egymás mellett álltunk, szembe vele, de körös-körül tele volt a szoba néppel. A párttitkár előadta, hogy az iskolát államosítani kell. Beszéde után az egyik ember is fölszólt, a másik is: „Mi az, hogy kell? Nem engedjük az iskolát államosítani! Nekünk jó a katolikus is! Nekünk katolikus iskola kell!” Szó szót követett, és az asztalt meglökték. De csak úgy véletlenül, ahogy mocorogtunk körülötte. Erre a lámpa eldőlt, rögtön elaludt és sötét lett. Litánia után voltunk már, este sötét volt. Mindenki háborogva elindult kifelé. Hogy a párttitkár hogy jutott ki, hogy sem, nem tudom. De később azt vallotta, hogy őt majdnem agyonverték. Ez nem volt igaz! Nem volt verekedés! Mindenki elindult hazafelé. Igaz, zúgolódtunk, kiabáltuk, hogy nem kell állami iskola, nekünk jó az egyházi is. Hazaértünk, lefeküdtünk, mintha mi sem történt volna. Aztán éjszaka jött egy dzsip kocsí, és hat embert összeszedtek a faluban, bevitték őket Egerszegre, az ÁVO-ra.

Ki volt az a hat ember?

Farkas János, a Tornynos Pali bácsi, a Gergán Gyula bácsi, az apukám, a Kardos Jóska bácsi, és a Kardos Jancsi. Másnap a Tornynos Pali bácsit meg a Gergán Gyula bácsit haza engedték, mert ők talán valahol az ajtón kívül álltak, nem tudták, nem is látták, hogy mi történt odabent, de akiket a K. megnevezett, hogy látta őket az irodában, és azt mondta róluk, hogy ők kezét emeltek rá, azokat bent fogták. Úgy emlékszem, mintha Simon nevezetűt mondtak volna, hogy ő vallatta, kínozták őket. Az apámnak a fogait verte ki, a Kardos Jóska bácsinak a fogait, a fülét, szemét tette tönkre, a Farkas Jánosnak a veséjét verte le. Őt azért is ütötték, mert valamikor csendőr volt.

Mi másnap - harmadnap bejöttünk az ÁVO-ra, érdeklődni utánuk. Megtudtuk, hogy orvost hívtak nekik, de az orvos azt mondta, nem vállal senkiért felelősséget, mert úgy összeverték az embereket. Édesapám később azt mesélte, ha egy szót szóltak, már sújtott a gumibot. És nem nézték, hogy hová ütnek. Kirakták őket a folyosóra, és amelyik elájult, arra egy vödör vizet öntöttek. Amikor már úgy, ahogy talpra álltak, Pestre vitték, internálták őket, de hogy hova, már nem tudom.

Pesten is folytatódott a vallatásuk?

Ott már nem. Ott már látták rajtuk, olyan állapotban vannak, hogy nincs mit verni rajtuk.

³ Pajor Jancsi ragadványnév, valódi neve: Kardos János.

Mikor és milyen körülmények között került sor a tárgyalásra?

Első fokon a győri Népbíróság tárgyalta az ügyet, ha jól emlékszem, 1948 szeptemberében.⁴ A tárgyalásra lehozták az embereket Egerszegre. Három napig tartott a per itt a bíróságon. Erre a tárgyalásra, mivel nyilvános volt, nagyon sokan eljöttek Bagodból. K. István mellett hentes-mészáros segédként Bajsz Miklós dolgozott, aki nem vett részt ezen a gyűlésen. Egy házódisznot ígért neki, ha mellette tanúskodik, bizonyítja, látta, hogy őt megverték. A tárgyaláson, felállt Miklós édesanyja és azt mondta: „Bíró Úr! Hamisan esküszik a fiam! Megfizették! Nem mond igazat!” Akkor azt mondta a bíró: „Hallgasson, mert kivezettetem!” A tárgyaláson volt még egy bagodi, hogy ki, már nem tudom, de ő is szólásra jelentkezett. Megengedték neki. Azt mondta: „Kérem, azt nem veszik figyelembe, hogy K. István volt a nyilas vezér is Bagodban? Akkor a bíró azt mondta: „Ha jó nyilas volt, akkor jó kommunista!” Ez még máig is a fülemben cseng! Erre olyan füttyülés támadt, hogy azt mondták, ha nem lesz csend, kivezettetik az egész termet.

A tárgyaláson Margit néni is ott volt?

Persze! Az első sorban. Én voltam a nyolcadrendű vádlott. Azon a bizonyos estén én is ott álltam apukám és anyukám mellett a pártirodában. Amikor K. István felsorolta a neveket, hogy kik voltak jelen a gyűlésen, az én nevemet is mondta. Ezért engem is megidéztek, perbe fogtak, de a rendőrség nem hallgatott ki, a tárgyaláson sem kérdeztek, nem kellett egy szót sem szólnom. Az ügyvédünk emelte föl a szavát az érdekemben, hogy engem ne ítéljenek el, hagyjanak tovább tanulni. A bagodi gyűlés előtt talán egy-két héttel a záróban is ugyanaz a hangulat alakult ki, amikor felmerült, hogy államosítani fogják, és az apácákat elviszik. Tiltakozásul az egész iskola kivonult. Tüntettünk. Végig vonultunk a Mártírok utcán és táblákon hirdettük, hogy nekünk nem kell állami iskola. Ezzel ez az ügy be is fejeződött, az államosítás ott is megtörtént. A bagodi tárgyaláson, hogy honnan, honnan se, előszedték ezt a felvonulást, és azzal vádoltak, hogy én ezen a „fasiszta” diáktüntetésen tevékenyen részt vettem: értelmi szerzője voltam, klerikális vagyok, meg uszítottam a társaimat. Persze, ez sem volt igaz! Ezért engem a győri népbíróság felfüggesztve nyolc hónap fogházra ítelt. A másik ügyben ugyan felmentettek, mert még fiatalok voltam, de végül ezért mégis elítéltek.

Milyen ítéletek születtek a perben?

Azt hiszem a Varga tisztelendő, akit a felbujtással vádoltak öt évet kapott, édesapám kettőt, édesanyám nyolc hónapot, a Kardosék is mind két-két évet kaptak, Farkas János talán öt évet, mert a bíró szerint a tisztelendő mellett ő volt a „főkolompos”.

⁴ A győri Népbíróság 1948. szeptember 25-én tárgyalta Varga István és társai perét. A per 1. rendű vádlottja a falu plébánosa volt.

Mi történt ezután?

1948 decemberében édesapámat haza engedték az internálásból, meg talán a Kardosokat is, de a Farkas Jánost nem. Vele 1949 márciusában találkoztam a Dél-budai internálótáborban. Az ügy még nem lett lezárva, mert felmentésért fellebbeztek.⁵ A mi ügyvédünk az egerszegi Lux ügyvéd volt, egy vékony magas ember. Nagyon harcolt értünk. Apámékat hazaengedték, de rendőri felügyelet alá helyezték. Azt hiszem, hogy háromszor egy héten, vagy másnaponként Felsőbagodba kellett menniük jelentkezni a rendőrségen. Ahol öt ember volt, oda már nem állhattak le beszélgetni, és nem mehettek ki a faluból sem. A rendőrök sokszor éjszaka is jöttek ellenőrizni, hogy otthon van-e. Megverték az ablakot a lépcsőnél: „Hári bácsi!” És apukám ugrott az ágyból: „Itthon vagyok!” „Jó, rendben van!” - és már mentek is. Ez nemegyszer előfordult.

Hogy döntött a másodfokú bíróság?

A másodfokú tárgyalásra csak 1950-ben került sor.⁶ Édesanyámat 10 hónapra,⁷ édesapámat két évre ítélték.⁸ Először apukámat zárták börtönbe, rögtön a tárgyalás után. Nem kellett leülnie a két évet, 1950 decemberében haza engedték.⁹ Anyukámat nem vitték el azonnal a hat gyermek miatt, mert valakinek nevelni kellett őket, míg apukám a börtönben ült. Neki sok-sok halasztó kérvény után 1951. áprilisában kellett bevonulnia a győri börtönbe.

A Varga tisztelendő urat a per után a szombathelyi vonattal szállították a börtönbe, útközben bekéretőzött a WC-re, ott az ablakon át kimászott, megszökött. Kint - állítólag - várta egy püspöki autó, s rögtön ki is menekítették külföldre. Ezzel ő megúsza, különben biztosan agyonverték volna. Nem is jött haza többet. Rómában élt, azt hiszem.

Mi történt Margit nénivel a bagodi per után?

Közben azért jártam az iskolába, befejeztem a harmadik osztályt. Nem is tudom, hogy tudtam akkor tanulni. Apukám nem volt otthon, örökösen rettegünk. A nyáron a zárdában is megtörtént az államosítás, elküldték az apácákat. Az új tanévben folytatódott az iskolában a „klerikálisok” elleni harc, október végén mondvacsinált ürüggyel kizártak az osztályunkból és az isko-

⁵ A védő - a törvénytelenésekre hivatkozva - az ítéletek megsemmisítéséért, a népbírószék súlyosbításért nyújtott be fellebbezést

⁶ Zachar Jánosné Hári Zsuzsanna birtokában lévő ítélet másolata szerint másodfokon az ügyet a Népbírószégek Országos Tanácsa tárgyalta Budapesten, 1950. febr. 14-én.

⁷ Hári Antalnét igazgatás büntette miatt 10 hónapi börtönre ítélték, valamint 5 évre felfüggesztették politikai jogai gyakorlásától.

⁸ Hári Antal 10 évre felfüggesztették fel politikai jogai gyakorlásától. Az internálásban töltött 7 hónap miatt börtönbüntetéséből 1 hónapot kitöltöttek tekintettek.

⁹ Hári Antal börtönbüntetését 1950. dec. 20-án felfüggesztették, a büntetés hátralévő részét 1952. okt. 31-én az Elnöki Tanács kegyelemből elengedte.

lából 10 tanulót.¹⁰ Szörnyű időszak volt ez! Egykori hittanárunk, Mindszenty bíboros letartóztatása után hamarosan hoztak hozzánk egy ívet, melyen Mindszenty méltó megbüntetését kellett követelnünk. Ezt minden diáknak alá kellett volna írnia. Én akkor voltam negyedikes. Készültem az érettségire, megvoltak már az érettségi tételeim is.

Mi történt az ívekkel? Aláírták?

Nem írtuk alá. Előtte a tízpercben megbeszéltük, hogy senki nem írja alá, az osztály becsülete előbbre való, Mindszenty ellen nem léphetünk fel. Ő volt a papunk. Ő volt az iskolánk papja. Mindig ő vizsgáztatott bennünket. Szigorú volt és méltóságteljes, de nagyon felnéztünk rá. Tűzbe mentünk volna érte! Ugyanúgy a hittanárokért, az apácákért, a Sarlós tisztelendő úrért, mindenkiért.

Becsöngettek, megkezdődött az óra. Én a második padban ültem, előttem Soós Lenke ült. Hátrafordult és azt mondta: „Ne hidd, hogy én nem írom alá azt az ívet, mert én le akarok érettségizni!” Nahát, nekem több se kellett! Mivel megkezdődött az óra, nem beszélhettem tovább, ezért fogtam egy papírt, ráírtam, hogy „Szégyelld magad! Egy tál lencséért el akarod adni a lelked üdvét? Mindszenty Téged nem bántott, te se bántsd őt, mert ha aláírod az ívet, megnézheted magad!” S azzal összetekertem, és előrenyújtottam neki. Az óra ment tovább.

Ki volt Soós Lenke? Kezdetől ebbe az osztályba járt?

Ő is bagodi lány volt, kezdetől odajárt. Lenke kicsit különc volt, nem nagyon szerették az osztályban sem.

Mi történt ezután?

Másnap mentünk az iskolába. Reggel megkezdődött a tanítás. Egyszer csak kopogtak az ajtón. A nevemet szólították. Kimentem, kint rendőrök vártak rám. A táskám bent maradt az osztályban. Mondták, hogy vegyem fel a kabátomat. Emlékszem, egy bordó háromnegyedes kabátom volt. Egész cipő, fekete harisnya, matrózbóluz, rakott szoknya volt rajtam, ahogy nekünk akkor járni kellett. Beültettek az autóba és elvittek a rendőrségre. Akkor a kórházzal szembeni sarkon volt a politikai rendőrség. Ez 1949. február 3.-án történt.

Buchwaldnak hívták az Ávó-st, aki vallatott. Egy magas, barna ember volt. Leült a karosszék karfájára, kezében lógatta a gumibotot, és amikor odavittek elé, megkérdezte, hogy én vagyok-e a Hári Margit. Mondtam, hogy igen. Akkor megmutatta azt a papírt, amit én a Lenkének írtam. „Te írtad ezt?” - kérdezte. Megnéztem, és mondtam, hogy igen, én. „Aztán miért írtad?” „Azért, hogy ne írja alá az ívet, mert alá akarta írni.” Ekkor kaptam az első pofont.

¹⁰ A történet feldolgozását ld.: Major Márta - Mészáros István: Lecke a hatalom megszilárdításának módszertanából. In: Magyar egyháztörténeti vázlatok. 1997. 3-4.sz. 157-191.p.

Utána a következőket.... Még azért is vallattak, vállaljam el, tudom, hogy a zárda pincéjében az apácáknak adóvevő készüléke van. Ezt nem is mondtam el soha a tanáraimnak se! Én még azt sem tudtam akkor, mi az az adóvevő készülék! Abban az időben már nem tarthattunk kapcsolatot az apácákkal, nem lehetett átjárni hozzájuk. Ők sem engedték, mert féltettek bennünket, nehogy miattuk valakinek is baja essen. Az államosítás után rögtön lefalazták a zárda és az iskola közötti átjárót. Pedig régen a kápolnától rendszeren át tudtunk járni. Arról faggattak még, hogy tudom-e azt, kinek milyen összeköttetése van, kivel állnak kapcsolatban az apácák, a hittanárunk, vagy az osztályfőnökünk. Fogalmam sem volt ilyenről!

A Sarlós tisztelendő úr volt a hittanárunk, őt is eléggé meghurcolták. Buchwald arra akart kényszeríteni, hogy róla mondjam azt, ő buzdított, ő mondta, ő hirdette az osztályban, hogy nehogy aláírjuk az ívet. Pedig, egy szót sem szólt!

Nem monddod? - megint jött a pofon. Akkor arra akart kényszeríteni, valljam azt, hogy az édesapám biztatott, hogy tiltakozzunk a Mindszenty-ív aláírása ellen.

- „Nem is tudja az édesapám, hogy jött ez az ív, amit nekünk alá kell írni!”

- „Rögtön haza engedünk, ha azt monddod, hogy az apád mondta!”

- „De nem mondta!” - Még ha mondta volna, se vallottam volna, az apámat nem sodortam volna még nagyobb bajba! A kezemet úgy összeverte a gumibottal, hogy az ujjaimat nem tudtam összezární, egymást érték a daganattól. A kezemet, meg az arcomat ütötte.

Még ilyen ősz fejjel sem tudnám elképzelni magamról, hogy rá tudnának arra szedni, mondjam azt, hogy az apácák, a hittanárunk, vagy az apám biztatott bennünket erre vagy arra. Mert nem volt igaz!

Még aznap este egy rendőr átkísért az ÁVH börtönébe, a Mártírok útjára. Ott beraktak egy szobába, és úgy, ahogy voltam, ledőltem a priccsre, lefeküdtem. Nem kérdeztem, hogy miért hoztak be, nem kérdeztem én semmit. Csak feküdtem, és azt hiszem, el is aludhattam, mert egyszer csak rázott a rendőr, hogy keljek fel, megyünk az állomásra. Kimentünk a vasútra, és a korai vonattal Szombathelyre kísértek. Engem mindig csak este, meg éjjel szállítottak. Talán azért, ne láthassa senki, hogy fel vagyok dagadva, hogy nézek ki.

Hány napig tartott a vallatás?

Csak azon a napon.

Mindezt hogy élte meg? Mit gondolt, mi történik Önnel? Mit érzett? Félelmet, kétségbeesést vagy pánikot?

Nem! Keményen dacos voltam, valami megkövesedett bennem. Máig is érzem azt az érzést, hogy inkább verjen agyon, de akkor se mondok olyant, ami nem igaz! Ez volt bennem és rettentő akarat. Nem bírtam összeszorítani a kezemet, mert egymást érték az ujjaim, összeszorítottam hát a fogamat, hogy akkor se!

Üvöltözött, hogy mondd azt...! De nem mondom! Nem mondtam, mert nem volt igaza! Dehogymondok én igazságtalanságot! Nem voltam én olyan, hogy besúgó legyek. Én olyat nem is ismertem. Besúgni valakit azért, hogy nekem könnyebb legyen?!

Mi történt Szombathelyen?

Amikor megérkeztünk, hívtak egy orvost. Ő adott nekem egy injekciót. Nem tudom, hogy miért kaptam, csak sejtem, mert utána legalább fél éven keresztül nem voltam „beteg”. Szombathelyen talán három napot voltam összesen. Amikor sütött a nap, kitettek egy széket a fogda elé, és kiültettek a napra. Bennem olyan gondolat, hogy „Jaj Istenem, mi lesz velem!?” - nem volt. Csak voltam egykedvűen. Ezekben a napokban se nem mosakodtam, se le nem vetkőztem, se ruhát, se cipőt nem cseréltem, úgy voltam már második-harmadik napja, ahogy az iskolából elhoztak. Csak feküdtem a priccsen, ahol nem volt még egy pokróc sem. A cella sarkában volt egy vödör, azt reggelenként elvitte valaki. Enni, ha jól emlékszem, jóízű rántott levest hoztak.

Egyedül volt a cellában?

Igen, egyedül. A harmadik vagy negyedik napon, megint este későn, kivittek az állomásra. Egy rendőr kísért fel az éjszakai vonattal Pestre. Én Pesten még azelőtt sohasem jártam. Azt sem tudtam, milyen az a Pest. Este nyolc óra felé indulhattunk el Szombathelyről, lehetett éjfél után egy óra, amikor megérkeztünk. Éjszaka volt, és én azon csodálkoztam, hogy minden ragyog. Gyalog mentünk az utcákon, a rendőr jött mellettem. Egyszer csak megálltam, mert láttam ám, hogy az egyik kirakaton hosszú reklám volt, az volt kiírva: Eszpresszó. Rácsodálkoztam, és azon morfondíroztam, hogy ez az eszpresszó? Hát, az nem egy nagy, piros autó? Mindig azt énekeltük, akkoriban az volt a sláger, hogy „Beülünk egy eszpresszóba, vagy sétáljunk egyet Budán?” Azt hittem, az eszpresszó egy autó! A rendőr rám szólt, hogy miért álltam meg? Megkérdeztem tőle, hogy az eszpresszó nem egy piros autó? Azt mondta: „Nem, hát!” - és jót nevetett rajtam.

Hová vitték Margit nénit?

Az Andrássy út 60-ba.¹¹ Nem voltam megbilincselve, de mindig vezetett, vagy mellettem jött a rendőr. Útközben bement egy trafikba. Azt mondta, várjam meg kint. Ha én Pestet úgy ismertem volna, mint ahogy nem, hiszen sose voltam még ott, úgy léphettem volna le, ahogy akarok! A rendőr vagy negyed óráig bent volt a boltban, én meg kint izgultam: „Istenem, de soká jön ez a jó ember! Jaj istenem, hát mikor jön már! Elveszek itt az emberek meg a házak között!” Már imádkoztam, hogy jöjjön végre ki a rendőr, mert annyira félttem

¹¹ A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága 1949. febr. 18-án kelt véghatározata Hári Margit internálását rendelte el, „mert gyanúsított egyes személyek demokratikus meggyőződése ellen izgatott, valamint valótlan hírt terjesztett.” (A dok. másolata Tirpák Endréné tulajdonában.)

a nagy várostól, amit addig el sem tudtam képzelni. S akkor odaértünk egy hatalmas nagy kapu elé. Egy fa kapu volt, azon bementünk. Fölkísért az emeletre, ott átadott Sásdy őrnagynak, aki megnézte a papírjaimat. Azt elfelejtettem mondani, hogy miközben engem Buchwald Egerszegen vartatott, volt ott egy gépíró, aki folyton írt, a jegyzőkönyvet gépelte. A végén Buchwald alá akarta íratni velem, de azt mondtam neki, hogy nem írom alá, szeretném elolvasni. Elolvasni? Erre megint egy pofont kaptam. Továbbra is erősködtem, hogy nem írom alá, ő meg tovább pofozott. A végén már azt mondtam, legyen, amit akar, ha a halálos ítéletem is, jól van, aláírom. Hogy mit írtam alá, máig sem tudom. De biztos, hogy sok olyan dolog lehetett benne, ami abszolút nem igaz, amihez lehet, hogy hozzá sem szóltam. Ezt a jegyzőkönyvet adta át az engem kísérő rendőr az őrnagynak. Elolvasta, majd megkérdezte: „Megverték Egerszegen?” Mondtam, hogy igen. „Mutasd a tenyeredet?” Megmutattam, és azt mondta: „Na, neked ez elég volt!” Ezután lekísértek a pincébe. Az még most is előttem van! Egy hosszú, sötét pince volt, csak azt nem tudom, hogy a 13-as vagy a 15-ös cellába tettek, de valamelyikbe a kettő közül. Egy három lépés széles, öt lépés hosszú helyre. Pislákoló kis fény volt benne, ami állandóan égett. Sose tudtam, éjfél van-e, reggel, vagy nappal. Itt is egy vödör volt a sarokban, ott végeztem a dolgomat, amikor kellett. A ruha akkor se ment le rólam soha, vizet akkor sem láttam.

Mennyi ideig volt az Andrássy út 60-ban?

Amikor Szombathelyről elvittek, tudtam, hogy február 6.-a, vagy 7.-e volt. Egyszer csak behoztak a cellába egy egyetemista kislányt, tőle kérdeztem meg, hogy milyen nap van ma? Azt mondta, hogy február 20-a, így tudtam meg, hogy már két hete itt vagyok. Szegényt azért hozták be, mert a bátyja röpiratokat terjesztett, de sikerült megszöknie, és helyette őt vonták felelősségre. Másnap elszállítottak minket. A Sas-hegy alatt, a Petőfi laktanyában volt a Dél-Budai internálótábor, oda vittek bennünket.

Ha az Andrássy út 60-ra visszagondolok, még ma is megborzongok! Engem ott nem bántottak, de egész éjszaka halottam a hörgést, az ordítást, ahogy a többieket kínozták. Azt rettenetes volt hallani! Minden nap - gondolom, éjszakánként - aztán hozták a lábvizet, hidegvizet egy vödörben. Mindenkinek lábat kellett mosni, le kellett vetni cipőt, harisnyát, aztán beletenni a lábát a jéghideg vízbe. Majd megfagytunk enélkül is, mert februárban nem volt fűtés a cellában. Nem értettem, miért kellett ezt tennünk, csak később tudtam meg, hogy a többi szegény embernek verték a talpát. S hogy lábra tudjanak állni, így lohasztották le a dagadt lábukat. A fegyőr nem tudta, hogy kit talpaltak meg aznap és kit nem, ezért mindenkinek lábat kellett mosnia.

Semmiféle tisztálkodási lehetőségük nem volt, csak a lábmosás?

Semmi. Amíg ott voltam, sem nem mosakodtam, sem ruhát nem cserélhettem. Naponta egyszer hoztak egy csajkában forró ételt, az nagyon jólesett addig,

amíg ki nem hűlt és a számra rá nem fagyott az olaj. De annak se íze, se bűze nem volt, csak éppen forró volt! Ennyi volt a napi adag, amit kaptunk.

Az Andrassy úton voltak olyan dolgok, melyek úgy hatottak rám, hogy szinte sokkoltak. Egyszer elvittek a cellából. Természetesen, nem mondták meg, hová megyünk. Bevittek egy terembe, ahol olyan világos volt, majd a szemem fényét vesztettem. Beültettek egy székre, majd „katt-katt”, ilyen hangokat hallottam. Hallottam már arról, hogy létezik villamosszék, s az jutott eszembe, hogy: „Istenem, most ültettek a villamosszékre!” Gyorsan elmondtam, hogy „Bocsásd meg bűneimet Istenem! Most halok meg.” Közben így fordítottak, úgy fordítottak. Nem tudtam, hogy mit csinálnak velem. Hát, fényképeztek! Mikor onnan kivittek, még sokáig reszkettem a félelemtől. Ezek olyan megrendítő dolgok voltak, amelyek egy életre belevésődtek az ember lelkébe, amit nem lehet se elfelejteni, se kitörölni.

Hogy bírta a hideget, a hosszú, félhomályban és egyedül töltött napokat?

Az eleve borzasztó volt! Engem ott nem vertek, nem bántottak, de mégis borzalmas volt! Rettenetes volt a folytonos üvöltést és jajveszékelést hallani. Ha morézni tudtam volna! Mert mindkét oldalról csak egy fal választott el a többi cellától, és innen is, onnan is morézta nekem, csak nem tudtam, hogy ki, meg mit. Folyton kopogtak. Én vissza se kopogtam, mert nem ismertem a morzejeleket, csak annyit jeleztem, itt is van valaki. Arra emlékszem, hogy egyszer levettem a cipőmet, mert nagyon fájt már a nyakam amiatt, hogy a deszkán kellett feküdni, s a cipőmet tettem a fejem alá. De akkor meg a lábam fázott! Kénytelen voltam visszahúzni a lábamra, hogy legalább az ne fázzon. Abban a kabátban voltam, amiben az iskolából elvittek, egészen addig, amíg az internáló táborba nem kerültem. Ott mindjárt bevittek egy fertőtlenítőbe. Csupaszra kellett vetkőzni, végre megfürödhettem, a ruhákat elvették, fertőtlenítettek mindent. Aztán betettek egy kis szobába, ahol volt egy szalmazsák. Abba belebújtam és három hét után annyira jól éreztem ott magam, olyan jól aludtam, hogy reggel a napos fegyőr, amikor benézett, hogy ébresszen és hozza a reggeli feketekávé, nem talált meg. Annyira belebújtam a szalmazsákba! Ő szedte le rólam a szalmát, ami a rabruhámra ráragadt. Az enyémet még tisztították.

Milyen volt az élet a Dél-Budai internálótáborban?

A fegyőrt Józsi bácsinak hívták. Mondta, hogy nemsokára hozza az ebédet is. S amikor meghozta, azt kérdeztem tőle: „Józsi bácsi! Itt disznóölés volt?” Mert bableves volt, hús is volt benne, és az annyira finom volt, mintha életemben nem ettem volna olyan jót. A fertőtlenítő osztályról elvittek egy orvosi vizsgálatra, s ott szortíroztak el bennünket, hogy ki melyik szobába mehet. Mi öten voltunk egy szobában, három tanítónő, ugyancsak az államosítás elleni tiltakozás miatt, egy „bokorugró”,¹² aki el akart szökni nyugatra, meg én. Sokáig

nem tudtam, hogy a fegyőrnő miért kiabálja nekünk mindig, hogy „Virgók, sorakozó!” Nem tudtam, mi az a virgo. Végül megkérdeztem egy győri kislánytól, Unger Marikától: „Te, Marika! Nem tudják a mi nevünket? Miért így szólítanak bennünket, hiszen mindegyikünknek más a neve?” Akkor mondta meg, hogy mit jelent ez a szó!...

A csajkánkkal mindig le kellett vonulni az ebédért, majd felvittük a szobánkba, ott ettük meg. Emeletes ágyon aludtunk. Ez az időszak körülbelül egy hónapig tartott. Egyszer csak éjszaka jött a parancs, hogy mindenki pakoljon, megyünk, utazunk. Azt hittük, kivisznek bennünket valahova Szibériába, vagy Isten tudja, hova. Éjszaka teherautón utaztunk, s amikor megérkeztünk, akkor mondták meg, hogy ez Kistarcsa, a kistarcsai internálótábor.¹³

Milyen sorsa volt a női raboknak Kistarcsán?

Ott már nem volt különszoba! Két hatalmas nagy teremben helyezték el a rabokat, az egyikben talán ötvenet, a másikban harmincat. Ott is emeletes ágyakon aludtunk, volt háromemeletes is. Én a legfelsőre másztam fel, mert az internáltak közül én voltam a legfiatalabb. Az idősebbek, különösen az anyák nagyon szerettek, babusgattak. Volt ott egy néni, gyakran mondogatta: „Te vagy a lányom!” Mindig megfésült, masnit kötött a hajamba.

A táborparancsnokot Dreifusznak hívták.¹⁴ Ez volt a csúfneve, mert az egyik lába hiányzott és két mankóval járt. Egy alkalommal a névnapját ünnepelték, így a tábor is kivonult. Hoztak nekem egy csokrot, hogy én köszöntsem fel, mert a legfiatalabb vagyok a táborban. Egy köszöntőt is meg kellett tanulnom. Nem volt lámpalázam, nem okozott gondot. Szóval, mikor a táborparancsnokot lementünk megköszönteni, elmondtam neki a verset. Mögöttem állt száz fő körüli internált nő, előttem a férfiak, talán kétezren, ugyancsak ebből a táborból, csak az ő épületeik az udvar másik oldalán voltak. Átadtam neki a csokrot is. Ő a mankóira támaszkodva a két könyökömet megfogta, felemelt és azt kérdezte: „Te gyerek! Te miért vagy itt?” Akkor voltam 19 éves. Azzal a két masnival még tényleg gyereknek nézhettem ki.

Volt egyszer egy külföldi ellenőrzés is. Odajött egy küldöttség, idegen nyelven beszéltek a táborparancsnok helyettessel. Ő magyarázott, a tolmács meg fordított. Reggel öt órakor volt ébresztő, utána az ágyat el kellett készítenünk, egymás után fürödni, fésülni, felöltözni, aztán ment mindenki a helyére. Akkor ott álltunk vigyázban az ágyunk végénél, s ők végigmentek a soron. Én eléggé a sor végén voltam. Senkitől nem kérdeztek semmit, de előttem megálltak és rólam beszéltek, de sokáig. Nem értettem őket. Az egyik

¹² A disszidensek tréfás megnevezése.

¹³ Kistarcsán működött a Rákosi-rendszer legnagyobb internáló tábora, ahol bírói ítélet nélkül tartották fogva a hatalom által veszélyesnek minősített és rendőri felügyelet alá helyezett embereket.

¹⁴ Háromlábú. Ruscsák József volt a valódi neve, alezredesi rangban állt a tábor élén.

megkérdezte, hogy miért vagyok itt. „Nem akartam, hogy aláírják a Mind-szenty ellenes ívet, és az iskolatársam elárult” - válaszoltam. Ennyi volt az egész!

Mivel teltek a napjaik?

Nem csináltunk semmit, nem dolgozhattunk. Én a táborban nem is beszélgettem, képtelen voltam rá. Ez egy borzasztó dolog volt! Soha nem beszélgettem senkivel, csak feküdtem, imádkoztam, azon gondolkodtam, hogy mi lehet otthon, vajon meddig leszek itt, most már az örökkévalóságig itt maradok?

Egyszer idegösszeroppanásom lehetett. Nem szálltam le az ágyról még ebédelni sem. Odajött hozzám a tizedesnő, és megrázott. Az mondták, hogy olyan üveges, semmibe néző tekintettel néztem rá. Levezettek az egészségügyi szobába, és három napon keresztül injekció kúrát kaptam. Utána megint jobban lettem. Hogy mi történt velem, nem tudom!

Közben húsvétkor Zsuzsa nővérem feljött hozzám beszélőre. Minden hónap egy napján, egy vasárnap délután lehetett beszélni a hozzátartozókkal. Amikor lekísértek a beszélőbe, ahol dupla, fonott rácsos drótkerítés választotta el a beszélőket egymástól, s a túloldatról megláttam Zsuzsát, sírógörcsöt kaptam. Úgy vittek vissza, mert össze akartam esni.

Akkor találkozott először a családból valakivel?

Igen, akkor. Az internálótáborból egy hónapban egyszer lehetett egy levelezőlapot írni, húsz sort. Meg egyszer lehetett tisztasági csomagot kapni: szappant, alsóneműt, egy felsőruhát, egy harisnyát stb.

A szülei mikor tudták meg, hogy mi történt Margit nénivel?

Amikor engem elvittek az iskolából, Zsuzska nővérem délután hazament. Anyukámék megkérdezték tőle, hogy hol a Margit. Nem tudott rá válaszolni, azt mondta, hogy valaki elvitte.

Senki nem tudta, hogy mi lett velem. Most volt az 50 éves érettségi találkozónk. Az osztálytársaim mindig meghívnak, pedig nem érettségiztem velük. Ők is csak most, tőlem tudták meg, hogy miért voltam internálva, miért vittek el engem. A Lenke persze nem mondta meg senkinek, hogy kapott tőlem pár sort, és azt ő odaadta a rendőrségnek.

Mit gondol, miért adta Soós Lenke a rendőrségnek a cédulát?

Rendőrné udvarlója volt, akinek megmutatta és odaadta, ő meg továbbadta a feljebbvalójának.

Margit néni később találkozott Soós Lenkével?

Nem, hála Istennek! Arra kértem a jó Istent, hogy ne találkozzak vele, mert mindig attól félttem, ha meglátom, olyan sokkot kapok, hogy nem tudok magamon uralkodni, neki ugrok vagy megtépem, vagy valami olyat csinálok vele, amit nem is akarok, vagy nem akartam volna. De örökké bennem volt, hogy az életemet teljes egészében tönkretette! Ő később ápolónővér lett itt a kórházban. Szerette mindenki - azt mondják. Körülbelül öt éve már, hogy meghalt.

Mi történt Margit nénivel a szabadulása után?

Amikor haza jöttem az internálótáborból, 1949 augusztusában, engem is rendőri felügyelet alá helyeztek, nekem is rendszeresen jelentkeznem kellett a rendőrségen.¹⁵ Itthon újra kijött rajtam az a borzasztó feszültség, sírógörcs, amit egyszer már Kistarcsán átéltem. Talán két-három napon keresztül is tartott. Hamarosan elvitték börtönbe az apámat, amikor ő megjött, az édesanyámat. Anyukám Győrbe, a győri börtönbe került. Zsuzska nővérem ekkor már Nógrádsápon tanított, így én maradtam a nagylány otthon, édesapám mellett. Akkor volt hatéves az öcsém, nyolc éves az Erzs, tizenkét éves a Pirike, tizennégy a Marika. Én voltam a 21 éves. Én főztem, mostam, akkor dagasztottam és sütöttem először kenyeret. Szegény édesapám azt mondta: „Nem baj lányom, akármilyen lesz is, csak süssed!” Befűtötte a kemencét, én megdagasztottam a teknőben. Sütés közben szép magasra fel is jött az a kenyér, de mikor felvágtam, teljesen lapos lett, mert tiszta szappanos volt. Vigasztalásul azt mondta apukám: „Nem baj, lányom! Vannak disznók, majd megeszik! Holnap sütünk újat. Tudod mit, holnap majd megmelegítjük a lisztet, mert a padlásról hoztuk és biztosan hideg volt.” Így is volt, mert másnap már jobban sikerült. Apukámban állandóan tartani kellett a lelket is, mert a szüleim úgy össze voltak forrva, ők annyira egyek voltak mindenben, hogy attól féltem, az édesapám öngyilkos lesz. Örökké ez volt eszembe, féltem, hogy nem bírja elviselni anyukám hiányát.

Testvérei hogy viselték a szüleik távollétét?

Tudták, hogy hol vannak. Minden este hangosan imádkoztunk édesapánkért, édesanyánkért: „Istenem, minél előbb segítsd haza anyukánkat!” Sokszor járt az eszembe, hogy ezek az ártatlan gyerekek még senkinek nem vétettek, mégis bűnhődnek. Láttam rajtuk, különösen az Öcsin meg az Erzsint, ahogy áhítattal imádkoztak: „miért nem segít rajtunk az Isten, hogy már jöhetne haza, hogy már engedné haza anyánkat!”

Anyukámat látogatni sem lehetett. Egyszer valakitől azt hallottuk, hogy a győri börtönnel szemben, az állomás fölött van egy nagy, hosszú híd. Annak a lépcsőjéről be lehet látni a börtönbe, az ablakokra. Mi a Zsuzska nővéremmel egyszer elmentünk oda. Felültünk a lépcső tetejére. A börtönben az asszonyok mindig tudták, hogy valakinek a hozzátartozója a lépcsőkről lesi őket. Egyszer csak láttuk, hogy az anyukánk integet az ablakból. Sírva jöttünk el onnan. Édesanyám is mesélte, hogy egy hétig éjjel-nappal sírt utánunk. Nyolc hónapig volt Győrbe, akkor jöhetett haza. Őt már nem bántották. De amire én haza mehettem Kistarcsáról, az én barna hajú édesanyám már tiszta ősz volt.

¹⁵ Hári Margit rendőri felügyeletét 1950. ápr. 4-én, „a felszabadulás ötödik évfordulója alkalmából gyakorolt közkegyelem” alapján szüntették meg.

Margit Néni mihez kezdett a szabadulása után?

A szabadulásom után egy héttel bejöttem ide a zárdába, megkerestem Baranyait, az igazgatót, mondtam neki: „Igazgató Úr! Megvannak még a tételeim is. A következő osztállyal hadd érettségizzek le!” Azt válaszolta: „Maga sem Egerszegen, sem Zalában, de vegye tudomásul, az egész országban nem fog leérettségizni! Maga mindenhol ki van tiltva!” Nem tudtam mást csinálni, orgonálni, kántorizálni kezdtem otthon a templomban. Valamit csinálnom kellett! Zongorázni az iskolában tanultam, így hát otthon két évig orgonáltam. A bagodiak, különösen a lányok, szerettek. Olyan táncokat, dalokat tanítottam nekik, amiket én az iskolában annakidején tanultam. Nagyon mellettem voltak azok a fiatal, velem korú bagodi lányok! Kórust szerveztem nekik, szívesen énekeltek velem. Nagyon szerettük a szép, hazafias énekeket, amiket persze nem szabadott volna énekelni, hogy „Imádkozzunk a hazáért, boruljunk le arcra”, „Ó, Nagyasszony, nemzetünk reménye”, meg „Siránkozik magyar hazánk”, meg ilyeneket. Ezeket úgy lehetett szívből énekelni, hogy zengett tőlük a templom! Az emberek éneklés közben adták ki fájdalmaikat, keserűségüket. Utána szinte megkönnyebbültek, kiénekeltek magukból. Én is így voltam ezzel. Akkor örültem igazán, ha mindenki énekel! Egy alkalommal, hogy lejöttem a kórusból, lent várt három ÁVÓ-s. Megálltak előttem és azt kérdezték: „Nem volt még elég?” Megint el akartak vinni. Akkor az emberek - a Gergán Péter, a Gergán Gyula bácsi, meg Felsőbagodból a Sanics Lajos, és már nem tudom, kik még - körülvettek, és azt mondták nekik, ha ennek a lánynak valami baja esik, maguk innen élve el nem mennek. Tudtam, hogy ennek megint milyen következménye lesz! Akkor fogtam magam, bár nagyon sírva, de elköltöztem Nógrád megyébe, Magyarnándorba. Ez 1952-ben lehetett, már nem emlékszem rá pontosan. Édesapám nővére ott volt postamesternő. Ő hívott, hogy költözzek hozzá, megtanítt engem postásnak. Elmentem hát oda. Mikor néha-néha haza jöttem látogatóba, búcsúzáskor édesanyám lekísért az állomásra, és ha jött a vonat, mindig azt kívántam, bárcsak törne ki a kereke! Csak ne kellene felszállnom! Ne kellene elmennem! De hát menni kellett!

Nógrádban nem nyúltak Margit néni után?

Dehogynem! Még itthon az iskolában gyors és gépírást is tanultam Turcsányi Marica nénitől. Százzal vakon vertem a gépet, annyira tudtam és szerettem gépírni. Mikor a nagynénémhez, aki a keresztanyám volt, felkerültem Nógrádba, éppen a magyarnándori állami gazdaságban kerestek gépírót. A keresztanyám oda ajánlott engem. Rögtön fel is vettek. De kellett önéletrajz, és Bagodból is kértek véleményt! Vörös Elek volt akkor a helyi DISZ-titkár, ő írta meg a jellemzésemet. Ezt akkor tudtam meg, mikor a gazdaságban a személyzetis megmutatta, hogy milyen vélemény érkezett rólam, akkor láttam meg az Elek aláírását. Nem akartam hinni a szememnek! Hiszen valamikor együtt táncol-

tam én az Elekkel! Elképedtem, hogy milyen kétszínű alak! Akkor tudtam meg azt is, hogy ő a DISZ titkár.¹⁶ Hát ő olyan véleményt küldött! Akkor már kilátásba volt ott egy B-lista féle, mondták, hogy egy darabig még maradhatok az állami gazdaságba, de én leszek az első, aki felkerül a B-listára, mert ilyen priusszal a Gazdaság nem foglalkoztathat. Pedig sajnáltak nagyon, mert mindenütt megálltam a helyemet. Hol az igazgatóhoz kellett menni, hol ide, hol oda vittem az Erika gépemet.

Mennyi ideig dolgozhatott ott?

Két évig. Mikor onnan kiraktak, a keresztanyám mellett megtanultam a postás mesterséget. Dolgoztam, és közben havonta jártam Pestre beszámolni a Posta-forgalmi iskolába. Letettem a segédtsízi vizsgát, majd Rétságon helyezkedtem el, ott is maradtam, ott ismertem meg a páromat, aki a rétsági pénzügyőrségen dolgozott. Ott mentem férjhez.

Persze, ott is kellett egy önéletrajzot írni a posta felé, a személyzetisnek. Mondtam neki, ha megírom azt az önéletrajzot, akkor engem nem fognak sehova sem elhelyezni. Azt mondta, nem baj, csak mindent őszintén írjak le. Nekik nem az a lényeg, hogy kinek milyen politikai múltja volt, hanem, hogy ki milyen becsületes és szorgalmas. Így az önéletrajzomban minden bele került, az is, hogy internálva voltam. Persze, oda is elküldte utánam Vörös Elek az információt, hogy én züllesztettem a bagodi ifjúságot, miattam nem tudták megalakítani a DISZ bizottságot, mert én a templomba csalogattam a fiatalokat. Ilyeneket írt! De az ottani postafelügyelő nem törődött vele, úgy megszeretett, azt mondta: „Margit! Innen el nem engedlek!”

Milyen emlékei vannak az 1956-os forradalomról?

A forradalom is a rétsági postán ért. Telefonügyelet voltam, amikor híre jött a pesti eseményeknek. Kiküldtek egy katonát a laktanyából, hogy őrizze a postát. A telefonközponton keresztül megtudtam azt is, hogy Mindszenty bíborost kiszabadították Felsőpetényből és Rétságra hozzák.¹⁷ A rétsági honvédség ment érte Pallavicini Pálkás Antallal, a laktanya parancsnokával az élen.¹⁸ Őt személyesen is ismertem, sokszor lejött hozzánk a postára a magánleveleiért, vagy táviratot adott fel. Nagyon szép szál, kedves, barátságos, komoly ember volt. Szóval, ő hozta páncélos autóval a bíborost Rétságra, a rétsági plébánia udvarára. A plébánia a posta közvetlen közelében volt, szemben vele, egy picikét balra. Amikor megérkeztek, könyörögtem a postát őrző katonának, hogy ha cseng a telefon, lépjen be és vegye fel helyettem - hiszen tudta,

¹⁶ Dolgozó Ifjúsági Szövetség, az MDP ifjúsági szervezete.

¹⁷ Mindszenty bíborost 1955. novemberétől 1956. okt. 30-ig a felsőpetényi Almássy-kúriában őrizték és tartották háziőrizetben.

¹⁸ A rétsági laktanya parancsnoka Garami Lajos ezredes volt. Pallavicini Pálkás Antalt, az arisztokrata származású főtitizet a forradalom leverése után perbe fogták, és halálra ítélték. Az ítéletet 1957. dec. 10-én hajtották végre.

hogy kell kezelni a központot - hadd mehessek át, látnom kell őt, szólnom kell hozzá. Meg akartam mondani neki, hogy én is egerszegi vagyok, én is a zárdában tanultam. Át is szaladtam, de akkora volt a tömeg, az egész Rétság ott tolongott, hogy a közelébe sem fértem Mindszentynek. Hallottam, hogy beszédet mondott. A beszédében elmondta, nem tudta, hol tartják fogva, csak amikor kipróbálták a hangosbeszélőt a felsőpetényi tanács épületén, és mikrofonpróbát tartva bemondták, hogy felsőpetényi tanács egy, kettő, három..., akkor tudta meg, hogy hol van. Mivel nem jutottam közel hozzá, visszamentem, mert nem volt szabad nekem a postát ott hagyni. Utána nemsokára felvitték a laktanyába, ott éjszakázott. Másnap, ugyancsak honvédségi kísérettel, kék ruhába öltözött, tisztelgő szuronyos katonák között hozták le a laktanyából. Közben zúgtak a harangok Rétságon. Amerre ment, az utcákon hatalmas tömeg várta és köszöntötte, a bíboros pedig integetett. Akkor már én sem voltam szolgálatos, én is kint álltam a járdán. Az egy felejthetetlen, megható, csodálatos érzés volt, amit elmondani nem is lehet! Úgy éreztem véget ért az a lidércnyomás, ami 1948 májusa óta engem és a családomat ért. Felszabadultunk!

Hogy alakult az életük a forradalom bukása után?

1956. november 26-án esküdtünk meg Endrével. Akkor még kijárási tilalom volt, este 10-ig lehetett kint lenni. A nővéremhez, Zsuzsákhoz taxival mentünk el Nógrádsápra, ott esketett meg bennünket a pap és a tanács is. Emlékszem, szép fehér menyasszonyi ruhám volt. Az idén lesz 50 éve! Az én tanúm Marika húgom volt, Endrének meg a kollégája. Ő is pénzügyőr volt, és hozta magával a szolgálati pisztolyt, ha útközben bármi történnék, legyen nála valami. A szüleink nem voltak ott az esküvőnkön, akkor nagyon nehezen lehetett utazni. Azt tudták csak megtenni, hogy vasúton elküldték azt a szobabútort, amit nekem a keresztapám nászajándékba készített. De Isten tudja, meddig utazott az is, amire felért. Az esküvő után egy szolgálati lakásba költöztünk.

Később Nógrádban is megkezdődtek a körzetesítések, megszűnt a rét-sági pénzügyőrség, ahol Endre dolgozott. Felajánlották neki, hogy Szécsénybe mehet parancsnoknak. Így hát Szécsénybe kerültünk, oda megint szolgálati lakásba költöztünk. Közben két fiam született, ők ott jártak óvodába, én meg ott is a postán dolgoztam.

Nagyon szerettem Szécsényt, a szép templomával, gyönyörű kastélyával! A parkjában volt egy sétány, meg egy kis halastó, oda jártunk sétálni a gyerekekkel. Megismertem egykori tulajdonosát, Odeschalechi Eugenia hercegnőt is,¹⁹ aki abban az időben még a kastély egyik szárnyában, egy kis lakosztályban lakott. Aranyos kis néni volt! Szegénykét, amikor mi eljöttünk Szécsényből,

¹⁹ Liptay Béláné szül. Odeschalechi Eugenie hg. (1898 - 1985). Életéről ld.: Odeschalechi Eugenie: Egy hercegnő emlékezik. (Sajtó alá rend. Detre Józsefné.) Budapest 1987, Gondolat, 413 p., 24 t.

pont a mi házukban helyezték el. A Pénzügyőrség házába, mert ott is megszűnt a pénzügyőrség.

Mikor kerültek vissza Zalába?

Amikor Szécsényben is megszűntették a pénzügyőrséget, a férjem választhatott, vagy Miskolcra, vagy Mohácsra kerül. Egyik helyre sem akartunk menni, Pesten kértük, hogy Zalába helyezzenek bennünket. A két gyerek miatt is valamennyire tolerálták a kérésünket. Egerszegen nem volt hely, átmenetileg Szentgrótra kerültünk, majd Letenyére. Amikor az egerszegi pénzügyőrség parancsnoka nyugdíjba ment, akkor felajánlották Endrének, hogy jöhet ide. Én a letenyei után az egerszegi nagypostán helyezkedtem el. Mindig arra vágytam, hogy csak még egyszer Egerszegre kerülhessek! Mikor ez megtörtént, úgy éreztem, hogy végre otthon vagyok. Ennek már harminc éve!

Meg kell még valamit kérdezni! A forradalom leverése után készült zalai fehér könyvben olvastam, hogy az édesapja részt vett a forradalom bagodi eseményeiben, sőt az események egyik szervezője volt. Ezzel kapcsolatban mit tud?

Semmit! Ez nem igaz! Apukámnak az iskolaállamosítás ügye akkora lecke volt, hogy azt mondta, soha többet semmibe nem szól bele, semmiben nem vesz részt, sehova nem megy el. És ehhez tartotta magát! Az 56-os forradalomban sem vett részt. Anyukámmal együtt annyira vigyáztak, ha szóba került a politika, mindig azt mondták, „Hagyjuk azt!” Nekik elégük volt belőle, az ő életüket tönkretette. Mindkettőjükét. Anyukám idegileg teljesen lerobbanva került haza a börtönből. Apukám, szegény sokáig járt az orvoshoz, mire a fogait helyrehozták. Nekik ez olyan trauma volt, hogy soha többet semmibe nem tudták belevonni őket.

Margit néni! Hogy gondol ma vissza ezekre az évekre?

Sokszor eszembe jut, hogy is bírtam ki. Mert rettenetes volt! A vallatás, a börtön, az internálótábor... De arra is gondolok, ha lehetne, választanék-e magamnak másik életet? Nem! Mert a borzongás mellett egy jó érzés is elfog. Hogy helytálltam! Minket még olyan szellemben neveltek, nemcsak az iskolában, hanem otthon is, hogy nem ismertük a kétszínűséget, a hitünk megtagadását, azt, hogy a vallásunk, a hitünk ellen egy szót is szóljunk, s vállaltuk a következményeit is. Ezért nyugodt szívvel, tiszta lelkiismerettel tudok végignézni az életemen. Nem tettem semmi olyant, amiért szégyenkezni kellene! Már csak egyetlen kívánságom van, hogy egyszer eljussak a Terror Házába! Úgy előttem van az a hosszú pince, amelyik az udvarról nyílik! Tudom, hogy rengeteg fénykép van a falon, vajon megismerném-e magamat? Mert akit egyszer ott lefényképeztek, annak mind ott van a fényképe.

Engem Bagodhoz, a szülőfalumhoz ma már sem a régi házuk, sem senki nem köt. A templomba néha vágytam, de ha bementem, azonnal rosszul lettem. Nem bírtam ott megmaradni. Pedig annyira a szívemhez nőtt!

Ott volt, ahol a fájdalmamat kiénekelhettem, oda mentem, ha örültem, ha bánatos voltam; hol azért, hogy nem tudok elhelyezkedni, hol azért, hogy nem tanulhatok tovább. Ott én mindig nagyon megnyugodtam. És onnan is elüldöztek! Ott sem maradhattam! Ez az, amiért ma már Bagodba nem tudok elmenni, nem tudok bemenni a templomba. A falun csak átmegyünk, amikor édesanyám meg apám sírjához a hegyről hozzuk a virágot. Most már egyre ritkábban viszek nekik, mert hosszú az út oda föl a temetőbe, ahol nyugszanak, s nehezen megyek a szívem miatt. Ma már a gyerekeim és az unokáim adnak örömet, töltik ki a mindennapjaimat. Nekik mesélem, s ők hitetlenkedve hallgatják az én életem történetét!

Az interjút készítette: Béres Katalin

CSERTÁN FERENC

1934. november 19-én született Nagykanizsán. Édesapja id. Csertán Ferenc földbirtokos, édesanyja Horváth Berta. Családja a legnevesebb zalai köznemesi családok közé tartozott, dédapja, Csertán Sándor az 1848-49-es forradalom és szabadságharc egyik kormánybiztosa volt, nagyapja, Csertán Károly 1886-tól 1906-ig töltötte be Zala vármege alispáni tisztségét.

Elemi iskolai tanulmányait Nemesapátiban kezdte, ahol családja élt. Tíz évesen az akkor még nyolc osztályos zalaegerszegi Deák Ferenc Gimnáziumba került, majd az államosítás és a négyosztályos gimnázium megszervezése után a 6-8. osztályt a Jókai utcai általános iskolában végezte.

Kulák származása miatt nem vették fel a zalaegerszegi gimnáziumba, a középiskola első évét a pápai református gimnázium magántanulójaként kezdte 1949-ben. A második évet a nagykanizsai Irányi Dániel Gimnáziumban járta, majd Pannonhalmára, a bencés gimnáziumba került, ott is érettségizett 1953-ban.

Egyetemi felvételi kérelmét - származására való tekintettel - elutasították, így munkába állt, különféle alkalmi munkákat végzett, majd 1954-ben a Megyevillnél lett villanyszerelő segédmunkás.

Ez év őszén behívták katonának, katonai szolgálatát - szintén származása miatt - a politikailag megbízhatatlan sorkötelesek számára létrehozott un. Musz-os alakulatnál, a komlói szénbányában töltötte.

1957-től 59-ig a Zalai Kőolajipari Vállalat zalaegerszegi üzemében volt karbantartó villanyszerelő, ahonnan elbocsátották. (Elbocsátását azzal indokolták, hogy szülei nem akartak belépni a szerveződő TSZ-be.) Utána fél évig az Erdőrendezőségénél dolgozott, majd a Balatonalmádi székhelyű 4. sz. Mélyépítő Vállalat zalaegerszegi kirendeltségéhez került, a cég a város csatornahálózatának kiépítését végezte. 1960-ban a ZÁÉV (Zala megyei Állami Építőipari Vállalat) alkalmazottja lett, ahol 33 éven keresztül dolgozott, hat évig karbantartó villanyszerelőként. Miután 1965-ben levelező tagozaton elvégezte a pécsi Erősáramú Technikumot, a villamos karbantartás művezetőjévé nevezték ki. Szabadidejében idegen nyelveket tanult.

1993-ban előnyugdíjba küldték. Azóta a kárpótlás során szerzett birtokán mezőgazdasági vállalkozó.

Csertán Ferenc 1993-ban a Hitel című folyóirat pályázati felhívására írta meg a komlói szénbányában töltött katonaévei történetét, amely azonban akkor nem jelent meg. Később tovább folytatta élettörténetének feldolgozását; megírta emlékeit a Kádár-korszak hétköznapijairól egészen a rendszerváltásig, sőt forrásokra és a családi hagyományokra alapozva feldolgozta a Csertán család történetét is. Az elkészült kézirat egy példányát a Göcseji Múzeumnak ajándékozta.

Visszaemlékezéséből az 1945-1956 közötti időszakra vonatkozó fejezeteket, mindenekelőtt a munkaszolgálatos évekről szóló alapos és részletes szakaszt közöljük, amely nemcsak a bányában katonai szolgálatukat töltő - származásuk miatt megbélyegzett - fiatalok nehézségeit, megaláztatásait tükrözi, hanem hitelesen mutatja be a korabeli abnormális bányaművelési eljárásokat, a munkaszervezést, a feszített öt éves tervek erőszakos végrehajtását, a „szén-csata” hétköznapi valóságát.

---

*„Messzeségre váró, kitágult szemekkel
sietünk le a partra,
darócba bújtatott, sok ványadt kubikos.”*

Gérecz Attila: Szenelés, 1954.

CSERTÁN FERENC: 20. SZÁZADI ZALAI TÖRTÉNET

Visszaemlékezés

Előszó

Nem születtem szerencsés csillagzat alatt. Életem nagy részét „nép-ellenségként” kellett leélnem. Zalában, közelebbről Nemesapáti községben láttam meg a napvilágot. Családom középirtokosként itt gazdálkodott kb. 400 hektáros területen.

A 20. századi tatárjárást 10 éves fejjel éltem meg, ettől kezdve nemzeti belüli „kisebbségi” sors jutott osztályrészemül. Amit bűnömül róttak fel, hogy ti. a „kizsákmányoló” osztályhoz tartozom, annak előnyeit gyermekkorom háborús éveiben nem volt módomban élvezni, viszont hátrányait évtizedeken át el kellett viselnem. Mindennek ellenére nem vallom a káderezések kárvallottjainak ironikus panaszát, hogy „rosszul választottam meg a szüleimet”. Meghatározó élménye volt életemnek az a meleg családi légkör, amelybe Isten kegyelméből kerülhettem. E légkör nem korlátozódott a közvetlen családra, környezeti kisugárzása, amely édesapám szociális érzékenységből és segítőkészségéből fakadt, még a legkomorabb időkben is bizonyos védőernyőt nyújtott. Részlegesen persze, mert amíg környezetünk, a falu népe mindig maximális jóindulatot tanúsított, a központi intézkedések a „nyulat bokrostól” elvet igyekeztek végrehajtani és végrehajtatni. Az elmondottak alapján vált lehetővé, hogy egészen a 80-as évek elejéig kihúzzuk régi falunkban, ami még sportteljesítménynek sem lebecsülendő.

Gyermekkorom játszó- és érdeklődési területe a gazdaság volt, az a mezőgazdasági, közép-, kis-üzem, amelyet Édesapám egyszemélyben vezetett, s ahol úgy 20-25 család talált megélhetést. Nem volt egyetlen adminisztratív alkalmazott sem. Számvitel, bérelszámolás, levelezés és szakirányítás mind az ő feladatát jelentette. Két major tartozott az üzemhez, mindegyikben egy-egy „gazda” segített az irányításban, akik a mai fogalmak szerint részlegvezetőnek felelnének meg. Szezon időben Apám munkaideje reggel 5-től este 10-ig tartott, nyaralásról, hosszabb távollétról nem lehetett szó. Mi gyerekek

játszottunk, játékaink jelentős része a felnőttek munkájából merített témát. Tömegkommunikáció nem lévén, információkat az idősebbek elbeszéléseiből szereztünk. A korabeli falu gyerekeinél így ivódott be tudat alá a szakma szeretete és ismerete. Az emberek megítélésében a közösség értékhatárokat szabott, amit a gyerekek is azonnal átvettek, volt, akinek az elbeszélését tágra nyílt szemmel hallgattuk, másokat megmosolyogtunk.

A gazdaság alkalmazottjai között szép számmal voltak olyanok, akiknek a munkaviszonya generációkra visszamenőleges volt. Őket külön is tisztelni tanultam, patriarchális jellegű kapcsolatok alakultak ki, véleményüknek nem közvetlenül rájuk tartozó dolgokban is súlya volt.

A háború közeletről

A történelmi vihar előszele 1944 őszén érte el falunkat. Ekkor még nem voltunk a veszélyeztetettség első vonalában. Meg kellett tanulni a „fiam, ezekről nem beszélünk, mert a család és Édesapád veszélybe kerülhet” szöveget, amely aztán 40 éven át sláger volt ebben az országban. Búcsúzni jött hozzánk a szomszéd falu zsidó boltosa, Goldstein úr. Édesapám rendszeres vevője volt, és becsületes embernek tartotta - tízéves fejjel rosszat sejtő borzongással néztem a megkülönböztetés sárga csillagát, az izmusok egyik változatának borzalmát, amelyet rövidesen követett a vörös.

A faluban nem volt táptalaja a szélsőjobbnek. Utóbb tanúsított magatartásuk alapján megállapítható, hogy azok a potenciális (későbbi) kommunisták lettek nyilasok, akik nem győzték bevárni a hatalomra kerülés vörös útját. Nem voltak sokan, de ahhoz elegendő, hogy lassan beköltözzön a faluba a szorongás.

Decemberben katonákat szállásoltak be a faluba. Mi az elsők között voltunk kijelölve, először egy német egységet kaptunk lakóul. Mivel szüleim ambíciója folytán ekkor már folyékonyan beszéltem németül, pillanatok alatt a katonák kedvence lettem. Későbbi nyelvtanulási ambícióimat ez a sikerélmény nagyban befolyásolta. Ezek az emberek nem voltak nácik, csak háborúban megfáradt katonák. Karácsonykor a misére is eljöttek velem, pedig ez náluk is tiltott magatartás volt.

Közben a faluba vagy egy ezrednyi magyar katona érkezett, jószerével fegyvertelen és teljesen demoralizált menekülő alakulat.

A front közeledtével egyre sűrűbben váltották egymást a beszállásolt vendégek. Megjelent az orosz légierő; féltünk a technika csodájának akkori mértékkel sem nevezhető, „Mari néni”-nek¹ csúfolt, valamint „Rata”² típusú

¹ Polikarpov tervezte (Po2 típusú) sokoldalú, de a 2. világháborúban már elavult szovjet repülőgép, melyet elsősorban éjszakai zavaróbombázásra használtak. Jellemző hangja miatt kávédarálónak becézték, de nőkből álló személyzete miatt Mari néni is hívták.

gépektől, mert amíg a már évek óta „megszokott” angol-amerikai gépek véletlenül sem támadtak magányos civil célpontot, addig a szovjetek mindenre lőttek, ami mozgott, a szántóvető embertől a játszó gyermekig.

Utolsó beszállásolt vendégeink egy magyar tiszti törzs tagjai voltak, akik értékes tanácsokkal szolgáltak az oroszok fogadását illetően, mert a többször gazdát cserélt területeken bőséges tapasztalatokat szereztek. A csapat egyik őrnagy tagja saját fiát tiszti szolgaként vitte magával. A fiú egyik este leült a zongorához és csodálatosan játszott. Szüleim később egy nevéssé vált színészünket - Mensáros Lászlót - vélték benne felfedezni.

Március 22-én a falu megtelt gépesített német alakulatokkal, kerünkbe pedig a Szent László hadosztály³ szállásolt be. Másnap a csapatok harc nélkül elvonultak, este jött a „Mari néni” és megbombázta a kertünket, ahonnan a szentlászlósok már elmentek. Igaz, hogy a 2 holdas területet nem találta el, a kisméterű robbanószerkezetek az utcára estek, kb. 120 méterre a házunktól, és egy öregasszony életét oltották ki.

Másnap, 24-én, nagycsütörtökön bejöttek az oroszok. A magyar tisztek tanácsa szerint az egész major - vagy 50 ember - bevonult a házunk pincéjébe. A fiatal nők öregasszonynak álcázták magukat. E módszer jónak bizonyult. A „zabraló” oroszokat láthatóan feszélyezte a sok ember. Megelégedtek a bejárathoz közel lévők óráival, jegygyűréivel, valamint, hogy biztosították őket arról, hogy nincs se „germán”, se „burzsuj”. A további hullámban érkező műgyűjtőknek azt kellett mondani, hogy azért nincs óra, mert a németek elzabrálták, mire a szovjet hadfi együttérző dühvel fenyegette a „németeket”. A legkritikusabb időket sikerült így átvészelni. Később azonnali hatállyal kitelepítettek mindenkit a házból, mert a parancsnokság költözött oda. Néhány hét múlva mehettünk vissza. A kép, amit ott találtunk, elszomorító volt. Minden teljesen szétszórva és összetörve. Nem is a zabralás volt a legjellemzőbb, hanem az értelmetlen rombolás és a „kincskeresés”. A bútorokat felhasogatták, minden rejtettnek vélt zugot feltéptek, a porcelán tárgyokat az ablaküvegbe vágták, a fiókokból mindent kiborítottak, a fényképalbum összes képét kiszedték és szétszórták, a gyerekjátékot összetörték. A gazdaság teljes állatállományát elhajtották (mintegy 120 szarvasmarhát, 20 lovat, 50 sertést, és 1000 juhot).

Mi így „szabadultunk fel”. A történelmi fordulatot mindenki a maga módján élte meg. A falu határában magányos visszavonultságban élt egy öreg ember. Az első világháború után harcolt a Vörös Hadseregben, várta a szovjet

² A 2. világháború idején már elavultnak számító, 4 géppuskával felszerelt Polikarpov I-16-os szovjet vadászpilóta. Beceneve: Rata, patkányt jelent.

³ 1944 októberében különböző alakulatok (ejtőernyős, testőr, tüzér stb.) töredékeiből létrehozott hadosztály, Szügyi László parancsnoksága alatt.

bevonulást. Az első lovas járőrnek a nyakába borult, oroszul köszöntötte őket. A két orosz erre irtózatosan megverte őt azzal a kíséző szöveggel, hogy „te is azok közé tartoztál, akik a nyakunkra segítették ezt a bandát”. A bácsi soha nem iratkozott fel veteránnak, a politikai mozgalomba nem vett részt.

Újjáépítés - leépülés

Három viszonylag nyugodt év következett ezután. Földreform, újrazkezdés 20 hektáron, infláció, azzal a többlet tehertétellel, hogy Édesapám már 60 éves, és egy 1943-ban rosszul beadott injekció miatt egyik lábára mozgás-sérült. Az oroszok által meghagyott és a földreformbeli kisajátítás alá nem eső gazdasági felszerelések fokozatos eladásával, az állatok elhajtásából visszamaradt két sánta ökör, és a kertünk előtt kidőlt beteg katonaló kigyógyításával teremtdőött annyi lehetőség, amivel el lehetett indulni. A gazdaság újonnan földhöz juttatott volt dolgozói közül néhányan amolyan laza szövetkezeti formában közösen folyt a munka.

A falu maximális együttérzéssel és jóindulattal viseltetett irántunk, az osztályharcról felállított minden marxi teóriát tökéletesen megcsúfolva. A kommunista eszmékkel egy-két ember kötelezte el magát ezidőtájt, a tisztességtelen haszonszerzés nem titkolt szándékával. A községi párttitkár pl. megjelent nálunk 1946-ban azzal, hogy meg szeretne minket kímélni a rendszer részéről a későbbiekben várható kellemetlenségektől, ezért cséplőgép garnitúránkat átvenné üzemeltetésre. Neki ugyan már '45 előtt is volt cséplőgépe, amivel bérben csépelte, de így uralni tudja majd a piacot. Ellenzolgáltatásképpen ingyen el fogja csépelni a mi gabonánkat. Az ésszerűség úgy diktálta, hogy ajánlatára mosolyogva mondjunk igent, amely - amellet, hogy némi igazságtartalma volt - kimerítette az útonállás fogalmát.

A gimnáziumot 1945 őszén, Zalaegerszegen kezdtem el. Vonattal járunk be többed magammal, kemény feltételek között. Indulás reggel 5 után, hazaérkezés délután, napi 10 km gyaloglás. Eleinte napi 2-3 vonatpár közlekedett. A kocsik átalakított marhavagonokból álltak, ablak és fűtés nélkül. Találkoztunk olyan kocsival is, ahol a padlón akkora lyuk tátongott, amelyen le lehetett lógni a lábunkat és látszott a forgótengely. Zalaszentivánon megvártuk, amíg a tolatásokat elvégzik, mert a teherforgalmat ugyanaz a vonat bonyolította le. A 15 km-es út menetrend szerint több mint egy órát vett igénybe, nem volt azonban ritka a három órás menetidő sem. Álszent dolog lenne azt állítani, hogy mi, diákok nem örültünk ezeknek a késéseknek. A várakozási időket különböző játékokkal, elsősorban futballozással töltöttük. Labdaként teniszlabda nagyságú, esetenként házilag gyártott alkalmatosságot használtunk. A viszonyok nagyon lassan javultak, éveket kellett várni, mire az első beüvegezett személyszállító kocsik megjelentek, ezeket úgy megcsodáltuk, mint a mai gyermek a japán függővasutat.

Iskolai osztályunkat közben leszakították a gimnáziumról, és „általános iskolá”-t szerveztek belőle.⁴ 1948-tól a helyzet minden tekintetben nyomasztóvá vált. Az iskolában osztályonként 2-3 hangadót szerveztek be, akik szajkózni kezdték a szovjet propaganda anyagát, provokatív módon igyekeztek megosztani és egyesekről ellenségképet alkotni. Eleinte minimális eredménnyel; a társadalomnak akkor még volt olyan erkölcsi tartása, hogy kivetette ezeket az embereket.

Megkezdődött a vezető beosztású emberek cseréje iskolai és közigazgatási téren egyaránt. Mivel a szovjet hódoltság kiszolgálására tisztességes ember nem akadt, szélhámosokat, buta, néhány elemi iskolai osztályt végzett kádereket ültettek igazgatói és vezetői beosztásokba. Ezek az élharcosok zömében az ország másik feléből jöttek, gyakran kiderült róluk, hogy aktív nyilasok voltak, vagy kalandorok, bűnözők.

Így került a zalaegerszegi gimnázium élére Alaksza Ambrus⁵, és kezdte meg a „rendcsinálást”. Ezidőtájt indultak a különböző hecckampányok, Mindszenty, olajosok, képzelt nyugati ügynökök stb. Otthon a faluban nem a helybeliek vívtak „osztályharcot”, hanem a központból kijárogató csirkefogók, körzetes rendőrök stb. Rendszeressé váltak a házkutatások, amit két rendőr és a közigazgatási apparátus végzett. Nagyon kellett vigyázni és folyamatosan kísérni őket, mert bevett szokás volt, hogy az elől menő rendőr eldugott egy pisztolyt, az utána jövő pedig „megtalálta”. Egy oroszok által összetört rádióroncs elég bizonyíték volt arra, hogy a „kulák” a CIA-val adóvevőn forgalmaz. Hasonlóan vigyázni kellett a könyvekkel, egy Somogyvári Gyula, vagy Herczeg Ferenc regény bőven elég ok volt az internálásra. Mások kárán okulva fel voltunk készülve az ilyen látogatásokra, a terhelő bizonyítékokat még időben elástuk stb. Az egyik rendőr egyszer diadalordítással húzta ki Donászy: Vihar Kelet felől című könyvét, mígnem a társa lehűtötte egy halk „te hülye, ez a tártárjárásról szól” megjegyzéssel. Pedig a gondolattársítás nem volt rossz!

Rendszeresek voltak a büntetések, esetenként az akkori havi átlagfizetésnek megfelelő nagyságrendben. Néhányat az okok közül: nem separték fel az utcát a kertjük előtt, nincs előkészítve tűzoltó víz, van víz, de nincs szikracsapó (ez egy botra kötött kukoricaháncs köteg). Minden van, de a víz fa kádban van, ami elég lehet, a víz vasedényben van, ami kilyukadhat, nem kezdték el időben az aratást, miután erre elkezdtek: féltékenyen learatták a gabonát, ezzel szabotálnak. Cinikus packázások történtek a beszolgáltatásokkal is. A hiányzó beszolgáltatásra előírt terményt meg kellett venni, mert két tojás vagy

⁴ A nyolc osztályos gimnáziumokat 1945-től fokozatosan megszüntették, helyette a 8 osztályos általános iskola és a 4 osztályos gimnázium vált általánossá.

⁵ Alaksza Ambrus (1903-1983) történelem-filozófia szakos középiskolai tanár, költő, műfordító. 1949-50-ben a zalaegerszegi gimnázium igazgatója.

egy napi mulasztás elég volt a börtönbe záráshoz, vagy a teljesíthetetlen pénz-büntetéshez. A cél a teljes anyagi és idegi tönkretétel volt. Emlékszem még, egyszer négy darab südőt kellett leadni, előírták, hogy 120 kg-nál könnyebb és 125 kg-nál nehezebb nem lehet. Vagy négyszer vittük Egerszegre az előtte gondosan lemért állatokat, és mindig visszaküldték 1-2 kg súlydifferencia miatt. Már vészesen közeledett a beígért internálás, amikor az átvevők közölték, hogy náluk megvehetjük a szükséges súlyú disznókat, csak vigyük a pénzt. Vittük.

A földünk teherbíró képességét messze meghaladó pluszkiadásokat az oroszok által meghagyott bútorok és gazdasági felszerelés fokozatos eladásával egyenlítettük ki. 1949 félévére kimerült minden tartalékunk és egyetlen cél lebegett előttünk: minden ingatlanunktól a lehető leghamarabb megszabadulni. Felajánlás, kérvények, végül hálás szívvel kellett a „Hatóságra” gondolni, aki végre kegyes volt átvenni (=elvenni) mindenünket. A kert és 3 hold szántó ekkor még megmaradt.

Érdemes néhány szóval a falu közigazgatási állapotát áttekinteni. A tanácselnök a '45 után „bezupált”⁶ néhány elvtárs egyike lett, néhány elemi iskolai osztállyal, megmaradt viszont a volt jegyző titkárnak, aki családi körülményeire való hivatkozással mindenkinél jobban kiszolgálta a rendszert. Édesapámat megkérte, hogy mások előtt ne tegeződjének, sőt egyáltalán meg se ismerjék egymást. Ez volt a párthatalom minimális elvárása a hivatalnokokkal szemben. Aki bármi módon vonakodott, azt kirúgták vagy áthelyezték. Fent említett titkár úr azt is megtette szüleimmel, hogy a teljes anyagi „kigombolás” után még - a párthatóságok által is kimutatott - egyéves, országos átlagjövedelem nagyságú adótűlfizetést az utolsó fillérig bejegyeztette békekölcsönre, ezzel kiteve családunkat az éhenhalás veszélyének.

Bekövetkezett teljes elszigetelődésünk a hivatalos köröktől. Belénk rúgni nemcsak kötelesség, de dicsőség is volt. Emlékszem egy helyszínelő megyei elvtársra, aki az Édesapámat következetesen „ez” megnevezéssel illette. Volt olyan gimnáziumi osztály, sőt padtársa - igaz, a megye rossz szellemeként tartották nyilván Gábor Ernőt⁷ - aki az utcán nem ismerte őt meg. Emlékező tehetsége '56 után egy hűvös főhajtás erejéig megjavult.

49-50-ben sikerült a közalkalmazotti réteget teljesen szétzilálni, megfélemlíteni. Megkezdték a spicli rendszer kiépítését, ezek személye azonban a faluban valami módon mindig nyilvánosságra került. Nem is működtek nagy intenzitással, apró félrelépések vagy meggondolatlan politikai megnyilatkozás miatt zsarolt embereket szerveztek be, sok vizet egyenlőre nem zavartak. A falu általában szilárdan ellenállt, ezt a magatartást csak a TSZ szervezéssel sikerült megtörni az '50-es évek végén.

⁶ továbbbszolgáló

⁷ Gábor Ernő (1887-1973) orvos, kommunista politikus. 1945 után Zala megye főorvosa, a megyei pártbizottság tagja.

1949-ben Zalaegerszegen a gimnáziumba nem vettek fel. Magántanulónként az akkor még működő Pápai Református Gimnáziumban szeretettel fogadtak. Büszke vagyok rá, hogy az első osztályt neves elődök nyomdokain kezdhettem meg. A következő évben Nagykanizsára vettek fel, ide vonattal jártam be. Nyomasztó volt a határ közeli város légköre. Rákosiék ekkor készültek „elvtársi segítséget” nyújtani Titónak.⁸

Emlékszem egy olyan hadgyakorlatos napra, amikor a világháborús frontátvonulás napjaira emlékeztető katonai készültség volt. Reggel a vasútállomásra vezető úton - még Nemesapátiban, 50 km-re Kanizsától - kétszer tartóztattak fel „állj, ki vagy!” üvöltéssel. A fronton erre az lett volna a válasz: „magyar!”, de ki ellen háborúztak itt? Végül megelégedtek a „diák” válasszal, és tovább mehettek. Kanizsán a város zsúfolásig volt harci járművekkel és katonákkal.

Az iskolában a pártszellem ugyancsak gyenge lábakon állt, osztályonként két-három mozgalmi hangadóval. A nagyszünetekben azonban összeösszeterelték az iskolát „Szabad Nép” negyedórára, ami abból állt, hogy egy-egy uszító cikk felolvasása után ütemesen tapsolva „éljen a párt!” vagy „éljen Rákosi!”-t kellett kiabálni. A lelkesedés minimális volt, egyesek az „éljen” elé egy sejtelmesen hangzó „f” betűt skandáltak, mások a párt szót „apánk”-á torzítva ejtették. A kórus így kívülről lelkesnek tűnt.

Kanizsai diákoskodásom nem tartott soká, mert a következő tanév elején rövid úton eltanácsoltak. Azt megvárták, hogy a 3. osztályba beiratkozzam, és a pótbeíratások határideje leteljen, így az ország egyetlen állami középiskolájába sem iratkozhattam be. Bizonyítványomat levélben küldték ki. Reklamáló Édesanyámnak Csernai László igazgató elmondta, hogy felsőbb utasításra cselekedett. Érvelése elfogadható, mert Ő akkor is ismert engem, amikor a második osztályba felvett. Édesanyám volt olyan bátor, hogy a kerületi tanügyi hatósághoz is elment, ahonnan sírva jött vissza, mert Takács János volt gimnáziumi tanár válogatott gorombaságokat vágott a fejéhez. „Takács elvtársat” nem zavarta a családját átszövő „kulák” rokonság.

Ezidőtájt Rákosiék magasabb sebességre kapcsoltak. Családunk több tagja börtönbe került: Dr. Thassy Kristóf volt néppárti képviselő és Unger Ullmann Elek nagykanizsai vaskereskedő, nagybátyáim.

1951 októberében felvettek a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumba. Legányi Norbert igazgató úr bátran kiállt az üldözöttek mellett. Az ott eltöltött két év életem egyik meghatározó élménye volt. A legborzalmasabb időket békés, nyugodt körülmények között tölthettem el. Szép hasonlatként emlegettük a ködös őszi/téli reggelek látványát, mikor csak a vár együttes emelkedett ki a ködből: olyan, mint sziget a vörös tengerben.

⁸ A Kominform Jugoszláviát elítélő nyilatkozata után (1948) mesterségesen szított háborús hisztéria alakult ki az országban, a déli határ mentén folyamatos volt a katonai készenlét.

Otthon közben elszabadult a pokol. Határozatilag elvettek minden még megmaradt ingatlanunkat. Azonnali hatállyal kiraktak az otthonunkból. Ez utóbbi a következőképpen zajlott le: megjelent délután a körzetes rendőr és azt mondta Édesapámnak: „ha holnap estig nem takarodnak el innen, akkor internáljuk!” Nem mondták meg, hogy hová és hogyan. A falu népe ezúttal is egységesen mellénk állt, segített hurcolkodni, helyet adott a bútorainknak, így az ultimátum nem végződött rosszabbul. Maradt a megélhetés gondja, mert minden bevételi forrásunk elapadt. Édesapám 65 éves volt és rokkant, mezőgazdasági akadémiai végzettségével agronómusként talán még tudott volna dolgozni, közölték azonban vele, hogy 200 km-es körzeten belül ilyen alkalmazásra nem számíthat

A közellátás ekkorra teljesen összeomlott. Nem volt kenyér, cukor, liszt. Mindenért sorba kellett állni, és jegyre lehetett vásárolni. Előfordult, hogy több órás sorban állás után éppen az ember orra előtt fogyott el az áru. Hogy ezt a rendkívül nehéz időszakot egyáltalán át tudtuk vészelni, azt annak az áldozatos segítségnek köszönhetjük, amit Nemesapáti község népétől kaptunk. Volt olyan kb. egy - másfél év, amikor a szó szoros értelmében eltartották a szüleimet. Nem tudom, ez a gesztus miképpen illeszthető be a marxi osztályharc elméletébe. Pannonhalmi tanulmányaimat más segélyforrásokból sikerült biztosítani. Mindenekelőtt a Bencés Rend, továbbá családunk régi barátja, dr. Szalay Gyula volt megyei főügyész - ezidőtájt ügyvéd - tett sokat azért, hogy a középiskolát elvégezhessem. Meg kell még említenem Galambos Miklós egerszegi apátplébánost is.

Nagynéném deportálása is erre az időre esik, őt Ebespusztára⁹ vitték. Közben összes fellelhető rokonunkat kirakták a házából. Következő lépésként a deportálás következett volna. Megtudtuk, hogy rajta vagyunk a feketelistán, vártuk az éjszakai vendégeket. Az öt kilós csomag össze volt készítve - fontosabb papírok, egy-két nélkülözhetetlennek vélt tárgy - ennyit szabadott elvinni. Ami hátra maradt, azt az elvtársak felosztották maguk között. Érdekük volt minél több embert listára tenni, különösen olyanokat, akiknél értékesebb bútorokat, vagy berendezést sejtettek. Így került nagynéném Ebespusztára a birkaakolba, az egyik határmenti falu párttitkára mellé lakótársnak, akit családotól vittek oda.

Amíg Pannonhalmán lehettem, addig mentesültem minden szorongás alól. A szüleimnek írt levelek szigorú öncenzúrával mentek, mert tudtuk, hogy elolvassák azokat. Az ember egyszerűen csak olyant írt le, amiről azt akarta, hogy a rendőrök is tudják. Bizalmas jellegű kérdéseket előre megbeszélt rejtjellel írtunk meg.

⁹ 1951-ben létrehozott zárt tábor a Hortobágyon.

Pannonhalmán vettem részt életem első „szavazás”-án.¹⁰ Módunkban állt a családokat közelről megtapasztalni: vagy 30-an összebeszéltünk, hogy az akkor megadott szabályos körülmények között ellene szavazunk az egypárt listának. Ezt azért hangsúlyozom ki, mert az ellene szavazás olyan bonyolult volt, hogy külön tanulmányt igényelt. Az szavazott ellene, aki egy bizonyos kockába keresztet rajzolt. Tekintettel arra, hogy a megelőző - viszonylag szabad - választásokon a kereszt berajzolása a rászavazást jelentette, a rendszer biztos volt benne, hogy a Rákosi lista alá az átlag magyar ember nem fog ilyent berajzolni. Szóval, mi produkáltunk 30 szabályos ellenszavazatot és vártuk az eredményhirdetést. A megyei lap közölte, hogy egész Győr megyében tizenketten szavaztak a pártlista ellen!

Még Pannonhalmán voltam, amikor az első repedés megjelent a rendszer falában. Márciusban meghalt Sztálin. Indiántáncot jártunk örömkünkben, és Batu kán történelmi példáját emlegetve próbáltuk hinni a hihetlent, hogy egyszer még világégés nélkül megszabadulhatunk a hódoltságtól. Ezután jött Nagy Imre, és az öt kilós csomagot szét lehetett pakolni, vissza az eredeti polcokra.

1953-ban érettségiztem. Egyetemre való bejutásra még gondolni sem lehetett, mert családfenntartói kötelezettségeim voltak. Ettől függetlenül - mintegy a sorsot kísértve - beadtam jelentkezésemet 53-ban és 54-ben is, de még felvételizni sem hívtak be. Rövidesen tapasztalnom kellett, hogy munkát vállalnom sem olyan könnyű, mert „se ég, se föld nem vesz be.” Nem voltam válogatós, jelentkeztem pl. állatapolónak az újonnan alakult nagykapornaki Állami Gazdaság sertéstelepére. Azt a választ kaptam, hogy közellátást veszélyeztethető ágazatba az én káderanyagommal nem vagyok alkalmazható. Vagy 3 éven át alkalmi munkából tengődtünk. Dolgoztam pl. az olajkutatót végző Eötvös Loránd Geofizikai Intézetnél, mint segédmunkás. 1954 tavaszán felvettek a Megyeivillhez¹¹ segédmunkásnak. Ez sem volt egészen egyszerű, a kirendeltség-vezető kétszer visszaküldött a központba, hogy neki nem kellek. A műszaki vezetőt azonban a már korábban is említett jótevőnk dr. Szalay Gyula valami ismerőse folytán meg tudta győzni. Na nem szép elvekkkel, az ismerős történetesen bíró volt és éppen a műszaki vezető halálos üzemi baleseti ügyét készült tárgyalni. Így kezdtem el - nem túl nagy lelkesedéssel - azt a szakmát tanulni, amelyet a sors választott ki számomra, így kenyéradómmá, sőt hívásommá vált.

1954 novemberében megkaptam a katonai behívót.¹² A megelőző sorozáson szépen megkérdeztek, van-e pap, katonatiszt, csendőr, kulák vagy

¹⁰ 1953. május 17-én voltak az országgyűlési választások.

¹¹ Zala megyei Villany és Épületszerelő Vállalat

¹² 1954 novemberében került sor az utolsó politikailag megbízhatatlannak minősített sorkötelesek behívására. A témáról ld.: Csonkaréti Károly: Szigorúan titkos dandár. Bp. 2005. 292 p.

nyugatos rokonom. Mondtam, hogy ilyenek nincsenek, kuláknak azonban minket neveznek, jöllehet már egy hant földünk sincs. A behívásnál gyanús volt, hogy az ismerősök közül csak egyedül nekem kellett Pécssett jelentkezni. Előző este felültem az egyetlen oda közlekedő vonatra, hogy a reggeli jelentkezésnek eleget tehessek. Túlesve a Kanizsától rendszeres, sorozatos igazoltatásokon, úgy éjfél felé beültem a pécsi váróterembe. Azonnal belebotlottam egyik pannonthalmi iskolatársamba, Pethő Karcsiba, aki Győr környékén lakott. Ettől kezdve „káderezni” kezdtük az ott várakozó bevonulókat. Fél órán belül teljesen világos volt előttünk, hogy munkaszolgálatos alakulathoz kerültünk.¹³ Reggel bevonultunk a Kieg.-re,¹⁴ ahol nagy sumákolás fogadott a tisztek részéről; délután sikerült minket teherautóra rakva elindítani, akkor utánunk kiabáltak: „Jó szerencsét elvtársak!” Még mindig nem tudtuk, hova visznek. Mire beértünk Komlóra, megeredt a hó, lágy, puha lepellet borítva be a szocializmus ezen vívmányát.

Kökönyös városrészben, a bányatelep feletti felvonulási fabarakkokban helyeztek el minket, felettünk a Béta aknától szállító kötélpályával, amely rögtön az első napokban leszakadt. Nem volt zárt tábor, egy-egy épületben századnyi ember fért el. Az első tíz nap beöltözéssel, kopaszra nyírással, orvosi vizsgálattal telt el. Mindenki igyekezett valami ürüggyel előállni, amivel a mélyszinti munkára alkalmatlan lehet. Az orvosi zsűri kemény és öntudatos volt, így a bánya megúsztatására minimális volt az esély. Az 500 emberből a végén 100-at osztottak be „napszintes”¹⁵ munkára. Ezek részben a bányánál, részben építkezéseken dolgoztak.

Aláfestésként néhány, fegyveres alakulattól odavezényelt öregkatonát kaptunk - legfeljebb őrzetói rangban - parancsnoknak, azért, hogy az ő szavukkal élve, embert faragjanak belőlünk. Ekkor találkoztam életemben először azzal a körülménnyel, amikor a butaság elszabadul. Fába szorult féregként üvöltöttek, közben atyáskodó lekezeléssel próbáltak minket dresszírozni, megosztani, mindenekelőtt azonban saját felsőbbrendűségüket elfogadtatni. Később hallottam csak arról, hogy ez a kasztrendszerű rétegződés a szovjet hadseregéből származott, ahol több fölé és alárendelt réteg szolgálta az „oszd meg és uralkodj” elven a tisztek érdekeit. Szomorú valóságként kell azt is elismernem, hogy eleinte ez a megfélemlítési akció sikerrel járt. Szorgalmasan ugráltunk,

¹³ A munkaszolgálat nem hivatalos megnevezés, a politikailag megbízhatatlannak nyilvánított - C kategóriás - sorkötelesek fegyver nélküli katonai szolgálata, kényszermunkája. A „C honvédek” - az 1940-ben létrehozott, zsidókat sújtó munkaszolgálat nyomán - magukat nevezték munkaszolgálatosoknak, muszosoknak. A C kategóriás zászlóaljokat a párt utasítására a Honvédelmi Minisztérium Vezérkara 05360/HVK. Hadkieg. 1951. sz. rendelete nyomán állították fel.

¹⁴ Hadkiegészítő parancsnokság, katonai közigazgatási szerv.

¹⁵ Az a munka, amit a bánya területén végeztek (elsősorban építőipari munka), de nem a bánya mélyén.

mostuk a követ hússzor egymás után stb. Az első napok elkeseredett szorongásai után azonban olyan dolog történt, ami idomáraink Waterlooja lett. A város más részén öreg MUSZ-osok¹⁶ voltak elhelyezve, s amikor megtudták, hogy munkaszolgálatos újoncokat hoztak, azonnal felkerestek minket. Megjelent a körletünkben 2-3 öregfiú kopott, rongyos ruhában és két perc alatt nullává silányította kiskirályaink tekintélyét. A vér is megfagyott az ereinkben, amikor mindenható őrzetönket „Ne játszd meg magad, te kis hülye!” megszólítással félretolták, minket pedig röviden kioktattak, hogy nincs semmi veszteni valónk, meg ne próbáljuk elrontani a kiharcolt jó (laza fegyelmű) közhangulatot azzal, hogy a tisztek kénye kedvére ugrálunk. E megnyilvánulás kimerítette a lázítás és zendülés összes fogalmát, de csodálatosképpen nem történt semmi. A párthatalom ekkor már erősen leszálló ágban volt, '56 mozgató erői szárnyukat bontogatták. Az öregek később elmondták, hogy 1-2 évvel korábban még a testi fenytés is a tiszti kelléktárba tartozott, hadbírósról és egyéb súlyos fenytésekről nem is beszélve. A helyzet Nagy Imre első fellépése után kezdett javulni, és az egységnek az építkezésről¹⁷ a bányába vitele után vált rohamosan elviselhetővé. A meglehetősen liberális légkört azonban nem a fentről jövő jóindulat, hanem a legénység kemény összefogáson alapuló kiállása alakította ki. A kompromisszum abban volt, hogy a tisztek a teljesített műszakok után kaptak prémiumot, így hát minden disznóság meg volt bocsátva abban a pillanatban, amikor indulni kellett a bányába. Egyetlen megbocsáthatatlan véték volt: az igazolatlan mulasztás, népies nevén a „bumli”. Három bumli után valóban hadbíróságra vitték a tettest, és kiosztottak 4-5 év börtönt. Az engedékenységnak lehetett egy ki nem mondott oka is, Kö-zép-Európa sújtóléggel leginkább fenyegetett bányája tálcán kínálta a teljesen elkeseredett embereknek az öngyilkosság tömegszerencsétlenséget okozó formáját, hiszen csak egy gyufa kellett.

Ilyen körülmények között kezdtük meg a szocializmus mélyszinti építését az előttünk álló két év minden reménytelenségével a vállunkon. Az első napok az ún. bányajárással teltek el, ennek során egy tapasztalt bányász társaságában a legkülönbözőbb helyekre vittek el minket, ismertették a lehetséges veszélyeket és az elvárt magatartásformát. Ezután rövidesen „mélyvíz”-be kerültünk, azaz beosztottak minket rendes műszakba. Itt először is „meleg csákányváltás” történt. Ekkor szereltek le azok az öreg MUSZ-osok, akiknek már a nyáron letelt a két évük, de indoklás nélkül visszatartották őket.¹⁸ Megtörténtek továbbá a beosztások, soknak közülünk szakmája volt, amit nem vettek figyelembe: „mi lapátosokat akarunk, nem iparosokat!” - volt a válasz.

¹⁶ Munkaszolgálatos katonák.

¹⁷ Az 1951-ben, C kategóriás sorkötelesekből létrehozott munkaszolgálatos alakulatok elsősorban építkezéseken dolgoztak, 1953-ban hozta létre a Honvédelmi Minisztérium a Bányamunkás Csoportot.

Kivételt talán a vízvezeték-szerelők jelentettek, de abban nem volt köszönet, mert a legveszélyesebb helyekre a csőszerelőket mászták be.

A bányabeli légkör nagyon szokatlan volt, meggyőződése, hogy az ott tapasztaltak nem jellemzőek erre az ősi, egész embert igénylő szakmára. Az embereket nagy vonalakban három csoportra lehetett osztani. 1. Régi bányászok, zömében német (sváb) származásúak, ők adtak némi tartást az egész egyvelegnek. 2. Politikai üldözöttek, akik deportálást vagy börtönt válthattak meg a Komlóra településsel. 3. Egy szedett-vedett, nem kis százalékban bűnözőkből álló csürhe, akiket a rendszer toborzott össze. Ezek képviselték a politikai öntudatot is, maximálisan kihasználták kivételezett helyzetüket. Ez utóbbiak ugyan nem voltak sokan, de hangerőben messze túlszárnyaltak mindenkit, és stílusukat rákényszerítették az egész társaságra.

Néhány hét döbbsen hallgatás után bizony mi is átvettünk egyet és mászt ebből a vadnyugati stílusból, s olyan válogatott sértéseket vágtunk szegény bányászok fejéhez, amit még ma is szégyelleni illik. Egymás irányában azonban mindig megőriztük az emberi hangot. A MUSZ-osok erénye és éltető ereje az összetartás volt, olyan családias légkör alakult ki köztünk munkahelyen és laktanyában egyaránt, amely minden nehézségen és lelki válságon átgázolt minket.

A rendes műszakba járás megkezdése után átszerveztek bennünket, kiképzőinket elvitték és összeraktak az öreg MUSZ-osokkal. Ekkor kezdődött laktanyai aranyéletünk. Az öregek a baráti együttélés és közös sors viselésének olyan íratlan kátéjával fogadtak minket, amely számomra feledhetetlen élmény volt.

- Nincs öregkatona - újonc megkülönböztetés, teljes egyenlőség minden vonalon. (A szobaparancsnok éppen úgy végezte a soros takarítást, mint a többiek.)
- Passzív rezisztencia minden katonásdival szemben.
- A bányabeli munkán kívül csak az egészségügyi és kultúrigények biztosítását célzó tevékenységet kell elvégezni.

Természetesen a leírtak megvalósításának gyakorlati receptjét is megkaptuk, aminek vezérmotívuma az volt, hogy minden, a tisztektől jövő intézkedéssel szemben teljes érdektelenséget kell tanúsítani, egy kicsit hülyének tettetni magunkat. Ez egyrészt elvette a sorozatos parancsmegtagadások életét, mert ha pl. valakit elküldenek lapátért, és ártatlan képpel egy kapát hoz, azt le lehet marházni, de parancsmegtagadásért büntetni nem. Ez a hozzáállás tisztjeinket bizonyos lélektani elégtétellel látta el. Mert - kevés kivétellel - rendkívül alacsony szellemi képességű, néhány általános iskolai osztállyal rendelkező

¹⁸ A szénbányászat fejlesztéséhez szükséges munkaerőt csak így tudták biztosítani, a Nehézipari Minisztérium kérésére hosszabbították meg szolgálatukat, erről persze nem tájékoztatták az érintetteket.

káderek voltak, s a buta embert általában nagy meglepődöttséggel tölti el, ha nálánál butábbat láthat. Ezt a körülményt folyamatosan és fenéig kimerítettük. A politikai foglalkozás volt az egyetlen el nem szabotálható műsor, de kicsit helyettesítette a kabarészínházat. Az idegen szavak kiejtésén, különböző megfogalmazásokon hetekig nevettünk. Egy újonnan odahelyezett szakaszparancsnok pl. elmondta, hogy „népellenség elvtársakkal” eddig még nem volt dolga. Egy közülünk való sváb gyerek - érettségivel - kijelentette, hogy azért nem jegyzetel, mert nem tud magyarul írni, s ezt elhitték neki.

A MUSZ-os gárda összetétele különben széles skálát mutatott. A már említett sváb gyerekek mellett voltak horvátok és szerbek, akár zsellérsorból is; itt nem számított a vagyoni háttér. Akárcsak azoknál, akik megkísérelt nyugatra szökés után, már néhány év börtönnel a hátuk mögött kerültek oda. Ezeknek az aránya a fiatalabb évjáratoknál növekedett. A következő réteg a régi katonatisztek és csendőrök gyerekei, végül azok, akiknek vagyoni viszonyai túllépték a „lenini normák” mértékét.

Meg kell még említeni, hogy a kollektív parancsmegtagadások és elszabotálások során nem akadt köztünk spicli. Ha volt is beépített ember, azt ilyen kis ügyekre nem akarták feladni.

Bányabeli működésünk kezdett rendes kerékvágásba kerülni. Kellett néhány hét ahhoz, hogy az ember megszokja a mélysíntet, a teljes asszimilálódáshoz pedig hónapok kellettek. Eleinte nyomasztóan hatott a 6-700 méteres mélység, az állandóan kihangsúlyozott robbanásveszély. A beosztásoknál nem sok lehetőségünk volt a válogatásra.

Első munkahelyem egy kamrafejtés volt, rossz szellőzés, nagy meleg. A határozott tilalom ellenére az emberek nagy része félmeztelenül dolgozott, de előfordult olyan is, hogy valaki teljesen meztelenre vetkőzött. A gumicsizmákba izzadságtócsák folytak. A munka manufakturális módszerekkel folyt, a légkalapáccsal kikapart szenet belelapátoltuk a csillékbe és kitoltuk a szállítóvágatra, ahonnan lóval vontatták a fővágatig. A biztosításhoz szükséges bányafát nem hordták a helyszínre, el kellett menni a vágatokba keresgélni. Elsősorban a szállítóvágatokban lehetett ilyent találni, ahol a beérkező anyagot egyszerűen bedöntötték a csorgába,¹⁹ hogy ne legyen útban. Rettenetes pazarlás folyt mindenfelé. A megtalált 240 cm hosszú fát a csillés szépen a hátára vette és cipelte a fejtésig, úgy, hogy helyenként fel sem tudott egyenesedni.

Egyik ilyen „beszerző” körúton rémülten menekülő sorstársamat vettem észre, a nyomában egy lóval. Megfogtam a lovat és megnyugtattam, a fiú esetében ez nehezebb volt, elmondta, hogy soha nem volt állatok közelé-

¹⁹ A vágatban - vagy a két szélén, vagy közepén - található vizesárok.

ben, és rettenetesen fél a lótól. Mondtam, hogy ezen nem múlik, vegye a hátára a fát, én meg dolgozom a lóval. Ezzel a következő 11 hónapra biztosítottam a beosztásomat. A lószállítás²⁰ ugyan az egyik legveszélyesebb üzemág volt - nem egy halálos balesettel - de nem volt 40 fokos hőség, és a ló feltétlen elviselhetőbb partner volt, mint a brigádokban dolgozó, Rákosiék által összecsisztott hangadók.

Kezdetben feszült volt a viszony a civil dolgozók és a MUSZ-osok között. Minket sokkolt az a hangneme, ahol a legfinomabb beszélgetés is az anyja feltételezett szabad foglalkozásával kezdődött, másrészt megalázott kényszermunkánk feletti mérgünket rajtuk igyekeztünk kitölteni. Így sorozatosak voltak a szóváltások, veszekedések, amelyek csak azért nem fajultak tettelegességgé, mert a mélyszinten az ilyesmi statáriális elbírálás alá esett. Jó néhány hónapnak kellett elteltie ahhoz, hogy a hőzöngő aljanép mögött kapcsolatot találjunk az igazi bányászokkal, akik generációkon át vérükben hordozták a szakmát, és kölcsönösen megtanuljuk egymást becsülni. Voltak közöttünk régi mecsekiek, de a bezárt brennbergi bányától²¹ egészen a Zsil völgyéig, különböző helyekről odavetődött emberek. A környezetemben ki kell emelnem Schlutt József szállítási körletvezetőt, aki példaadó emberiséggel viselkedett irántunk, MUSZ-osok iránt, de általánosságban is olyan vezetői magatartást tanúsított - egy tulajdonképpen embertelen légkörben - mely számomra feledhetetlen, és amelyhez hasonlóval bizony azóta sem találkoztam. Megemlíthetném még Applenz József aknászt, aki egy ideig szállítási felvigyázóként is tevékenykedett.

A felsőbb vezetésre azonban nem ez a stílus volt a jellemző. A délelőtti műszakokban csapatostól járták léhűtők a bányát, előmozdítandó a szocializmus építését. A bányászok „fényeslámpásoknak” (=akik fényes lámpával rendelkeznek) hívták őket, mert az ő lámpájukban nem félig kimerült akkumulátor és koszos üveg volt, mint a miénkben. Ezek az emberek a zsákmányát vesztett tigris üvöltésével vonultak végig a vágatokon, ÁVH-t, szabotázszt, nép ellenséget kiabálva, a „széncsata” győztes megvívására nógatva az embereket. Emellett mindenbe belekötöttek, és igyekeztek ott ártani, ahol csak tudtak.

A műszaki színvonalat a lovak pusztája jelenléte is jellemezte. A csille sín-pályák és a gördülő állomány állapota szánalmas volt. A szállítás dolgozóinak fő foglalkozását a karambol elhárítása jelentette: a kisiklott csillék visszarakását a sínekre. Ünnepek számított az a műszak, amikor csak egy-két esetünk akadt. A helyre emelést két embernek kellett elvégezni, mert a lóvezető és egy fékes²² dolgozott egy szállítóegységben. A szenes csille súlya 1200 kg, a kövesé

²⁰ Szenescsillék lóval történő vontatása.

²¹ A brennbergi bányát 1951-ben zárták be.

²² A szerelvény kísérője

kb. 1700 kg volt. Talán nem tűnik szerénytelenségnek, ha leírom, hogy ezen a téren mesterfokú ismeretekre tettünk szert. Sohasem erővel, hanem a fizika törvényeinek megfelelő alkalmazásával dolgoztunk, így még egy valamire való sérvet sem sikerült összeszedni. A MUSZ-osok munkájára általában ez volt a jellemző. A lószállításnál pedig 95 %-ban mi dolgoztunk.

Az első karácsony három generációt ért a körletekben. A novemberben esedékes leszerelést elfelejtették azoknak, akiknek a két év akkor telt le. Volt ugyan leszerelés, de csak a 30 hónapja bent levőknek. Indok: a szocializmus építésének érdeke megköveteli. Még az ünnep előtt katonai esküt tetettek velünk. Teljes csőd volt. A vezényszavakra fele jobbra, fele balra fordult. A szöveget csak az elöl állók mondták. Egyik élelmes társunk összeesést színlelt, négyen elvitték, mint a lőtt vadat, így egyikük sem vett részt az esküben.

Jött a karácsonyeste. Nem tudtam aludni, ilyenkor készültünk otthon az éjféli misére. 11 óra körül egymás után keltek fel a fiúk, és öltözni kezdtek, persze teljes sötétben. Megyünk az éjféli misére, terjedt a hír. A századügyeletes közölünk való volt, kinyitotta a földszinti folyosó végén levő ablakot, és irányította az elvonulást. Körletünk ekkor egy újonnan elkészült 3 vagy 4 szintes lakóépületben volt (Zója u. 6.). A főbejárat melletti szobában egy tiszt aludt, azt a helyet kerülni kellett. A templom zsúfolásig megtelt a sok katonával. Kopasz újoncok ministráltak katonaruhában, köztük a már említett pannonhalmi iskolatársam is. Lelkesen fújtuk a meghitt énekeket, egy órára elfelejtettük, hogy ázsiai barbárság fullasztó környezetében élünk. A mise végén kilépve egyenesen a készültségbe²³ ütköztünk. Valaki kiadta a jelszót: futás minden irányba! Nem tudom, elfogtak-e valakit, mi mindenesetre zavartalanul visszatértünk a körletbe. A készültség személyi állománya nem közölünk való volt. Létezett Komlón egy másik zászlóalj, ahol önkéntesek egy év letöltött katonaidő után szolgáltak. Nagyrészt családfenntartók, vagy olyanok voltak, akiknek semmi hasznát nem vették. Sok volt köztük a cigány származású (kb. 30 %). Minden fegyveres és őrszolgálatot ők láttak el. Nagy részük analfabéta és rendkívül primitív színvonalú volt. Ha vélt hatalom ragadt rájuk, megpróbálták azt a fegyvereseknél ellesett módon érvényesíteni. Az már nem rajtuk múltott, hogy velünk szemben a minimális sikerélményt sem könyvelhették el. A MUSZ-osok csak század-ügyeletesi és naposi szolgálatot adtak, fegyverként a „dióverőnek” becézett orosz puska szuronyát kaptuk.

Januárt írtunk 1955-ben, amikor közös katonai tábort létesítettek Kenderföldön. Egy kb. 12 barakkból álló felvonulási telepet - korábban az építőké lehetett - drótkerítéssel bekerítették és egyik pillanatról a másikra elrendelték

²³ A katonai rendvédelmi egység.

a hurcolkodást. Éppen minusz 20 C° körüli hideg volt és a mi századunknak délutános műszak; mire ilyenkor a körletbe értünk, lehetett vagy fél tizenkettő. Ott közölték velünk, hogy ma már nem itt alszunk, mindenki vegye a hátára az összes holmiját (ágynemű, takarók, szalmazsák) és gyalog vigye át Kenderföldre. Ehhez annyit kell tudni, hogy Kenderföld a város egyik végén van, Kökönyös a másikon. Mindkettő egy dombon és a köztük lévő völgyben található a bányatelep üzemi épületei és az iparvágány pályaudvar. A távolság hozzávetőlegesen 3 km. Kis csapatokban vándoroltunk, az első évben nem lehetett minket zárt egységbe állítani. Megérkezésünk után teljesen fűtetlen épületbe irányítottak, nem volt még kályha sem, ezt csak másnap állították be. A konyhát, illetve az ételosztást elfelejtették áttelepíteni, aki reggelizni akart, az visszasétált a régi helyünkre, ott 6 km gyaloglás árán megkaphatta. Ez az állapot kb. 4 hétig tartott. A gyenge és főleg kevés, jegyre történő üzemi étkeztetés miatt csoportokat alakítottunk, egymásnak adva a jegyeket. Így, aki vállalkozott az útra, két adagot evett, viszont minden második étkezést kihagyott. Fizikai megerőltetés szempontjából talán ez volt a mélypont. Az étkezésekről még annyit, hogy katonai konyha nem volt, a bánya üzemi étkezdéjében ettünk rendes étkezési jegyre, amelynek árát, akárcsak a mosatást és egyéb munkásszállói szolgáltatásokat éppen úgy meg kellett fizetnünk, mintha civil dolgozók lettünk volna. Kaptunk viszont „fizetést”, ami csillás-rezsis bérnél (ezt „urasági”-nak hívták) kb. 900 Ft volt. Ennek levonták úgy a felét ellátásra, kézhez adtak kb. 250 Ft-ot, a többi takarékbba rakták, vagy családfenntartóknál nagy tortúra után haza utalták. A kézhez kapott összeg nagy részét én is haza küldtem - úgy havi 200-at - ebből „éltek” a szüleim ketten. Zsoldot egy vasat sem kaptunk, szemben a velünk együtt dolgozó nem MUSZ-os zászlóalj katonáival, akik megkapták a hadseregénél rendszeresített zsold összeget. Az öregek elmondták, hogy a fizetés nem régóta van, nagyjából azóta, mióta a bányába kerültek.²⁴

A „széncsata” és a szocializmus építése közben teljes erővel folyt. A közellátás Komlón lényegesen jobb volt, mint az ország más, nem futtatott területein. A kenyérbolt előtt nem álltak sorok, a hiánygazdaság réseit az ÁVH állandó emlegetésével - és közreműködésével - tömték be. A „szabotázs”, „összeesküvés”, „közellátás elleni büntett” fogalmainak réme a szocialista város felelőseit eszeveszett kapkodásra sarkallta, s megtettek minden tőlük telhetőt, hogy az átlagemberben a kiváltságosság bizonyos tudata alakuljon ki. A munkahelyen verseny kiértékelések, dicsőségtáblák mellett vállveregetések és elmarasztalások követték egymást. A futtatott nevekből lassan kiskirályok

²⁴ Az 1951-ben létrehozott építőalakulatok katonái nem kaptak fizetést és zsoldot sem, gyakorlatilag rab-szolgaként dolgoztatták őket. Az 1953-as átszervezés - a Bányamunkás Csoport - létrehozása után adtak csak bért a Musz-os katonáknak, zsoldot még ekkor sem.

lettek már csapatvezetői szinten. Az ilyen emberek élet és halál urai voltak, hozzá kell még tennem, általában nem rosszindulatúak, inkább életművészek. A kiugró teljesítmények persze erős rásegítéssel jöttek létre: az előtte és az utána következő műszak csak ácsolt, illetve biztosított, míg a nagymenő „kírbolta” a fejtést, ezen az áron dupla teljesítményt produkálva.

A bányába szállás a már említett napszínti telepről indult. Túl voltunk a szokásos napi parancsmegtagadáson, miszerint zárt egységben kellett volna levonulni, de mindenki elindult maga. A laktanyai tábor kerítése úgy ki volt lyuggatva, hogy akár lóháton is ki lehetett volna menni rajta. Az öltözőben mindenki felvette az akkumulátoros lámpát és a „dögcédulát”. Ez utóbbi az esetleges baleset utáni azonosítást, és annak megállapítását szolgálta, hogy mindenki kijött-e a műszak végén. A személyszállító, un. „népes” szerelvényt villanymozdony vontatta be a tárószintre,²⁵ ahonnan a liftbe szállás történt. Az akna ezidőben az 5.-6.-7. szintekre szállított 6-700 méteres mélységbe. Az utazás és várakozás közben egyesek a tisztos bányász szakmát megszegye-nítő „orgiát” csaptak, a toborzott „szocialista elit” itt szokta kiélni felsőbbrendűségi érzetét, ami abban nyilvánult meg, hogy mindenkinek válogatott gorombaságokat vágtak a fejéhez. A váltókezelőként dolgozó odadeportált öreg akna kezelő vasutast „vagon tolvajnak”, az akna kezelő csatlósokat „csi-bész kulák”-nak, mindenkit, akiket rossz sorsuk a figyelem előterébe sodort, az állatvilág és becsületsértés összes jelzőivel illettek. Ismételten ki kell je-lentenem, hogy nem a többség viselkedett így, de hangerőben ez a kisebbség meghatározója volt a légkörnek.

Az öltözőben hely hiányában nem kaptunk szekrényt, és vagy 2-3 hónapig úgy öltöztünk át, hogy ruháinkat csomóban raktuk a padokra. Az öltöző olyan nagy volt, hogy 3 műszak öltözött benne. Egy idő múlva lopkodni kezdték a ruháinkat. Egyre gyakrabban jöttünk fel arra a műszakból, hogy hiányzik a csizmánk vagy a nadrágunk. Előre kell bocsátanom, hogy a MUSZ-osok közül soha senki nem lopott. Ahol mi tartózkodtunk, ott minden értéket bárhol kint lehetett hagyni. A körletben pl. az ágyakra rakták az érkezett postát, előfor-dult, hogy pénzküldemény - havi kereset nagyságrendben - napokig az ágyon hányódott, mert a címzett éppen valahol táboron kívül volt (szabadság, beteg-ség stb.). Soha nem hiányzott egy fillér sem. Itt azonban most különleges hely-zet állt elő, egyszerűen egymás ruhájába öltöztünk, hogy haza tudjunk menni. Panaszaikon a tisztek röhögtek, nekünk viszont kezdett nagyon kellemetlenné válni. Összebeszéltünk tehát, hogy ezentúl nem öltözzünk máséba, akinek ellop-ták a ruháját, az bányász öltözékben, gumicsizmával vonul a laktanyába, akinek

²⁵ A napszínről az aknához vezető szállító vágat.

a munkásruhája nincs meg, az leszáll a katonaruhában a műszakba. Két napon belül ott állt az összes öltözőszekrény lakatostól!

Az új katonai tábor arra ösztökölte tisztjeinket, hogy a szabadsapat fegyelmi szintjére süllyedt katonai fegyelmet megpróbálják helyreállítani. A jó idő kijöttével nem volt egy nyugodt percünk sem; parkosítás, takarítás és katonásdi gyakorlatozással igyekeztek minden szabadidőnket elrabolni. Nem rajtuk múlt, hogy minimális sikerélményt tudtak felmutatni. Az összes ob-strukciós tapasztalatot be kellett vetni, a már említett értetlenség megjátszásától a kollektív parancsmegtagadásig. Azonkívül megragadtunk minden távolmaradási lehetőséget. Így néhányan mozdonyvezetői tanfolyamra jelentkezünk, mert az heti 2-3 szabad délutánt jelentett. Leigazoltunk a bánya megyei szintű futball csapatához. Nem volt járható út a betegállományba vétel, itt merev falba ütköztünk. „Beteg ember nincs, csak élő és hulla, de mindkettőnek a föld alatt a helye!” - hangoztatták, és ugyancsak rosszul kellett annak lenni, aki egyáltalában az orvosig eljutott. Az egészségügyi őrmester mindenkit előre „káderozott”. Egy élelmes barátunk úgy jutott át rajta, hogy „a magának meg mi baja?” kérdésre fapofával „cuius regio eius religio”-t²⁶ mondott - akkor maga bemehet, volt a válasz. Két kiskapu akadt az egészségügyi vonalon: a gumi-csizma által okozott ekcéma és a derékrándulás szimulálása. Az előzővel csak a nagyon elszántak éltek, a lámpában levő lúgnak a félig vízzel telt csizmába való becepegtetésével lehetett előidézni. A derékrándulás orvos előtti eljátszása sem volt könnyű szerep, ezt a „fegyvert” inkább más vonatkozásban alkalmaztuk.

A rendcsinálási akció egyik eleme volt az a rendelkezés, hogy ezután a laktanyán belül vigyázz menetben kell tiszteletet adni. Erre a bohóckodásra végleg nem voltunk hajlandók! A szembe jövő tiszteket vagy elkerültük, vagy megálltunk és vártuk, hogy ők menjenek el előttünk. Persze jött a provokatív kérdés: „Mit áll itt?” - az erre adott „megemeltem magam és görcs állt a derekamba” válasszal nem igen tudtak mit kezdeni. A vigyázz menet ügye odáig fajult, hogy kijelentették, addig nem megy senki szabadságra, amíg ezt nem teljesíti. Fél évig nem is mehettünk, közben az ügy feledésbe merült. A „katonásdi” ellen is sikerrel küzdöttünk. A bányában kollektíven panaszkodni kezdtünk civil főnökeinknek, hogy nem tudunk rendes erőbedobással dolgozni, mert a laktanyában agyon hajtanak minket. Sikerült elérni, hogy szóltak az ügyben, és visszaállt a teljes nyugalmi állapot. Amíg ezt elértük, jó néhány borotvaélen táncoló közjáték zajlott le. Ízelítőnek - összevontan egy napba sűrítve - néhány. Az ügyeletes tiszt bejön reggel, és „Ébresztő, fel!”-t ordít. Senki meg se mozdul. Egy ideig üvölt, két embert felborít ágyastól, majd

²⁶ „Akié a föld, azé a vallás.” Az ellenreformáció korából származó elv, a földesuraknak joguk volt megszabni, hogy jobbágyaik milyen vallást kövessenek.

elrohan, hogy zendülés van. Jön az elhárítás, meg a magasabb parancsnok, kérdésükre a szoba minden tagja azt vallja, hogy azért nem keltünk fel, mert az ügyeletes azt mondta, hogy nyugodtan fekjüdjünk tovább. Az ötödik tanú kihallgatása után az illető kezd elbizonytalanodni, arca megnyúlik és felmerül benne a „vajon normális vagyok-e még” kérdés. Egy büntető alaki foglalkozás - ez is saját élményem - így zajlott le. Kiviszik a századot a tábor mögötti rétre alakizni. Ólomkatonaként mozgunk, „na majd megfuttatom én magukat”, így a vezénylő. „Irány az erdő, futás!”, a század elindul, közben megbeszéljük, hogy a „Vissza!” vezényszót nem fogjuk meghallani. A tiszteket ordítja magát, közben az egész társaság eltűnik az erdőben. A délutános műszak előtti ebédre szédelgünk vissza, s felháborodva támadjuk a tiszteket, hogy a szomszéd településig futottunk, mert nem kaptunk vissza vezényszót. Most olyan fáradtak vagyunk, hogy nem tudunk rendesen dolgozni a műszakban.

Parancsnokaink részéről a bányába indulás a napi megbocsátás perce volt, mert a műszakszám jelentette a prémiumot. Az ezirányú igyekezetük odáig fajult, hogy a betegeket osztották be naposi és ügyeletesi feladatkörbe, ami végleg betette a kaput az amúgy is gyenge lábon álló fegyelemnek. A létszámspórolás csúcsa az az eset volt, amikor a fogdást állították be kapuőrnek. A nem MUSZ-os zászlóalj egyik cigánygyereke így a fogdából elővezetve nyakába kapott egy géppisztolyt. Megunván a portai szolgálatot, faképnél hagyta az egészet és fegyveresen elment a cigánytelepre valami régi vitás ügyében rendet csinálni. Az ügyet a Pécsről kirendelt készülség rendezte le.

Betegállományba egy MUSZ-os kisebb-nagyobb sérülésekkel kerülhetett. Törések, zúzódások a bányában nem tartoztak a ritka esetek közé. Nekem a szállításnál két alkalommal is le kellett venni a körmöt a kezujjamról zúzódások miatt. Ez 9-10 napi jól megérdemelt pihenést jelentett, az első nap garantált nem alvással, mert fájdalomcsillapító nem volt rendszeresítve.

A fogdába zárás nem volt jellemző ránk, azt inkább a szomszéd „fegyveres” alakulat bérelte ki. Egy „Jaj, de jó, nem kell leszállnom a bányába!” sóhajtás azonnali mentességet jelentett a fogda alól.

A jó idő beálltával kedvenc tartózkodási helyünk volt tábor mögötti kis erdő, eljártunk a strandra, sőt a közeli Sikonda fürdőre is. Mindenhova papír nélkül. Kilépés a „kerítésparancsnokságon”. A drótkertet nem tudták annyira és annyiszor helyreállítani, ahányszor mi kivágtuk. Kialakult valami hallgatóságos megegyezés, ami azon alapult, ha a műszakokat teljesítjük, akkor azt csinálunk, amit akarunk. Néhányszor Pécsre is bemerészkedtünk; ez régi - nem orosz szabású - egyenruhánk²⁷ miatt veszélyes volt, a hivatalos szervek figyelmét azonnal magára vonta.

²⁷A munkaszolgálatos katonák egy részének nem jutott a Magyar Néphadsereg új típusú egyenruháiból, őket még a Magyar Honvédség megmaradt uniformisába öltöztették.

Tisztjeinkre ezideig csak rosszat mondtam. Hozzá tartozik azonban az igazsághoz, hogy voltak szabályt erősítő kivételek. Mindenekelőtt budapesti dandárparancsnokunk, Maléter Pál ezredes.²⁸ Tőle közvetlen feletteseink rettenetesen félték, s megnyilatkozásaik alapján egy „emberevő” képe rajzolódott ki előttünk. Eltelt vagy fél év, mikor először megjelent. Nem kellett fél nap ahhoz, hogy mindnyájan a szívünkbe zárjuk, egyben megértsük az összefüggéseket - összegyűjtötte ugyanis a tiszteket és altiszteket, kivitte őket a táborral szembeni domboldalra alaki foglalkozást tartani. E műveletet az éppen műszakban nem lévők óriási gyönyörűséggel szemlélték, akár egy cirkuszi előadást. A rálátás közel olyan volt, mint egy stadionban. Az ezredes magas, szikár alakján elegánsan állt az egyenruha, szöges ellentétben a nagy átlag lötyögő szovjet ruhadarabjaival. Valószínűtlenül mély, érces hangon beszélt hozzánk, és rendhagyó módon „fiúk”-nak szólított minket, elvtársak csak a tisztek voltak. A találkozás, valamint egy következő, amelyre egy évet kellett várni, felejthetetlen élményem maradt.

Közvetlen feletteseink közül két ember érdemel említést. Abszolút kivételként Czukor József hadnagy, rövid ideig szakaszparancsnokunk, aki egészen fiatalemberként - valószínűleg büntetésből - került a zászlóaljhoz. Úgy tudtuk, hogy ő az egyetlen, aki tisztjeink közül katonai főiskolai végzettséggel rendelkezett. Barátként közeledett hozzánk, mindenkit tegezett és viszont tegeztette magát. A többi tiszttel rossz viszonyban volt és egyértelműen kifejezésre juttatta, hogy érzelmileg a mi oldalunkon áll. Azt úgy hiszem, mondanom sem kell, hogy nem sokáig örülhettünk ottlétének, mert néhány hónap után leszerelték. Ezután - komlói származású lévén - felvette a bányászruhát és együtt dolgozott velünk civilként. Vele a parancsnok bosszantás különböző skáláit csináltuk végig. Amit mások fél napi hajkurászás után sem tudtak velünk elérni, azt neki a felsőbb parancsnokok szeme láttára mintaszerűen megtettük: gyors sorakozó, nótázva vonulás, sőt díszmenetben tiszteletadás, de csakis neki, és csak ha olyasvalaki látta, akit emiatt a guta kerülgetett. A politikai foglalkozást a következő szöveggel nyitotta: „a téma ez és ez..., én nem untatlak itt titeket, ha valaki bejön ellenőrizni, mindenki az ellenkezőjét mondja annak, amit érez, és akkor rendben lesz!”

A másik pozitív magatartású ember Kévés alhadnagy volt, két éven át kis megszakítással századparancsnok helyettes. Ő, amellet, hogy elkötelezett kommunistának vallotta magát, mindig őszinte emberséggel viseltetett irántunk. Ahol és akin lehetett, segített, soha sértő vagy lekicsinylő szó a száját nem hagyta el. A forradalom győzelme után „rabtartóink” sorba jöttek hoz-

²⁸ 1953 őszén a Honvédelmi Minisztérium munkaszolgálatos alakulatokból felállította a Bányamunkás Csoportot, melynek elöljáró szervét, a Központi Bányászcsoporthoz tartozó Parancsnokságot Maléter Pál vezette.

zánk, öreg MUSZ-osokhoz, magukat tisztára mosni. Ekkor derült ki, hogy csupa keresztény érzelmű, kulák-, pap- és nyugatos-rokon emberrel vagyunk körülvéve. Kévés azt mondta: „én most is vallom elveimet, bárkinek a szemébe merek nézni, és vállalom a rám eső felelősséget.” Később hallottam, hogy a kádári hűségnyilatkozatot sem írta alá,²⁹ és ő is felvette a bányászruhát.

Elkalandoztam, hiszen még csak '55 nyaránál tartunk. A „széncsata” változatlan frázispuffogatásokkal folyt. „Nagytermelési” napokat tartottak, úgy havonta egyszer. Ezek a műszakok főleg a délelőtti műszakban súrolták az elviselhetetlenség határát. A bánya hemzsegett az oda nem való léhűtőktől, akik ordítózva vonultak fel-le a vágatokban és - Istenük nem lévén - állandóan az ÁVH-t emlegették. Arról nem tudok, hogy minket, MUSZ-osokat zaklattak volna, ennek okát abban látom, hogy minket már nem lehetett jobban a társadalom peremére szorítani, egy börtönlakót nem lehet börtönbüntetéssel fenyegetni.

A „Nagytermelések”³⁰ során tökéletesen kirabolták a fejtéseket. A rákövetkező napok ezért a szállítás vonalán a „nagy pihenések” napjai voltak. Szakmailag nem tudom megítélni az összefüggéseket, de tény az, hogy bizonyos fejtések időnként összementek.³¹ Ilyenkor napokig alig volt termelés. További kényszerpihenőt jelentett a kamrafejtéseknél alkalmazott izapolási technológia. A vízzel vegyítve leengedett homok szolgált az üregek kitöltésére, a víz elfolyt és vissza kellett volna szivattyúzni. Ilyenkor úszott az egész bánya. A sárga lé, amiben félszárig jártunk, elúsztotta a csorgát lefedő pallódarabokat, és akadálypályává változtatta az egész bányát. Az újonc ilyenben vagy hasra esett, vagy a fejét verte be. Felejtethetlen volt egy vājár, aki az orrunk előtt úgy esett hasra, hogy összezsaptak a feje felett a hullámok.

A politikai ügyek szimatolásának fényes esete volt a következő történet: az aknánál lévő kiszolgáló személyzet, az un. csatlósok úgy szoktak a tárószint és a mélyszintek között üzengetni, hogy a csillére krétával felírtak valamit. Egy alkalommal az egyik szomszéd falusi búcsúban kis árvalányhajás kalapokat árultak, amit a közülünk ott levők feltűztek a katonasapka tetejébe, és ebből elsődleges botrány lett, mondván, hogy bohócot csinálnak a Néphadseregéből.

²⁹ A forradalom leverése után, a hatalomnak megbízható hadsereg létrehozása érdekében Tiszti Nyilatkozatot, „hűségnyilatkozatot” írtak alá a néphadsereg tisztjeivel, amelyben elítélték az „ellenforradalmat”, s feltétel nélkül csatlakoztak a Forradalmi Munkás-Paraszt kormányhoz.

³⁰ Általában munkaszüneti napokon dupla munkaerővel, sztahanovista bányászok bevetésével történő termelés, azzal a céllal, hogy a kitermelt szénmennyiséget megsokszorozzák. Ilyenkor a munka nem a normális bányaművelési eljárás szerint történt, nem ácsolták pl. a vágatokat. A következő műszakokban viszont termelés nem volt, mert meg kellett építeni a hiányzó ácsolatokat. A teljesítménybérben dolgozó bányászok ilyenkor nem kerestek egy fillért sem. Csertán Ferenc szíves közlése.

³¹ Hirtelen összeomlottak, beszakadtak, melynek bekövetkeztét a fejtések ácsolatának recsegése-ropogása jelezte, így volt idő a menekülésre. Csertán Ferenc szíves közlése.

Hétfőn ezek a kalapok kerültek a csillék oldalára, kiegészítve karikatúra rajzokkal. Az apparátus felhördült: „A MUSZ-osok csendőrkalapokat rajzolnak a csillékre!”

A bányabéli munkának volt egy önkéntes variációja. Aki ünnepnap fenntartási munkára leszállt, annak a műszak végén azonnal kifizettek 50 forintot. Gyakran éltünk ezzel a lehetőséggel.

A lovak külön fejezetet érdemelnek! Kitűnően idomított, esetenként cirkuszi szinten irányítható állatok voltak! Szóval lehetett őket irányítani, a vezénylési nyelv magyarosan deformált sváb volt. A helyszűke és rendetlenség miatt a lóval történő csillevontatás nem volt veszélymentes művelet. Egy 10-15 csilléből álló vonat összsúlya 20 tonna körül mozgott. Ha ez a tömeg meglódult, megállítására semmi hatásos módszer nem adódott. Az altalaj egyenetlensége miatt a sínpálya kicsiben a hullámvasúthoz hasonlított. Völgymenetben le kellett akasztani a lovat és megvárni, míg a szerelvény eldübörög, és magától megáll a következő emelkedő szakasznál. Ezután a lóval utána kullogtunk, ismét ráfoglunk a vonatra, és vontattuk tovább. A leakasztás veszélye abban rejlett, hogy csak meghatározott és nagyon szűk helyen lehetett a vontató lovat félreállítani, továbbá, hogy a hám csak akkor volt kiakasztható, ha nem volt feszített állapotban, de túl laza sem lehetett - a ló nem állhatott meg, mert akkor az első csille maga alá gyűrte a hámvasat, és legjobb esetben is kisiklott. Ha a művelet nem sikerült, akkor a tehetetlenül guruló szerelvény emberből és állatból „darált húst” csinált, és erre volt is néhány példa. Azt, hogy nem volt még több baleset, elsősorban a kitűnően idomított lovaknak lehetett köszönni. Elég volt pl. a hámvas felé nyúlni, s a ló visszaállt annyira, hogy könnyedén ki lehessen akasztani a láncot, majd gyorsan előresietett, és leállt a védett helyre. Volt olyan ló is, amelyik veszély esetén a farával kiemelte az első csillét, ezzel azonnal megállította a szerelvényt. A vészfékezés egyetlen hatásos módja számunkra is a kisiklatás volt. Ezt a módszert nem szívesen gyakoroltuk, mert a helyre emelgetésből úgyis elégünk volt. Ha magától siklott ki a csille, hátramentünk és felraktuk. Egyik különösen érzékeny ló pl. megérezte a vontatás erőszükségletén, ha kisiklott egy csille, magától megállt és nem volt hajlandó elindulni addig, amíg hátra nem mentünk. Ezt akkor is végig kellett játszani, ha a szerelvény azért volt nehéz, mert túl sok csillét akasztottunk össze. Ugyanez az állat egyszer megmakacsolta magát, és az egyik vágat bizonyos pontján nem volt hajlandó tovább menni. Nem használt sem szép szó, sem erőszak, át kellett cserélni a másik vágatban járó lóval. Körülbelül fél évre rá, pontosan azon a helyen súlyos omlás következett be. A vágatot a lezúdult több vagon kő teljesen eltorlaszolta.

Bányabéli beosztásomban az eltelt első év után váratlan változás következett be. A vége felé járt a lógás céljából vállalt mozdonyvezetői tanfolyam, mikor egy reggel azzal fogadott a körletvezetőm: Ferenc, azonnal gépre kell

ülnie, akkor is, ha még nincs meg a jogosítványa; a felelősséget én vállalom! Érdemes ez utóbbi mondatra odafigyelni, ma közel a nyugdíjhoz, kijelenthetem, nem nagyon találkoztam olyan vállalati vezetővel, aki ezeket a szavakat kiejtette volna a száján. Schlutt Józsi bácsi azonban ilyen ember volt, és nem csak szavakban, ha úgy alakult, a Bányarendészet által kirótt közlekedési bírságot is kifizette helyettem. (Pl. a megengedett 40 csille helyett 80-110-et vontattam.) Az egész ügy közvetlen oka az volt, hogy a megelőző nap három fiatal mozdonyvezető disszidált Jugoszlávia felé. Az üzem egyszerűen nem tudott indulni. Normál körülmények között MUSZ-os katonát nem engedtek volna mozdonyra ülni. Így nekem szerencsém volt, a következő évet ebben a beosztásban tölthettem le. Hamar belejöttem az új munkakör fogásaiba, hiszen az alapelemek a lőszállítással azonosak voltak: csapnivaló vágányminőség és rossz csillepark. Némi pluszt is tudtam nyújtani a civilekkel szemben, nekem semmi gátlásom nem volt, így a nagy hajrában minden szabálynak fittyet hányva közlekedtünk. Egy MUSZ-ost nem lehetett kirúgni vagy fegyelmileg elmarasztalni.

A mozdonyszállításnak is megvolt a maga árnyoldala. Itt nem 2-3, de tucatnyi csille siklott ki egyszerre, és itt is két embernek kellett helyrerakni. A rekordot egy öreg civil barátom vitte el 52 csillével. Erre már az ÁVH is kiszállt, majdnem fejét vették, mert fél műszakon át járhatatlanná vált a vágat. A végén megúsza azzal, hogy hónapokig iszapot takarított. Alapszabály volt, hogy addig nem lehet haza menni, amíg a műszakvégi karambol nincs rendbe téve. Egy ilyen esemény dominószerű kitolás sorozatát indította el, ha ugyanis valaki lekést a „népszállítást”,³² akkor az egy óra múlva induló un. diszpécser-szállítással tudott kimenni, mert az akna közben szemet szállított. Ezután nem tudott meleg vízben fürödni, mert elfogyott a víz, lekést a III. aknától induló autóbust (1956. év elejétől nem a Kossuth aknai központi öltözőtől szálltunk le), gyalog hét km-t bandukolt a táborig, ott viszont nem kapott vacsorát (vagy ebédet). Mozdonyvezetőként jó néhányszor teljesítettem dupla műszakot, mert valakit helyettesíteni kellett. A le és felszállással együtt ez kemény 20 órás műszak volt. Ilyenkor a már említett főnököm élelmet küldött le, vagy éppen a saját tízóraiját adta nekem.

A fürdéssel nem mindig kellett a műszak végéig várni. Többször volt olyan műszaki baleset, ahol totál elázott az ember már a műszak alatt, és csurom vízesen csinálta végig a hátralévő néhány órát. A pálmát az a csoport vitte el, akit egy ünnepi műszak során a 7., akkor alsó szinten kiszállás közben belesüllyesztettek az aknafenéken összegyűlt vízbe, és órákig ottfelejtettek. Szerencsére csak nyakig ért a víz a lezárt kasban, az alacsonyabbnak lábujjhegyre kellett állni.

³² Az akna csak műszakváltáskor szállított embereket, meghatározott ideig.

1955 novemberében leszereltek az öregek. Ez volt az első olyan turnus, amelyik 24 hónapra megkapta az obsitot. Vártuk a bevonuló új sorstársakat, de legnagyobb bánatunkra nem MUSZ-osok jöttek.³³ Önkéntesek, nagyrésziük családfenntartó.³⁴ Elméletileg ezzel megszűnt az intézményesített MUSZ-os alakulat, a gyakorlatban a megkülönböztetés '56 nyaráig fennmaradt.³⁵ Ekkor kaptunk először zsoldot.³⁶

'55 őszén szétosztottak minket az új bevonulók közé, szakaszonként 3-4 embert, méghozzá rajparancsnoki megbízással. Az az érdekes helyzet állt elő, hogy a beosztottak zsoldot kaptak, a raj és szakaszparancsnokok nem. Az új bevonulással azonnal megkezdődött az egy éven át elszabotált katonásdi. A könnyebbség annyi volt, hogy mi voltunk az öregek. A MUSZ-os szellemből azért - úgy érzem - egy jó adagot sikerült átplántálni, de a korábbi összetartás és bajtársi szellem már a múlté volt. Az újoncok összetétele politikailag vegyes képet mutatott, köztük olyan számunkra ismeretlen fogalmak honosodtak meg, mint párt és DISZ-szervezet³⁷ stb. '56 nyarán, a zsoldfizetés bevezetésének idején a rendszer már erősen ingadozott. Jött októberben a Rajk újratemetés, tisztjeinkben a zavarodottság és tanácstalanság jelei váltották fel a „győzelmes békeharc” és „széncsaták hőse” büszke öntudatát.

Az egészségügyi körülmények csapnivalóak voltak. A táborban hosszú ideig nem volt WC, és rendes mosdási lehetőség sem. Ez utóbbi a bányabeli kötelező napi fürdés miatt (úgy jöttünk ki, mint egy kéményseprő) nem jelentett gondot. WC céljára a tábor melletti vízmósásos birkalegelő szolgált, akár -20 °C-ban és hóviharban is.

'56 nyarán egymást érték az ételmérgezések. Eleinte még röhögtünk is rajta, mulatságos jeleneteket produkált a tömeges rohanás. Augusztusban aztán vérhas járvány tört ki a táborban. Rengeteg volt a beteg. Én a vége felé kaptam el, '56 szeptembert írtak, mikor vagy tized magammal egy betegszobának átalakított helyiségben feküdtem. Ez volt az emlékezetes találkozás színhelye dandárparancsnokunkkal, Maléter Pál ezredessel,³⁸ aki a járvány miatti helyzet tanulmányozására érkezett. A barakk ajtaján kissé meghajolva lépett

³³ Ld. 12. jegyzet

³⁴ Fizikai munkával töltött katonai szolgálatra elsősorban azok jelentkeztek önként, akiknek családjuk volt, így a zsold mellett kapott fizetésből tarthatták el családjukat.

³⁵ 1956 nyarán a népgazdaság munkaerő szükségletének kielégítésére létrehozták a 15 bányász és 9 építőszázalóaljból álló Katonai Műszaki Kisegítő Alakulatot, ahova a még katonaidejüket töltő Musz-osok is átkerültek. Ez az alakulat azonban már elsősorban nem a politikai megbízhatóság alapján szerveződött, bár itt szolgált azok is, akiket a rendszer nem tartott méltónak fegyveres szolgálatra.

³⁶ A munkaszolgálatos katonák szolgálati idejük alatt nem kaptak zsoldot, ez 1956 nyarán változott meg, amikor a még munkaszolgálatosként behívottakat besorolták a Katonai Műszaki Kisegítő Alakulat állományába közé.

³⁷ Demokratikus Ifjúsági Szövetség, az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) ifjúsági szervezete.

³⁸ A Katonai Műszaki Kisegítő Alakulat parancsnoka Maléter Pál ezredes volt.

be, egy kisebb „slepp” kíséretében és beszélgetni kezdett velünk. A mi első kérdésünk az volt, kapunk-e szabadságot felépülésünk után. Válaszába olyan megjegyzés csúszott, amitől egy pillanatra parancsnokaink körül megfagyott a levegő: „Alezredes Elvtárs utasítom, hogy a fiúkat engedje haza felgyógyulásuk után, mert ennek a gazembernek a kosztján sohasem fognak megerősödni!” A „gazember” alatt a civil konyhafőnököt értette, tisztjeink kebelbarátját, akiről mindenki úgy tudta, hogy arcátlanul lopja az élelmiszer részünket. Ez a megjegyzés az akkori viszonyok között lázításnak számított, ilyenekért ki szokták hívni az ÁVH-t. Következő kérdésünk az volt: mikor szerelünk le? „Tudják Fiúk, önkéntes voltam még, mikor először szabadságra engedtek. Már kint voltam a laktanyából, és közeledtem az első sarok felé, mikor visszahívtak, mert kitört a háború, ezután hosszú ideig nem láttam a családomat; látják, ilyen a leszerelés.” E példabeszéd értékű megjegyzés '56 októbere előtt kb. egy hónappal hangzott el. Mi a betegszobában még nem sejtettük, hogy történelmi személyiséggel találkozhattunk, illetve beszélgethettünk. A hangnem azonban teljes mértékben elütött attól a frázisözöntől, amit parancsnokainktól megszoktunk - egyszerűen emberi volt. Távozása után összenéztünk: hát ilyen is van ezek között!

Kikeveredve a vérhasból erősen számoltuk a napokat, várva a leszerelést. A parancsba adott szabadságot természetesen nem kaptuk meg, Budapest és a dandárparancsnok elég messze volt ahhoz, hogy elszabotálhassák. Egyébként is az ott töltött 2 év alatt összesen háromszor mehettem haza 3-4 napra.

Az emlékezetes októberi héten éjszakások voltunk. 23-án este semmiről sem tudtunk, a készülő budapesti tüntetésről sem. Tisztjeink igyekeztek minket minden információtól elzárni. Soraikban már a nyár óta, főleg pedig a Rajk temetést követően érezhető volt bizonyos zavarodottság, ami főleg a reformirányzat bírálatában nyilvánult meg. Nyugati rádióadást technikai okok miatt nem hallgathattunk, mert világvevőt nem tűrtek meg a táborban. Minden századnál volt egy „néprádió”, amelyből a vegytiszta MUSZ-os időkben még ki lehetett csikarni német vagy angol adásokat, de az elvegyítés után erről már szó sem lehetett. A „kolhozdoboz”-nak csúfolt szerkezet reggel és este be volt kapcsolva, pontos idő, időjárás-jelentés meghallgatása miatt. 23-án este tehát gyanútlanul szálltunk le a műszakba, és a szokott egykedvűséggel tettük a dolgunkat. A civilekkel különösebben nem politizáltunk. A rendszert illetően a 150 éves török hódoltság mértékében gondolkodtunk, és álmunkban sem tételeztük volna fel, hogy itt forradalom törhet ki. A műszak után, 24-én reggel nem szólt a rádió. Ünnepi közzene, majd rövid közlés, hogy Budapesten „ellenforradalmi bandák garázdálkodnak”. Egy pillanat alatt kiment a szemünkből az álom, s a következő 48 órában nem is hunytuk le. Óriási felindultság vett rajtunk erőt, érezhető volt, hogy történelemformáló események tanúi vagyunk.

Tisztjeink állig felfegyverkeztek, és statáriumot hirdettek. Sorsunk további alakulásában döntő motívum volt, hogy a régi MUSZ-os gárda már nem volt együtt. Egy évvel korábban egy ilyen helyzetben azonnali zendülés tört volna ki, annak minden következményével. Így azonban meglehetősen tehetetlenül néztük az eseményeket. A kb. 95 fős századoknál 8-9 öreg MUSZ-os volt. A többiek nagy százalékban családfenntartók, vagy fegyveres alakulatokhoz más - de nem politikai - okokból alkalmatlanoknak minősítettek, nem voltak partnerek ilyen akciókra.

Így meg kellett elégednünk a drukker szerepével. Egyébként a történelem nagy kihívásai is rögtönzött helyzetekből adódnak, ami ellen az egyén nem sokat tehet. Mint örvény a falevelet, úgy sodorja az embereket élet és halál mezsgyéjére. Nekünk ott Komlón nem adatott meg, hogy nagybetűs fejezetet írjunk a szabadságharc történetéhez. Van viszont egy motívum, amelyet a mi ismereteinkkel lehetne magyarázni, de érdekes módon egyetlen önéletrajzban vagy élménybeszámolóban sem fedeztem fel. Mi úgy tudtuk, hogy a budapesti Kilián laktanya MUSZ-os laktanya volt, és valószínűleg 1956 őszén ugyanolyan vegyes légénységgel még mindig a „munkaszolgálatos” dandárhoz tartozott. Maléter Pál, mint már korábban is említettem, a MUSZ-osok országos parancsnoka volt, és nem véletlenül került a Kiliánba. Az is egyértelműen magyarázható, hogy miért volt kezdeti bizonytalankodás - amit Pongrácz Gergely panaszként említ meg³⁹ -, és mi volt a belső oka annak, hogy a laktanya végül is átállt a felkelőkhöz. Azt, hogy kik maradtak ott harcolni, egy pillanatra sem tartom kétségesnek. Amennyiben feltételezésem helytálló, akkor viszont hozzá kell azt is tenni, hogy olyan kiskatonák voltak, akik a körúti srácokkal egyidőben láttak először fegyvert.⁴⁰

24-én este műszakba indítottak minket. Tiszti kísérettel és megfelelő „lelki fröccsökkel” ellátva, miként is kell viselkednünk, ha az „ellenség” provokálni találna minket. A bányában még zavartalanul folyt a munka. Az emberek magatartását a döbbent csodálkozás és visszafogottság jellemezte. Egyszerűen nem akarták elhinni, hogy ilyesmi lehetséges. A mozdonygarázsokban, ahol a gépek műszak eleji kezelése mindig egy kis kaszinózással járt, már élénken tárgyaltuk az eseményeket. A 25-én reggeli kiszállás után folyamatosan rádiót hallgattunk. Az volt a benyomásunk, hogy a diktatúra felülkerekedik.

25-én este ismét műszakba mentünk. A közhangulat 24 óra alatt forradalmivá változott. A Pécsről bejárók izgatottan mesélték az ÁVH ottani tetteit. A munkahelyi rend felborult, senki nem dolgozott. Weiss bácsi, a Komlóra deportált öreg sváb mozdonyvezető könnyezve borult a nyakamba: „Ferikém,

³⁹ Ld.: Pongrácz Gergely: Corvin köz - 1956. Bp. 1989. 250 p.

⁴⁰ 1956-ban a budapesti Kilián laktanya a Katonai Műszaki Kisegítő Alakulat laktanyája volt, ahol a légénység egy része még „öreg” musz-os katona volt, azonban az alakulat újabban bevonult „építő” katonái sem kaptak fegyveres kiképzést.

talán most megdöglenek!” 26-án változni látszott a harci helyzet, kicsit oldódott bennünk a feszültség, még pár órát aludni is tudtunk. Ariadókészültség érvényben volt, a tábort a tisztek hermetikusan elzárták. A megbízhatónak talált elsőévesekből (ezek között akadt néhány párt és DISZ-tag) őrséget szerveztek. Mi öregek a passzív rezisztencia hagyományai szerint különböző játékokba kezdtünk, a kiskapus futballtól a gombfociig, érzékeltetve, hogy a nagy szocializmust védő tiszti felbuzduláshoz semmi közünk, másrészt idegfeszültségünket így tudtuk levezetni. A délelőtti mőszak újabb híreket hozott: a városban tüntetések vannak. 26-án este ismét mőszakba indítottak minket, ekkor már amolyan sztrájktrő feladattal, és tiszti kísérettel. Alig jutottunk néhány száz méterre a tábortól, mikor szembe találoztunk a tüntetőkkel. Nemzeti zászlókkal, rendezett egységben jöttek, nyoma sem látszott köztük a rendszer rádiója által folyamatosan hangoztatott „huligán” elemeknek. Korra nézve túlnyomórészt tizen- és huszonevűek voltak. Elénk álltak és felszólítottak bennünket, hogy ne legyünk sztrájktrők, ne menjünk dolgozni. Beszélgetni kezdtünk, a kb. 200 tüntető és mintegy 80 katona közös csoportba vegyült. Mondtuk nekik, hogy mi nem jószántunkból megyünk, minket statáriális haditörvényekkel kényszerítenek, és tisztjeink így parancsolják. Erre egy fiatal lány odalépett a századparancsnok (Szilas főhadnagy) elé, két kezével megfogta az orosz utánzatú kemény válllapjait, egyetlen rántással leszakította és a lábunk elé dobta: „Látjátok, már nincsenek csillagjai, többé nem parancsol nektek!” Közben a táborból észrevették a történeteket, és egy felfegyverzett szakaszt küldtek utánunk. Ezek rajvonalba fejlődve közeledtek, több tiszt vezetésével. Századparancsnokunk arcába a távolság csökkenésével tért vissza a vér. Felszólította a tüntetőket, hogy azonnal oszoljanak és tűnjenek el. A válasz közápor volt. Mi a tüntetőkkel összekeveredve álltunk, amikor elhangzott a „tűz” vezényszó. A fegyverek azonban némák maradtak, nem lőtt senki. A következő vezényszó: „Katonák, vissza a laktanyába!”, már meghallgatásra talált.

A nap hátralévő részét parancsnokaink a tábor megerősítésével töltötték. Ariadókészültség folyamatosan érvényben volt, csak ruhástól dőlhattunk le az ágyra.

Másnap, 27-én a délelőtti mőszakot még levítették a bányába. Reggel 4 órakor, mert ilyenkor kellett elindulni, hogy a 6 órás munkakezdésre lent, a munkahelyen legyenek - ezt még zavartalanul megtették. Délután ezek a fiúk azzal jöttek haza, hogy a városban forradalom van, és az ÁVH lő. A pártháznál távcsöves puskával kilőttek a tömegből egy katonatisztet, aki Pécsről jött és átállt a felkelőkhöz. A mi rabtartóinkat nem kellett ilyen eseménytől féltetni, ők hosszasan készültek a tábor megvédésére az „ellenforradalmárok” ellen. Haza nem mertek menni a családjukhoz, mert rettenetesen féltek a civilektől, így hát hadi létszámú tiszti gárdával volt szerencsénk a tűzkeresztségre készülni. Az egész „hadművelet” operettbe illő volt. Előszedtek egy csomó „dióverő-

nek” becézett orosz puskát. Érdekes módon minden századnál volt vagy 15-20 darab, talán abból a célból, hogy esetleges nemzetközi ellenőrzés során ezekkel bizonyítsák, hogy fegyveres alakulat vagyunk. A puskákat a két év során soha kézbe sem vettük, a hozzájuk tartozó szurony volt mindig a századszolgálat fegyvere. Most szereztek néhány vaktöltényt hozzájuk, a kezünkbe nyomták azzal, hogy ezekkel életünk árán is meg kell védünk szocialista hazánkat és a kommunizmust. Közölték, hogy a tábor elleni támadás az esti órákban várható, felállítottak minket a tábort körülvevő drótkerítés mellé, úgy hogy a kerítésvonalat pásztázó reflektorok minket világítottak. A kellemetlen az volt, hogy az újoncok (az 55-ben bevonult nem MUSZ-os gárda) közül néhány párttagot és együttműködött valódi fegyverekkel láttak el, és beosztották közénk. A tiszteket is beleszámítva úgy 10 méterenként jutott egy éleslövész. A mi szakaszunk a félig kész WC épület környékén vonult harcállásba. Ez a díszlet méltán szimbolizálta az egész helyzetet. Balszerencsénkre egy rettenetesen öntudatos pártharcost kaptunk, aki - szóban - készségét nyilvánította az imperialista bérencek megsemmisítésére. Komolyan aggódtunk, mi fog történni, ha tényleg harci cselekményre kerül a sor. Összedugtuk a fejünket, és arra az elhatározásra jutottunk, hogy véletlen balesetet színlelve közvetlen közlőrlől pofon löjük vaktölténnyel. Nem került sor e kétségbeesett lépésre, mert a tábor nem akarta megostromolni senki.

A következő nap a sapkarózsák (vörös csillagok) eldobálásával kezdődött. Biztató hírek, rádióhallgatás, feszült várakozás. A riadókészültség egész nap életben volt, de most már kerítésőrzés nélkül. Nem sokat törődtünk az egésszel, riadó ide, riadó oda, mi házi futball bajnoksággal múlattuk a napot. Jellemző volt a parancsnoki elbizonytalanodásra, hogy ezért senki nem szólt. Tisztjeink nem mertek hazamenni, mert rémhírek terjedtek el, hogy a civilek őket vadásszák. Mi ezt a hírt nem kis kárörömmel vettük tudomásul. Híreket kaptunk a környékbéli városok megmozdulásairól, és úgy tűnt, hogy győzött a szabadságharc. Ezen az éjjelen tudtunk először nyugodtan aludni.

29-én a forradalom győzelmét ünnepeltük. Kitűztük a Kossuth-címert, a megszólítás „bajtárs” lett, mindez felülről jövő rendszerváltás volt, amilyent a 80-as évek végén ismét átélhettünk. A cégtáblát átfestették, de a parancsnoki gárda még a régi keretek között tartotta magát. Este, miként előző nap is, a bányavállalat robbanószer raktára körül kisebb lövöldözés volt, légvonalban kb. 1 km-re tőlünk.

30.-át teljes nyugalomban értük meg. A délelőtt a szokott várakozásteli semmittevéssel telt el. Megszólalt a Szabad Győri Rádió (Petőfi adó).⁴¹ Úgy dél körül lehetett, amikor lezajlott tisztjeink operett hadviselésének máso-

⁴¹1956. okt. 30-tól a balatonszabadi nagyadó is sugározta a Szabad Győri Rádió adását, így az ország nagy részén lehetett hallgatni.

dik felvonása. Megjelent a tábor portájánál a pécsi egyetemisták különítménye egyetlen Csepel teherautóval. A kabintetőre golyószóró volt szerelve, kb. 20-25 főnyi nemzetőr karszalagos diák kézi fegyverekkel. Bebocsátást kértek, a tábor közepére forradalmi gyűlést hívtak össze, s fél órán belül leszerelték a tisztjeinket. Megalakult a Katonai Forradalmi Tanács és átvette a hatalmat. Minden század két embert delegált. A kb. 20 főből legalább a fele MUSZ-os volt. A mi századunkból rám esett a bizalom. A másik kiküldött újonc volt, értelmes embernek tartottuk, az volt a benyomásunk, hogy együttérez velünk. Később Zalában magas rangú rendőrtiszt lett, majd - még a Kádár-korszakban - váratlanul nyugdíjazták. Mindenkinek a fantáziájára bízom életútját, én annyiban hálás vagyok neki, hogy rám nem emlékezett.

A Katonai Forradalmi Tanács elnökéül a később fiatalon elhunyt Sáróy Tamást választottuk. Egyszeriben megszűnt a passzív rezisztenciaképpen üzőtt „sporttevékenység”, megpróbáltuk a tábor katonai egységgé formálni. Mozgásterünk rendkívül korlátozott volt. A két zászlóalj egész fegyverkészlete mintegy 10 géppisztolyból, 4-5 karabélyból és 50 pisztolyból állott, a „dióverőket” és vaktöltényeket, meg kb. 10 kispuskát nem számítva. Töltény egészen minimális. Semmiféle kiképzést nem kaptunk, a fegyverekhez nem értettünk, így önálló harci alakulatként semmiképpen nem jöhettünk számításba.

Stratégiánk szerint tisztjeinket olyan mértékben kompromittáltatni kell a forradalom mellett, hogy ne is kívánják a restaurációt, aminek lehetősége az orosz csapatok hadmozdulatai alapján nagyon is valószínűnek látszott. Kollaborációs készségük miatt ez nem is tűnt nehéz feladatnak. Mindent aláírtak, mindenre igent mondtak, szinte tolongtak a „damaszkuszi úton”.

Kapcsolatot kerestünk a városi forradalmi szervekkel, kíséretet adtunk a Budapestre élelmet szállító autókhoz. Az egyik ilyen csapat Fehérvár magasságában tűzharcba keveredett az oroszokkal. Egy magyar ellenőrzési pontnál leállították őket, a röviddel utána érkező orosz harckocsi nem állt meg a jelzésre, mire a magyarok közül valaki utánuk lőtt. Az oroszok kiugráltak az autókból és viszonozták a tüzet. Az ügy komolyabb sérülés nélkül zárult. Tudomásom szerint ez volt az egyetlen közvetlen konfliktusunk.

Egy említésre méltó személyes epizódra emlékszem még. '56 nyarán Budapestről hozzánk helyeztek egy öreg katonát, akiről zárkózott magatartása miatt az sem derült ki egyértelműen, hogy öreg MUSZ-os volt-e. Kopácsinak hívták⁴² és jó összbenyomást keltett. Ezt az embert 2-3 nappal a nov. 4-i orosz támadás előtt Maléter Pál azonnali hatállyal visszarendelte Budapestre.

November 4-én az ismert eseményeket hallgattuk végig a rádióban. Tisztjeink azonnal eltűntek. Egy őrmester maradt velünk és igyekezett minket az ellenállásról lebeszélni, de nyitott kapukat döngetett, mert adott körülmények és felszereltség mellett annak semmi értelme nem lett volna.

⁴²Nem Kopácsi Sándorról, a Nemzetőrség főparancsnok helyetteséről van szó.

Megszűnt az étkeztetés, se reggeli, se ebéd - az ellátást a bánya adta, saját konyha és élelmiszerkészlet nem volt -, így helyzetünk délutánra kritikusná vált. Úgy határoztunk, hogy feloszlattuk a táborn, mindenki cselekedjen legjobb belátása szerint.⁴³ Lefoglaltuk az Autóközlekedési Vállalat teherkocsijainak egy részét és a haza induló csapatok rendelkezésére bocsátottuk. 4-én délután az oroszok még nem vonultak be Komlóra. Sötétedés előtt 1-2 órával indultunk el, 18-an egy Csepel teherkocsival, mindannyian öreg MUSZ-osok. Elhatároztuk, hogy nyugati irányba megyünk, de nem disszidálási szándékkal. A fiúk nagy részének családja ellenkező irányban lakott. A cél annak feldeírítése volt, hogy van-e valahol szervezett fegyveres ellenállás, ahova esetleg csatlakozni lehet. Két nap múlva világossá vált, hogy reményeink csak illúziók, ekkor fordult a teherkocsink keleti irányba. Érdemes megjegyezni, hogy a MUSZ-osok közül alig akadt olyan, aki elhagyta az országot, aki viszont megtette, annak nyomós oka volt rá.

Az első napon hamar ránk sötétedett. Ráadásul rögtön az indulás után leégett a töltődinamó, vezetékrendszerrel együtt, így világítás és önindító nélkül maradtunk. Baranyajenőig jutottunk, ahol egy munkásszállásnak átalakított épületben aludtunk. Reggel működtettük az önindítót, ami abból állt, hogy végigtoltuk a fél falun a teherautót, mire elindult (izzítani sem lehetett). Kerültünk minden főutat és nagyobb települést, nehogy oroszokba ütközzünk. Rátértünk egy mezei útra, és szőlőhegyek között „toronyiránt” közlekedtünk. Egy alkalommal tengelyig süllyedt a kocsink a kátyúba. Bányabeli emelési rutinunkkal, és a közelben lévő ölfarakás segítségével rövid idő alatt kiemeltük. Útirányunk Mosdós - Baté - Igal - Balatonlelle volt. Az igali gépállomáson kaptunk gázolajat. Végül szerencsésen megérkeztünk Balatonberénybe, ahol a gépkocsit vezető Marzsó Tibi nagyszülei kitelepítettként laktak. A falu különböző pontjain kaptunk szállást, én néhányad magammal a strandtól nyugati irányban levő üdülőben. Másnap reggel informálódtunk az orosz okkupáció helyzetéről és elhatároztuk, hogy mindenki haza megy.

Gyalog indultam útnak, messze elkerülendő a sármelléki repülőteret, így a Komáromváros - Balatonmagyaród - Garabonc - Kerecseny útirányt választottam, sohasem a köves úton gyalogolva, nehogy oroszokba ütközzem. Amerre jártam, az emberek barátságosan, de némi félelemmel fogadtak. Kérdezték, van-e fegyverem stb. Ebédet egy vasúti őrházban kaptam Sávoly és Komáromváros között, vacsorát és szállást Kerecsenyben.

November 7-én értem haza a szülőfalumba. Így fejeződött be két éves kényszermunkám, amit az „elvtársak” katonai szolgálatnak neveztek. ...

⁴³A munkaszolgálatot Mo.-on formailag egy 1956. dec. 18-i határozat szüntette meg, de a musz-os alakulatok és katonák már a forradalom alatt szétszéledtek. Ld.: Csonkaréti Károly i.m.

DR. MARX GYULA

1930. július 5-én született a Püspöknádasdhoz (ma Bonyhád) tartozó Schweizerhof tanyán. Családja magyarországi német származású, édesapja Marx Gyula, akinek felmenői 1755-től birtokolták az ottani Öreg-malmot. Édesanyja Nusszer Magdolna.

Az elemi iskola első négy osztályát a bonyhádi katolikus elemi fiúiskolában járta ki. Tízéves korában - anyai nagy-bátyja, a domonkosok soproni konviktusának igazgatója kezdeményezésére - Sopronba került, ahol hat éven keresztül, a háború alatti egy éves megszakítással, a bencések Szent Asztrik Gimnáziumában folytatta tanulmányait. 1947-ben, a kitelepítések és a család helyzetének bizonytalanná válása miatt már nem került vissza Sopronba, hanem Bonyhádon az evangélikus gimnáziumban, majd az államosítás után a Petőfi Sándor Gimnáziumban folytatta és fejezte be a középiskolát, ott érettségizett.

1949-ben a Pécsi Orvostudományi Egyetem Általános Orvosi Karának hallgatója lett, ahol 1955. szept. 3-án kapott diplomát. Ugyanezen a napon kötött házasságot évfolyamtársával, a zalaegerszegi Baján Máriával. Házasságukból három gyermek született.

Orvostanhallgató korában, 1950-ben kapcsolódott be a szétvert és államosított egyházi oktatást pótló, keresztény elitképzést szolgáló ún. kiscsoportos tevékenységbe. Itt alakult és szilárdult meg keresztényszociális szemlélete és politikai elkötelezettsége.

1955 őszén a nagykanizsai városi kórházban sebészorvosként kezdte orvosi pályafutását. Még az egyetemi évei alatt végzett kiscsoportos tevékenységéért 1956. jan. 23-án letartóztatták, perbe fogták és izgatásért hat hónap börtönrre ítélték. 1956 nyarán szabadult.

Az '56-os forradalom idején tagja lett a nagykanizsai kórház munkástanácsának, majd a Dunántúli Nemzeti Tanácsnak, s részt vett abban a Szigethy Attila vezette delegációban, mely személyesen kereste fel Nagy Imre miniszterelnököt. Nov. 4-e után visszahúzódó, a politikától távolmaradó magatartása, valamint - valószínűleg - a családot becsülő baloldali ismerősei „védőernyője” révén elkerülte az újabb börtönnel járó számonkérést.

1957 májusában Zalaegerszegre helyezték át, ahol két évtizeden keresztül körzeti orvosként, majd az üzem-egészségügyi szakrendelés vezetőjeként dolgozott. 1990-ben vonult nyugdíjba.

Szakmai munkája során részt vett a Magyar Általános Orvosok Tudományos Egyesületének megszervezésében, ezért a tevékenységéért az elsőők között kapta meg a Medicus Anonymus emlékérmét.

1987-től figyelmét ismét a változásokat érlelő politika felé fordította, 1988 októberében részt vett az MDF Zalaegerszegi Szervezetének megalakításában. 1989 szeptemberében, még a rendszerváltás előtt - egy időközi országgyűlési választásnak köszönhetően - a negyedik szabadon megválasztott képviselőként került be a magyar parlamentbe. 1991-ben - Csegey Dénes halálát követően - az MDF képviselőjeként ismét tagja lett az országgyűlésnek. 1996-ban, a párt szakadása idején az MDNP-be lépett át, majd csalódva az új szervezetben, kilépett onnan és eltávolodott az aktív politizálástól.

Közeleti tevékenységét 2002-ben Zalaegerszeg városa Pro Urbe kitüntetéssel jutalmazta.

Dr. Marx Gyula: Az én 1956-om című írása egy hosszabb - gyermekei, unokái és barátai számára írt - családtörténet és önéletírás részlete. 2000 pünkösdjén - 70 éves korában - határozta el, írta le az első oldalakat, majd 2005-06-ban - adatoknak, forrásoknak utánajárva, pontosítva - kiegészítette, bővítette családjára vonatkozó ismereteit és a saját életének történetét. Ebből a műből közöljük most az 1950-es évekre, valamint az 1956-os eseményekre vonatkozó fejezeteket.

---

*„Álltunk szótlan, én meg a rendőr;
egymásra fogott magyarok,...”*

Gérecz Attila: A rendőr 1956.

DR. MARX GYULA: AZ ÉN 1956-OM

A „kiscsoport”

1949 őszén kezdtem tanulmányaimat a pécsi orvostudományi egyetemen. Eredetileg nem erre a pályára készültem, az volt az elképzelésem, hogy olyan hivatást választok, ahol emberekkel foglalkozhatom. Inkább a társadalomtudomány vonzott, a politika, a szociológia, sőt még a hadtudomány is érdekelt. Az 1948-ban bekövetkező társadalmi és politikai változások azonban olyan gyökeres fordulatot jelentettek, hogy úgy éreztem, világnézeti elkötelezettségem miatt sokféle lehetőség bezárult előttem. Két út maradt nyitva számomra, vagy pap, vagy orvos leszek. Ez utóbbit választottam. Az egyetemen sok olyan társsal találkoztam, aki hasonló megfontolásból került oda. Még romjaiban létezett az egyetemi lelkészség, elsősorban szociális vonatkozásaiban, pl. működött a katolikus menza, amely találkozási lehetőséget biztosított a hasonló gondolkodású hallgatók számára. Sokan egymásra találtunk, és közösen kerestünk utat ahhoz, hogy a szakmai tanulmányok mellett világnézeti továbbképzésünk is lehetővé váljon. A megoldást a kiscsoportos munkában találtuk meg, melybe igen nagy elánnal vetettem bele magamat.

Szinte önként adódott, hogy Baján Mária évfolyamtársammal, az ő barátnőjével, Kutschera Gabriellával, valamint Pölcz (Pákozdi) Lajossal és Borián Árpáddal egy kiscsoportba kerültünk, hiszen csaknem mindannyian, reggelenként ugyanabban a templomban találkoztunk, és onnan indultunk az egyetem felé. Ehhez a társasághoz tartozott még egy rövid ideig Kozma Gyula és Regőczy Ervin, akiknek a második évfolyam után sikerült áthelyeztetni magukat a budapesti orvostudományi egyetemre. Már az első évfolyam legelején „ráéreztünk” arra, hogy valamiképpen hasonló gondolkodásúak vagyunk. Akkoriban egy elejtett félmondatról, önkénytelen grimaszról vagy gesztusról is felismerték az emberek a társat a másikban! Gyorsan tisztázódott, hogy azonos értékrenddel és nézőpontból szemléljük a világot. Összejártunk, sok érdekes kérdést tárgyaltunk végig, volt humor, hülyéskedés, de összetartás és egymás segítése egyaránt. Ez a baráti kör időnként szűkült, pl. mikor a pestiek átiratkozhattak a SOTE-ra, majd tágult, mikor már jogászok is csatlakoztak

hozzánk. Így kerültünk kapcsolatba Mádl Ferenc¹ és Benyovszky Imre joghallgatókkal, Láng Tivadarral és jónéhány pécsi középiskolás fiúval és leánnyal is. A szorososan összejáró szűkebb kör létszámát természetesen nem lehetett korlátlanul bővíteni. A kiscsoport valóban kis csoport maradt, de a barátság, a közös gondolkodás egyre mélyült! Óhatatlanul felvetődik a kérdés, mi volt a kiscsoport speciális értelme, célja? A megszüntetett, derékba tört keresztény világszemléletű elit-képzést szerettük volna - lehetőleg önképzéssel - fenntartani, ill. pótolni. Ennek a leggyakoribb módja az volt, hogy valaki közülünk felkészült egy témából, aztán a társainak előadta. Olyasféle dolog volt ez, mintha a népfőiskolák módján, vagy „szabadegyetemi módon” képeztük volna magunkat és egymást. Sokszor hívtunk egyházi előadókat is. Ezek legtöbbször az éppen felosztott és spirituális ténykedéstől megfosztott szerzetesek sorából - személyes kapcsolatok révén - kerültek hozzánk. Az előadások igen széles spektrumban mozogtak: dogmatikai kérdésektől, a keresztény szociális tanítás témájáig, szentírás magyarázatoktól, a Summa Theologicáig² sok minderről volt szó. Mádl Ferenc pl. a Rerum Novarum-ról,³ én pedig a Qudragesimo anno⁴ gazdasági rendjéről tartottam ismertetést. (Mindkét gépelt formátumú tanulmány ma is a birtokomban van.)

A tanuláson, kirándulásokon, foglalkozásokon kívül igyekeztünk bekapcsolódni Pécs kulturális életébe is. Moziba, színházba, opera előadásra jártunk, énekeltünk a Hegyi László vezette ifjúsági kórusban, de daloltunk az egyetemisták kórusában is, ahol Jandó Jenő, a napjainkban közismeret művész édesapja volt a karvezetőnk. „Fiúk, fiúk, jó szívvel!” ... mondással szokta a kart beinteni. Ezt a szólását egymás közt ma is emlegetjük, ha az egyetemi énekkarról ejtünk szót, vagy valaminek éppen neki veselkedünk! Zsúfolt programú, mozgalmas szellemi életet éltünk, és a Mecsek oldalára épült Pécs sok-sok lépcsőjén jártunk föl s le (fizikai értelemben). Szellemi értelemben pedig egyre magasabbra kapaszkodtunk. Ebben a fölfelé törekvésben egyetemi tanárainkon kívül elsősorban Cserháti spirituálissal⁵ ápolt barátság, és az érdeklődési körünk körül kialakult támogatók hálójának segítségével egyre tovább.

A korlátozások persze minket is utolértek. A cisztercita szerzetesek elhurcolását a katmenza⁶ nem sokkal élte túl. Étkezésünket nehezen és sok-

¹ Dr. Mádl Ferenc (1931-) jogász, az állam- és jogtudományok kandidátusa, 2000-2005 között a Magyar Köztársaság elnöke.

² Aquinói Szent Tamás (1224-1274) fő műve.

³ XIII. Leo pápa 1891-ben kiadott enciklikája a munkások helyzetéről, mely az egyház munkásokszállal kapcsolatos szociális tanításait tartalmazta.

⁴ XI. Pius pápa 1931-ben kiadott szociális tartalmú enciklikája.

⁵ Cserháti József (1914-1994) Pap, a teológia tanára, a pécsi egyetem lelkésze. 1969-1989 között pécsi megye éspüspök, a Magyar Püspöki Kar titkára.

⁶ Cisztercita szerzetesek által fenntartott katolikus diák étkeztető.

féle próbálkozással tudtuk csak megoldani. Én egy idő után - már nem tudom, kinek a segítségével - jutottam hozzá, hogy ebédet kapjak a Prohászka Otthonból, amit Zsigmond Bandi joghallgató barátunk családjánál tudtam elfogyasztani. Bandi édesanyja többnyire titokban feljavította egy kissé az ebédemet, a mosogatást is elvégezte helyettem. Utólag is hálás szívvel gondolok rájuk, és köszönöm, amit értem tettek!

1951-ben kora tavasszal, szigorúan a nagybőjti időszakban, ahogy az a kommunista „gondolkodástól” várható volt, egyetemista farsangi bált rendeztek. A mi baráti körünkől sokan távol maradtunk, de voltak, akik elmentek. Éjjel azzal csöngetett be hozzánk a fölöttünk lakó háziéktől valaki, hogy rövid házkutatás után elvitte az ÁVH K. Zsigmondot, negyedéves orvostanhallgató barátunkat, akinek a lakásmegoldásunkat is köszönhattuk. Zsiga tagja volt a katmenza diák-vezetőségének, de a mi kiscsoportunknak nem. A történetekről - körbejárva a várost, megkeresve a bálozókat - azonnal értesítettük barátainkat! Mindenki meglepődött, majd rövid tanácskozás után úgy döntöttünk: nyugalom, kivárás! Hétfőn majd meglátjuk!

Hétfőn reggel a lépcsőházban - nagy meglepetésünkre - az elsők között Zsigával találkoztunk! Este felkerestük, s azzal jöttünk el tőle: „Nem tudtok semmit, nem láttatok semmit! (Ez félig igaz is volt, mert nem láttunk semmit!). Előttem minél kevesebbet beszéljete, vissza fogok húzódni, mert jelentéseket kell írnom! A többieket is - óvatosan - figyelmeztessétek!” A dolgok - a külső szemlélő szemében - a régi kerékvágásban haladtak tovább, a szívünk mélyén azonban mindannyian tudtuk, hogy célkeresztbe kerültünk. Elvégre az alkotmány szerint vallás-, gyülekezési-, és szólásszabadság van, biztattuk magunkat tehetetlenül, kiszolgáltatott mivoltunkban. Ennek ellenére az első ijedtség multával a kiscsoportos munkát folytattuk.

Jött a nyár. Erőteljes tanulás. Vizsgák. Izgalmak. Bevonulás. Most már eléggé szétszórtak bennünket, mert a kommunista vezetők is belátták, hogy az egyetemi ezredekkel, tanulatlan kiképzőkkel nem nyerték meg az egyetemistákat.⁷

Egy szakasznyi pécsi orvostanhallgatóval, évfolyamok szerint vegyesen, a Zala megyei Nova község melletti erdei táborba kerültünk. Itt az előző esztendei, tapolcai tapasztalatokkal szemben egészen más fegyelmi viszonyok között éltek a katonák: csendesebben, lazábban, bár déli határunkhoz viszonylag közel állomásozva valami feszültség és készenlétiség is érződött közöttünk. Az első napokban többünkkel tettek kísérletet, hogy vezényszavakkal „mozgassák az egységünket”, s eme kísérletek után a szakaszparancsnok engem jelölt ki helyettesévé. „Királyságom” azonban csak két napig tartott, mert másnap

⁷ Az egyetemi hallgatók nem egyszerre teljesítették katonai szolgálatukat, hanem nyaranta kellett egy-egy hónapra bevonulni.

a kimenőn Hermann János évfolyamtársammal egyenesen bementünk a falu híres Dorfmeister-freskókkal kifestett templomába. Éppen egy esküvő végére értünk, ráadásul a vőlegény katonatiszt volt. Gondolom, hogy a meghívottak között civilben ott feszített néhány tiszttársa is, akik látták a két kiskatonát kincstári egyenruhában, érdeklődéssel nézelődni. Másnap reggel ott termett a szakaszunk politikai tisztje és azt kérdezte: „Mit kerestek az elvtársak a templomban?” „Megnéztük a híres freskókat, no meg megcsodáltuk egyik tisztünk esküvőjét is” - mondtam. Szó szót követett, de nyugodt és érvelő stílusban. „Nem úgy van az! Katonaruhában csak engedéllyel lehet templomba bemenni.” Mire én: „Ezt még nem hallottuk! Nem is hiszem, hogy benne lenne a szolgálati szabályzatban!” „No, jól van, de ne higgyék, hogy nem vagyok „kultúrlény”, mert én is színi akadémiát végeztem!” Azzal zárta a beszélgetést, hogy én ne legyek szakaszparancsnok helyettes. Ebben simán egyetértettünk!

Sátrunktól elég nagy távolságra esett a konyha, és a tábori asztalokkal és padokkal étkezésre alkalmassá tett körlet. Ide a szakaszparancsnok vezetésével katonás alakzatban kellett felvonulnunk. Vonulás közben egyszer csak elhangzik a vezényszó: „Nóta!” A szakasz rázendít: „A kanyargós Dráva part-ján ávósok cirkálnak, hideg-téli éjszakákon „jugókra” vadásznak!” .... „Nóta állj! Nóta állj!” - kiabálta a parancsnok. „Eltársak, ezt itt nem szabad énekelni! Közel van a határ!” Pedig kedvébe akartunk járni a hadnagynak! A pécsi egyetemi kollégium mellett volt az ávós-laktanya, és minden nap ezzel a „dallal” vonultak el az ablakok alatt. Így ezt a „katonás nótát” legtöbbször jól ismertük.

Az előírt négyhetes katonáskodást egyébként tétlenségben, olvasgatva, unalomban, időnkénti „tábor-biztosításban” töltöttük. Gyakran rendeltek el riadót, s miután többnyire megelőztük a gyülekezésben a sorkatonaságot, jutalomképpen minket csak az erdő széléig vezényeltek, aztán ültünk fél napot egy lövészgödörben. Vagyis hogy múljon az idő, zsebtükröm segítségével noteszomba önarcképet próbáltam rajzolni. (Megvan ma is, de sajnos nem hasonlít rám, ezért mellékletként nem teszem közzé.)

1952. augusztus végén letartóztatták Bulányi György,⁸ Juhász Miklós,⁹ Szentgyörgyi András¹⁰ piaristákat és még sokan másokat, akiket mi nem ismertünk. Pécsről nem vittek el senkit, legalábbis nem volt tudomásunk róla. Tanultunk, az élet a szokott rendben ment tovább, de természetes eszünk azt

⁸Bulányi György (1919-) piarista szerzetes, tanár. 1948-ban, Debrecenben szervezte meg a Bokor bázis-közösséget, amiért - illegális szervezkedés vádjával - 1952-ben életfogytiglani börtönre ítélték. 1960-ban szabadult.

⁹Juhász Miklós (1917-1981) piarista szerzetes, tanár. 1952-ben az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával letartóztatták, és börtönre ítélték. 1956 októberében szabadult.

¹⁰Hetényi Varga Károly: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I-II-III c. művében neve nem szerepel, valószínűleg konspirációs nevén ismerték meg a kiscsoport tagjai. Dr. Marx Gyula szíves közlése.

súgta, előbb-utóbb lecsaphatnak ránk is. Dehát mi rosszat tettünk? A legjobbak között szerepeltünk valamennyien, mind a vizsgákon, mind a tanulmányi versenyeken, a diákegyesületek (mikor hogy hívták: MEFESZ,¹¹ DISZ¹²) kultúr-műsorain.

A téli hónapokban, talán 1953 tavaszán egyikünk-másikunk jelezte, mintha időnként követné valaki. Marika és Gabi, akik a Sándor u.17-ben laktak, reggelenként ugyanazt a személyt látták cigarettázva, feltűnően nézegetni, ácsorogni a lakásukkal szembeni járdán. Egy idő után rá is köszöntek erre az emberre, aki udvariasan fogadta „Jó reggelt!”-jüket. Aztán jöttek hírek arról, hogy Szegeden, Debrecenben egyik másik, előttem csak névről ismert kiscsoportosnál az ávosok házkutatást tartottak. Lehetett tudni, hogy valami elkezdődött! A feszültség bennünk is nőttön nőtt. Óvatosabban mozogtunk, de mindenben tettük a dolgunkat.

1953-ban bekövetkeztek a politikai változások, az enyhülés időszak. „Nagy Imre először” - mondtuk később. Mi ebből csak azt vettük észre, hogy a pécsi főutca elején lévő Állami Áruház kirakatából eltűntek a járókelők elborzasztására és megbotránkoztatására törekvő feliratok, és azok alátámasztását szolgáló, bizonyító erejű és elrettentésnek szánt „bűnjelek”. Például: XY „volt” gyárosnál, nagykereskedőnél, földbirtokosnál vagy kuláknál tartott házkutatás során meglelt 5 kg cukor, 4-5 szappan, 10-15 kg liszt, esetleg két zsák takarmány gabona. Nem kellett már félni attól, hogy egy belvárosi élelmiszerbolt előtt sorban állás közben megáll melletted egy teherautó, s néhány fegyveres felültet a platóra, majd az Árpád-tetőn (5-6-km-nyire a várostól) leszállítanak azzal, hogy most sétálj szépen vissza, mire hazaérsz, már lesz kenyér a boltban! A pécsi szóbeszéd szerint akkoriban ez néhányszor előfordult. Rákosiék és az ávosok időnként így is „küzdöttek”, amikor „a reakció sorban állással akarta lejáratni a népi demokráciát!”.

Az első szakmai gyakorlat Székesfehérváron

1953-ban mentünk először az egyetem által szervezett hivatalos szakmai gyakorlatra. Baján Marikával, Borián Árpáddal és Pákozdi Lajossal a székesfehérvári kórházba kerültünk. Az egy-egy hónapos belgyógyászati és sebészeti gyakorlatot igyekeztünk nagyon komolyan venni; értékes tapasztalatokat gyűjtöttünk betegekről, orvosokról, főnökökről, ápolókról és arról a közegről, melyben később élni fogunk.

¹¹ Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezetére. 1948-tól 1950-ig, a párt ifjúsági szervezetének, a Dolgozó Ifjúság Szövetségének megalakításáig létezett.

¹² Dolgozó Ifjúság Szövetsége. 1950-től 1956-ig működött, a kommunista párt ifjúsági tömegszervezeteként.

Abban az időben - „az ideológiai harc jegyében” - már érvényben volt az az intézkedés, mely írásbeli osztályvezetői engedélyhez kötötte, hogy egyházi személy kórházban beteget lásson el. Ez hivatalosan csak akkor történhetett meg, ha a beteg, vagy közvetlen hozzátartozója erre az ellátásra írásbeli engedélyt kapott. Ha ilyet kért, többnyire „lebeszélték” erről a szándékáról. Igaz az is, hogy több osztályon volt a kórházban olyan személy, aki akart és tudott is segíteni ebben a betegeknek. Marika már úgy érkezett Székesfehérvárra, hogy egy magasabb évfolyamra járó, és korábban ott gyakorlatozó hallgatótól tudta, kivel kell felvennie a kapcsolatot, ha olyan helyzet adódik, hogy időtrabló és kétes kimenetelű adminisztrációnak nincs értelme. Mi négyen elhatároztuk, szükség esetén személyesen szólunk az illetékes kórházlelkésznek, s az ő leleményességére és helyismeretére bízunk, hogy meglátogassa a rászorulókat. Ehhez tartottuk is magunkat. Érdekességként jegyzem meg, hogy a „kórházlelkészt” Szendi Józsefnek¹³ hívták. Amikor nyár végén elkészöntünk tőle, mindegyikünknek adott egy, akkor újdonságnak és ritkaságnak számító Békés-Dallos fordította Újszövetségi Szentírást.

A gyakorlat során a betegekkel kapcsolatos kérdésekben, az ellátásról, a ránk váró feladatokról, az egészségügyben dolgozó emberekről is nagyon sok tapasztalatot szereztünk. Igen értékes volt a két teljesen ellentétes emberi habítussal rendelkező vezető főorvosról szerzett benyomásunk. Találkozás az orvosi alázat, a humánus törődés, a gondosság, felelősségérzés hétköznapi megnyilvánulásaival. De látni a karrieristát, a hajbókolót, a hatalmával visszaélőt, a gyáva meghunyászkodót, a közömböst, a lefelé taposó típust is. Érdekes élményként hatott ránk, hogy a felsorolt jó és rossz tulajdonságok keverten, szövevényes módon ugyanabban az emberben is szinte egyszerre lehetnek jelen.

A nyári, szakmai gyakorlatunk idején zajlott le a politikában a Nagy Imre-i fordulat,¹⁴ de ez nem akadályozta meg a helyi kommunista vezetést abban, hogy szüleimet teljesen meg ne fosszák a család által kétszáz éven át birtokolt házunktól és még megmaradt vagyonától. Apám feljegyzése szerint a tanácselnök és a szociális otthoni igazgató szervezte a schweizerhofi¹⁵ gazdák kisajátítását és szociális otthonná történő átalakítását. Szüleimnek a kiköltözéshez egy-két nap állt rendelkezésükre! Bonyhádön lakhelyet nem biztosítottak nekik, amit „kínáltak”, onnan 9 km-re esett, a háború során már megsérült, ajtó- és ablakok nélküli birkaakolnak használt tanyaépület volt. (Érdekes módon a valamikori birkahodályokat a kommunista hatalomgyakor-

¹³ Szendi József (1921-) 1944-ben szentelték pappá. 1983-1997 között veszprémi püspök volt, majd az 1993-ban létrehozott veszprémi érsekség első érseke lett.

¹⁴ 1953. júl. 4-én alakult meg a Nagy Imre kormány, a mely új gazdaságpolitikát hirdetett és a törvényesség betartását ígérve a diktatúra enyhítését célozta.

¹⁵ Schweizerhofnak hívták - a hivatalosan Püspöknádasdhoz tartozó - pusztát, ahol Marx Gyula szüleinek malma és gazdasága volt.

lók előszeretettel használták az általuk nem kívánatos emberek elhelyezésére. A Hortobágyra hurcoltak is sokszor itt kötöttek ki!)

Apám a környező falvakban keresett albérletet: szoba-konyhát, melyet végül egy cikói, Bukovinából származó székely telepesnél talált. A maradék bútort ide költöztek, még megmaradt ingóságait rokonok, ismerősök pajtájában, lakásában helyezték el. Mindez nélkülem bonyolódott le, én már csak a kész helyzettel szembesültem!

Ősszel megkezdtem az ötödik évfolyamra előírt előadások hallgatását. Az előző évfolyam végzős hallgatói szeptemberben kapták kézhez orvosi oklevelüket. Ők voltak az első olyan évfolyam, akik az évszázados hagyományokkal szemben hivatalosan nem használhatták volna a doktori címet. Az országban mind a négy orvostudományi egyetem hallgatói igazán ekkor ébredtek rá, hogy a rendszer amolyan szovjet felcser-típusú orvost szeretne képezni belőlünk! A diákság óvatosan mozgolódni kezdett. Itt-ott DISZ-gyűléseket hívtak össze, ahol szóvá tették, hogy a szocializmusban képzett doktorok, lám, másodrangú orvosok lesznek! Azt hiszem, hogy Budapesten mozdultak először. Nekem minden esetre Regőczy és Kozma írt erről az eseményről, és kért, hogy mi se maradjunk ki a tiltakozásból! Fogtam a levelet, megkerestem egyik diáktársunkat, akinek a háttérben történetekre is volt befolyása, s nem csak a jelennek élt, hanem gondolt a jövőre is! Négyszemközt beszélünk egymással. A levél íróit ismerte, azok a társaink voltak, akik a másodévet követően átiratkozhattak a budapesti egyetemre. „Az a véleményem, - mondtam én, - hogy valamit nekünk is tennünk kell!” Elolvasta. „Igen, tennünk kell, de nem neked!” Két nap múlva rendkívüli évfolyamgyűlést hívtak össze, ezen megjelent a minisztérium egyik főosztályvezetője. Jól ismertük őt, néhány évvel végzett előttünk, futtatott baloldali embernek számított. Az évfolyam vezetés gyűlést bevezető mondatai higgadtak és határozottak, a miniszteriális ember megszólalása inkább érdeklődő, mint elutasító volt. „Hát, mi is a baj elvtársak?” - talán így tudnám jellemezni megszólalását. A gyűlés hangulata izzó, a hozzászólások komolyak, felelősek voltak. Érezni lehetett, hogy álságos mellébeszéléssel nem lehet a témát lezárni. „A gondolatokat továbbítom. Megfontoljuk!” - vett tőlünk búcsút az illetékes. Éreztük, hogy győztünk! Hamarosan megszületett a kárhoztatott rendelet módosítása, minden felelős ember (rektor, dékán) elmondta, hogy doktoros diploma jár nekünk, olyan, mint régen. Avatásunkkor azonban mégis az újat adták a kezünkbe, melyről tudva tudták, hogy két hónap múlva kicserélik (a valóságban többet késett!), sőt az elmúlt években kiadott diplomák is a módosított rendelet szerint cserélik át. Vagyis engedtek, de mégsem lehetett igazunk, illetve zavartalan az örömünk!

1955-ben, az év elején (március 23-án) letartóztatták Jancsó Imrét, akit mi Dési János néven ismertünk meg. Egyike volt azon illegalitásban élő papoknak, akik jártak összejöveleteinkre. „Dési Jánosra” még Cserháti spiritu-

ális hívta fel figyelmünket, mint olyan személyre, aki alkalmas a kiscsoportos munkára, s akinek felkészültségében nem kell kételkednünk.¹⁶ Időbeli elfoglaltsága is megengedte, hogy kéréseinkkel foglalkozzék. Letartóztatásáig ő lett csoportunk vezetője. Másik lelki irányítónk, akit titokban fölszentelt cisztercitának ismertünk, Wöllner Frigyes volt.¹⁷ Jancsó lefogása után már biztosak voltunk abban, hogy nem véletlenül sántikálnak, részben botra is támaszkodva, utánunk. Néha siettünk vagy futottunk egyet, s ha „botikáló” emberünk is sietett, ezen még mulattunk is. Az igazsághoz tartozik, hogy nagyon idegesítő állapot volt ez, nagy feszültségben éltünk, de igyekeztünk úgy viselkedni, mintha nem vennénk észre semmit.

A hatodik évben két-két hónapos, osztályokon töltött gyakorlatra voltunk beosztva. A négy nagy klinikai tárgy szigorlata előtt kellett teljesítenünk ezeket. Régen ezt az utolsó időszakot „cselédkönyvezésnek” nevezték. Szülészetből és gyermekgyógyászatból gyakorlatomat a szekszárdi Állami Kórház illetékes osztályán töltöttem, majd belgyógyászati és sebészeti gyakorlatra az egyetem II. Bel- és II. Sebészeti Klinikájára kértem magam.

Ebben a tanévben már nem laktunk együtt Lajossal, mert előbb a szekszárdi kórház adott nekünk - Hermann Jánossal - szép kis szobát. Amikor pedig visszamentem Pécsre, Borián Árpád házinénije fogadott be új albérlőként engem is. Ezzel ismét együtt lakott két régi barát, sőt vizsgái idején, egy-két éjszakára még Beliznay Pált is befogadtuk.

„Botikáló” megfigyelőnk újra megjelent. Legtöbbször várt már ránk a Gyermekklinikával szemben, a pártházi sarkon, s ha elhaladtunk előtte sétálgatva, megindult a nyomunkban.

Szorgalmasan tanultunk, készültünk államvizsgáinkra. A kiscsoportos találkozókra, elfoglaltságaink miatt is, ritkábban került sor. Jancsó Imre lefogása után, értékelve, hogy mindig akkor csaptak le valakire, amikor este egyedül járt az utcán, lehetőleg nappal, és mindenképpen ketten/többen indultunk ügyeink után.

Diploma, házasság, munkábaállítás (1955)

Ezen a tavaszon, a gyakorlatok alatti távollét során - talán a másik hiánya okozta űr hozta magával - tisztázódott Baján Marikában és bennem is,

¹⁶ Jancsó Imre (1919-) pap, hittanár. 1948-ban az ÁVH le akarta tartóztatni, de megszökött. Dési János néven illegálisban élt, segédmunkásként dolgozott, közben Pécsen több keresztény ifjúsági közösség lelki vezetője volt. Pécsen letartóztatták, 9 hónapig ablaktalan zárkában tartották, 1956. júl. 26-án - szervezkedés vádjával 2 évre ítélték.

¹⁷ Wöllner Frigyes (1927-1992) cisztercita szerzetes. A rend feloszlata után a komlói szénbányában dolgozott, mellette részt vett az ifjúsági pasztorációban. 1955 decemberében tartóztatták le, őt is szervezkedés vádjával állították bíróság elé. Elsőfokon - 1956. júl. 27-én - felmentették, másodfokon börtönre ítélték. Szabadulása után emigrál és Bojtár István álnevéen a Szabad Európa Rádió római tudósítója lett.

hogy összetartozunk, nem szabad elválnunk egymástól. Ő is visszaköltözött Pécsre, és komolyan kezdtük tervezni a közös jövőt. Nyáron, mikor már az államvizsgára készülődtünk, beavattuk ebbe a szülőket is. Azt szerettük volna, hogy az avatás napján legyen az esküvőnk. Sőt, Marika azt akarta, hogy diplomáját már úgy állítsák ki, hogy az Dr. Marx Gyuláné Dr. Baján Mária nevére szóljon, így a névsorban és az aulában az avatáskor már valóságosan is egymás mellett állhassunk. Így is történt! Ehhez az kellett, hogy az avatás/esküvő napja előtt átessünk a polgári házasságkötés procedúráján. Bejelentkezés után elmentünk a pécsi Szigeti külvárosi Tanács anyakönyvi hivatalába, és Árpád meg Lajos tanúskodása mellett eleget tettünk az állampolgári kötésnek, majd bejelentettem a tanulmányi osztálynak, hogy házastársak vagyunk, és kérjük a diplománkat ennek megfelelően kiállítani.

Polgári házasságkötésünkkor aláírtak velünk egy-egy nyilatkozatot, mely szerint elismerjük, és sajátunkénak tekintjük „egymásnak a házasságunkon kívül született gyermekeit”. Amikor ezeket aláírtuk, mind a négyen hangosan nevettünk. Az anyakönyvvezető értetlenül és csodálkozva nézett ránk: nyilván ilyen éretlen viselkedésű házaspárokkal még nem találkozott! Cserébe igen rövidre fogta intelmeit és ünnepélyes szavait. Utólag sajnáltuk, hogy megbántottuk őt, hiszen csak az előírásoknak tett eleget.

Átestünk tehát a polgári házasságkötésen. Vártuk szüleinket, bemutattuk őket egymásnak. Megegyeztünk, hogy Jancsó Imre hiányában, aki már a pécsi ÁVH „vendégszeretetét évezte”, Wöllner Frigyes lesz az eskető papunk, és a székesegyház Corpus Christi kápolnájában tartjuk az esküvőt. A szertartásnak még az avatás előtt, melyet 11 órára tűzött ki a dékáni hivatal, meg kellett történnie. Az előző estét barátainkkal együtt töltöttük a Rózsakert nevű szabadtéri mulatóhelyen, táncoltunk, beszélgettünk, majd elvonultunk a Nádor szállóba, szálláshelyünkre, ahol Tóth Józseffel, Marika unokatestvérével, fél éjszakán át beszélgettünk akkori nehézségeiről.

Másnap minden a terveknek megfelelően történt. Megható ünnepélyességgel zajlott le nászmisés esküvőnk, majd siettünk az avatásra. Ott már együtt álltunk, egymás mellett. A Nádor szálloda éttermében volt az ünnepi ebéd. Aztán nászútra Balatongyörökre utaztunk, ahol Jókai István doktorék frissen épült tóparti nyaralójában zavartalanul kezdhettük meg közös életünket. Most, mikor e sorokat írom, közeledik házasságkötésünk ötvenedik évfordulója; e szövetségkötés tehát teherbírónak és tartósnak bizonyult!

1955. szeptember 20-án álltunk munkába a nagykanizsai városi kórházban. Feleségem a Biró Ferenc főorvos irányította gyermekgyógyászati osztályon, én pedig a sebészen, ahol Lázár Dezső főorvos úr fogadott. Ha azt állítanám, hogy véletlenül kerültünk ide, nem felelne meg az igazságnak. Marika - zalaegerszegi születésűként - némiképpen zalai érdekeltségű embernek számított. Az előző évek során mindketten voltunk már a nagykanizsai

kórházban gyakorlaton, ismertük az ottani viszonyokat, és az ott dolgozók is ismertek bennünket. Akkoriban az egyetemek a végzőknek kiírták a „pályázati lehetőségeket”. (Azért teszem ezt idézőjelbe, mert csak azok választhatnak, hogy milyen osztályra kerüljenek, akiknek a tanulmányi átlaga bizonyos szintet elért.) A részletekre már nem emlékszem pontosan, de mi magunk dönthettük el, hogy milyen szakmára szakosodjunk. Marika a gyermekgyógyászat, én pedig a sebészet mellett döntöttem. Zalában ilyen párosítású hely csak Nagykanizsán volt. A fertőzőosztályon kaptunk egy 4×4 méteres szobát, de ezt már három-négy hónappal előre is tudtuk, és leendő apósom, dr. Baján György ennek a szobának a méretei szerint rendelte meg az asztalosnál a nekünk szánt bútort!

Bíró főorvos úr, Marika főnöke, lelkiismeretes ember hírében állt, aki Frank Kálmán professzor tanítványának számított. Lázár Dezsőt pedig - a neves vastagbél-sebészt - „vitéz”-i címe miatt számúzta a rendszer a budapesti I. Sebészeti Klinikáról Nagykanizsára. Mindketten igen alkalmasnak látszottak szakmájuk magas szinten történő művelésére és tudásuk, emberségük továbbadására. Jól is éreztük ott magunkat, egykettőre beilleszkedtünk a munkába és az osztály közösségébe.

Pölcz (Pákozdi) Lajos barátunk ugyanebben az intézményben, a belgyógyászaton lett beosztott segédorvos. Hamarosan kialakult barátságunk egy a kórbonctanon dolgozó, egy évvel előttünk végzett kollégával, Krutsay Miklóssal.

Házkutatás

Alig néhány hete voltunk nagykanizsai lakosok, mikor felkeresett bennünket egy korunkbéli fiatalember, akiről rövid úton kiderült, hogy ismerőse a Baján családnak. Zalaegerszegi lévén, Miklós sógorommal együtt járt elemi iskolába. Feleségem is emlékezett rá. Többször meglátogatott bennünket. Megtudtuk, hogy a cserkész mozgalom vezetői közé tartozott, diák-cserkészként részt vett a - háború után először - Párizsban megrendezett dzsemborin. Elmondta azt is, hogy mostanában egy „magát rendőrségi embernek mondó egyén több alkalommal is megkereste, és be akarják szervezni!” A történet igen ismerősnek tűnt. Mi arra biztattuk, hogy lehetőleg ne vállalja! Röviddel ezután, egy látogatása során cipős doboz nagyságú, szép borítású, átkötött csomagot hozott magával, és arra kért minket, hogy hadd hagyja itt nálunk! Cserkész emlékei vannak benne. Elhatározta, dűlőre viszi a dolgot, és „lesz, ami lesz!” alapon megmondja az ávósoknak, hogy jelentéseket nem hajlandó írni senkiről!

Elmúlt 8-10 nap, talán két hét is, amikor egy éjszaka dörömbölésre ébredtünk, a nővér jelentette, hogy keresnek bennünket! Már nyomult is be

három civil ruhás egyén, az első az orrom alá tartott egy írást, mely szerint „a Népköztársaság nevében házkutatást fognak tartani”. Fürdőköpenyt húztunk a pizzamánkra, hálóingünkre, és mondtuk, hogy tessék! Ezután módszeresen átnézték mindent. Feleségemnek lehetett 50-60 hanglemeze. Mindegyiket kihúzták a tokjából, belenéztek. Volt 120-150 könyvünk, ezeket is végiglapozták. Szorongva vártuk, hogy felcsattannak, rátalálva Egon Erwin Kisch: Jezsuiták, nyárspolgárok, bolsevikok című könyvére. (Utólag derült ki, hogy előző nap délutánján Lajos barátunk polcunkról magával vitte azt, hogy ő is elolvassa!) Iratainkat végig vizsgálták, leveleinket átnézték, elsősorban gépelt anyagokat kerestek. Találtak is egy írást, aminek nagyon megörültek, mert Mindszenty írta alá. Marika még bölcsészhallgató korában kért engedélyt egy - az egyházi index alá¹⁸ eső (valamikor még volt ilyen!) - kötelező irodalom elolvasására. Ezt is „bűnjelként” foglalták le! Amit gyanúsnak találtak, azt a rekamién halmozták fel. Egyszer csak eljutottak a szekrény tetején álló szép dobozhoz. „Mi van ebben a dobozban?” - kérdezte az egyik. „Nem tudom, nem a mienk!” „Hát kié?” Elmondtam, hogy került hozzánk. Kibontották. Fényképek voltak benne, néhány levél, levelezőlap, képeslap és 8-12 darab szalvéta nagyságú nemzeti zászló. Köztük persze a nyugati, „imperialista” országok zászlói. A fényképeket egyenként megmutatták, hogy azonosítsam a rajtuk lévő személyeket. Számomra teljesen ismeretlen, főleg iskolás/gimnazista gyerekeket lehetett látni rajtuk. Közben egymás közt ilyen szavakat váltottak: „Ez az!” „Persze, ő az! Ez egészen biztosan az!” Komédiába illő jelenet lehetett volna, de igazán nem volt kedvünk nevetni. Erőnket arra összpontosítottuk, hogy lehetőleg észrevegyük, ha netán „nálunk felejtenenek valamit”.

Hajnal felé nekiálltak jegyzőkönyvet írni. Marika pongyolában ráült a felhalmozott gépelt íratok egy részére, de azért így is maradt „zsákmánynak” elég. Egy művészettörténeti könyvet is le akartak foglalni, csupán azért, mert a címe így hangzott: Az esztergomi gobelin képekről. De erről sikerült lebeszélni őket. A jegyzőkönyvet egészen más névvel írták alá, mint ahogy bemutatkoztak. Amikor Marika ezt szövé tette, az volt a lakonikus felelet: „Ja, az nálunk mindegy!” Mi ragaszkodtunk ahhoz, hogy a dobozhoz semmi közünk. Ismerősünk hagyta nálunk, tartalmáról nem volt tudomásunk. Szépen visszacsomagolták. Nekem azt mondták, hogy velük kell mennem! A dobozt is vitték magukkal. Beültettek a Pobjedába¹⁹ hátul középre, és a nagykanizsai ÁVH felé vették az irányt. Ott a vezető kiszállt a dobozzal, bement, mi pedig kint várakoztunk! Rövid idő múlva vissza is jött, nem látszott nagyon derűsnek. A dobozt sem hozta magával. Engem pedig visszavittek, s a kórház kapujában kitettek, majd távoztak.

¹⁸Index librorum prohibitorum, a katolikus egyház által tiltott könyvek jegyzéke, melyek elolvasását hívei számára tiltotta. 1966-ban a II. Vatikáni Zsinat szüntette meg.

¹⁹Pobjeda = Győzelem. 1946-tól a Szovjetunióban gyártott GAZ M-20-as típusú személyautó.

Marikával a szokott módon elmentünk a reggeli misére, de tudtuk, hogy a történet folytatása most már elkerülhetetlen! A kórházban valószínűleg nem sokan vették észre éjszakai látogatóinkat, de aki észrevette, az sem érdeklődött, mert az emberek többsége süketnek és vaknak tetette magát. A kommunista diktatúrának, mint általában minden parancsuralmi rendszernek, ennyi elég is volt. Aki jogokban, ellenérvekben gondolkodott, azt a társadalom peremére szorították! Annak - képletesen szólva - a „nyakára léptek”, amint az a továbbiakban nyilvánvalóvá válik.

Közeledett a karácsony és az újesztendő. Szokásunk szerint, hétvégeken, vagy ünnepeken, ha nem voltunk beosztva ügyeletre, hazautaztunk Marika szüleihez Zalaegerszegre, és ott töltöttünk meghitten kedves napokat. Most is így tettünk.

1956. január 2-án álltunk újra munkába, és a megszokott rendben végeztük dolgainkat. Természetesen távolról sem voltunk gondtalanok, és bizony szomorúan vettük tudomásul, hogy most, házasságunk, közös életünk indulásakor, amikor szeretjük egymást, gyerekekre vágyunk, hivatásunknak megfelelő munkakörben dolgozunk, a betegeket szolgáljuk, főnökeink láthatón elégedettek velünk, belegázol mindebbe egy örült hatalom! Egy paranoiás gépezet! Igazságunk tudatában, és Isten segítségével reménykedve, egymást erősítve néztünk a „ködös” jövőbe.

Letartóztatás, börtön

1956. január 23-án, éjszaka 4 óra körül éktelen dörömbölésre ébredtünk. Ügyeletes voltam, két súlyos beteg is feküdt osztályunkon, egyikbe csaknem állandóan folyt az infúzió, a másikba a harmadik palack vért adtuk be az este folyamán. Éjfélutáni lefekvésünk előtt még ellenőriztem állapotukat, reménykedtem, hogy reggel élve sikerült átadnom őket osztályos orvosainak. Azt hittem először, hogy sürgősen keresnek a sebészetről, de gyorsan rájöttünk, hogy másról van szó. Itt voltak értem az ávosok! Az ajtó nyitásakor megjelent két atletikus termetű, nálam egy fejjel magasabb, jöltáplált egyén. Vezetőjük Wesztl Lászlóként mutatkozott be. Átadott egy írást, mely szerint a belügyi államtitkár(?) elrendeli a BHÖ I/1 alapján:²⁰ „A Magyar Népköztársaság elleni összeesküvés szervezése és vezetése miatti” letartóztatásomat!

²⁰ BHÖ = „Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása” c. jogszabálygyűjtemény. 1-től a 12. pontjáig terjedő rész tartalmazta a népi demokratikus államrend és népköztársaság védelméről szóló törvényben meghatározott bűncselekmények törvényi tényállásának büntetési tételeit. 1. pontja szerint büntetendő, aki a Magyar Népköztársaság Alkotmányában meghatározott népi demokratikus államrend vagy a népköztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti. A BHÖ. 1961-ig, a BTK bevezetéséig volt érvényben

Utasított, öltözzek, mert megyünk! Készülni kezdtem. Közben „éber rendvédőink” még körülnéztek. Kihúzták egy-két könyvünket, de nem fontoskodtak sokat. Marikával megcsókoltuk és megöleltük egymást, aztán indultam. Marika néma volt, nem sírt, nem volt cirkusz! Ez szokatlan lehetett, vagy netán rosszul is esett nekik, mert míg egyik kikísért a mellékhelyiségbe, a másik megkérdezte: „Nem is kérdezi, hová visszük a férjét?” „Hová viszik?” - kérdezte Marika. „Államtitok, nem mondhatom meg!” - hangzott a válasz. „Ezek szerint, érdemes volt megkérdeznem!” Erről a párbeszédről azonban csak hónapok múltán, kiszabadulásom után szereztem tudomást!

Talán az olvasó most azt kérdi, meg sem kérdezték, hogy miféle államellenes összeesküvésről van itt szó? Az elmúlt esztendő történései nagy feszültséget keltettek bennünk. Az adott helyzet nem volt alkalmas arra, hogy a „végrehajtó közegekkel” jogértelmezési vitákba bocsátkozzon az ember. Magunkban erőért fohászzkodtunk - és kaptunk! Még valami: az ötvenes évek elején a közvélekedésben olyan hangulat alakult ki, és az országban olyan állapotok uralkodtak, hogy az épeszű emberek már semmin sem csodálkoztak. Hiszen nem egyszer egy kocsmai asztalnál, két-három sör mellett elhangzó politikai viccért évekre börtönbe lehetett kerülni, de egy asztaltársaság, vagy rendszeres kártyaparti is könnyen keveredett összeesküvés gyanújába! Így a letartóztatási parancson sem ütköztem meg különösebben, bár azt kiéreztem belőle, hogy hosszabb börtönbüntetés elé nézek.

Megbilincseltek, indultunk. Amikor a fertőző osztály bejárati lépcsőin lépkedtünk lefelé, kísérőim füttyögve hívták elő a bokrok között megbújt társaikat, és meglepődve vettem észre, hogy hatan-nyolcan is előbukkantak, akik elfogásomra felsorakoztak. Átfutott az agyamon, Úristen, milyen nagy bűnös lehetek én, hogy ekkora apparátussal kell felvonulniuk ellenem! Ezek szerint még sok minden várhat rám! Aztán az is eszembe jutott, Istenem, milyen gyenge lehet a népi demokrácia, hogy a magamfajta „vétkesek” ellen ennyi jól táplált fogdmegnek kell fáradoznia! A Pobjeda már várt ránk a kórházi porta előtt. Engem - ketten közrefogva - a hátsó ülésre ültettek, elől a sofőr, mellette egy harmadik ávos ült. Szóltalanul hagytuk el Nagykanizsát, s a hetes úton utaztunk Budapest felé. „Ugye tudja, hogy miért tartóztatjuk le?” - kérdezte egy idő múlva Weszl úr. „Majd meg fogják mondani!” - válaszoltam szorongva. „Leveszem a bilincset, remélem, nem készül valami esztelenségre!” Hallgattam. A szorongás mellett megkönnyebbülést is éreztem, azt gondoltam, „Végre, vége a bujkálásnak! Mostantól nyílttá válik a küzdelem. A börtönben már nem kell vigyázni a szavaimra!” Ők közben egymás közt beszélgetni kezdtek. Elnéztem ezeket az egészséges, erőteljes, életük derekán járó embereket, és azon gondolkodtam, hogy vajon mi visz rá egy embert, hogy ezt a pályát válassza? A gépkocsivezető ötven és hatvan év között járó embernek tűnt, szikár férfi volt, úgy beszélgetett és viselkedett a többivel, rólam tudomás sem véve, mint mikor a

taxis focimeccsre szállít egy várakozásokkal teli társaságot, de tulajdonképpen az utasokhoz semmi köze sincs.

Időközben megállapodtak, hogy Szárszón megállnak egy itatra, hiszen kivilágosodott, és úgy látszott, hogy ez már bevett szokásuknak számított. Weszl úr közölte velem, tudják ám, hogy szeretem a Cherryt, meg a Fecske cigarettát (mert ők egyébként is tudnak rólam mindent!), bíznak abban, hogy nem keltek feltűnést, és így együtt iszunk egy kis erősítőt! Megnyugtattam, hogy békés szándékaimban biztos lehet, kétkedésre nincsen ok. Így a sofőr kivételével, az ávosok megitták a maguk felesét, én is kaptam egy Cherryt, elszívtunk egy cigarettát, és utaztunk tovább Pest felé.

Az engem letartóztató, korábban házkutatást tartó, valamint Jancsó Imrét lefogó ávosok rendre pécsiek voltak. Ügyünk pécsi ügynek számított. Jancsó Imrét, Wöllner Frigyes²¹ és engem közel azonos időben vittek Budapestre, a Fő utcai vizsgálati fogházba. Mindhárman egy per részesei voltunk. Magam egy percig sem voltam fogva tartva a pécsi ÁVH épületében, szemben Jancsó Imrével, akit hónapokon át egy szűk pécsi cellában „aszaltak”. Feleségemnek viszont olyan beugratásnak szánt dezinformációval szolgáltak, hogy Pécsen tartanak fogva és pénzzel esetleg ki lehetne engem „vásárolni”. Szerencsére Marika és főnököm átláttak a csapdán!

A Fő utcai intézmény²² a nyitott felével egymásba csúsztatott, két U-alakú épületegyüttes volt, melynek börtön céljaira szolgáló főhomlokzata és főbejárata a Gyorskocsi utcára nyílt.

Félelemmel, rettegéssel vegyes érzelmek fogtak el, amikor a nagy vasajtó döngve becsapódott a Pobjeda mögött. Engem egykettőre kitessekeltek, és már lépkedtünk is lefelé az alagsorba vezető lépcsőn. A folyosóról egy nem túl nagy helyiségbe értünk, ahol negyven év körüli, alacsony, kövér börtönőr fogadott. Felírta személyi adataimat, majd meztelenre kellett vetkőznöm. Kaptam egy kincstári alsónadrágot és inget, ki kellett fűznöm félcipőmből a cipőfűzőket, elvették a derékszíjamat, majd az így megcsonkított ruházatomba újra felöltözhettem. (Jegygyűrűmet, órámat eleve otthon hagytam.) Emberrünk nyilván csengetett valakinek, mert alighogy felöltöztem, már ott termett egy másik fegyőr, és füttyögés közben felkísért a földszintre. Csöngetés, kulcsörgés és zárok csattogása közt átadtak a földszinti szolgálatvezetőnek. Fiatal, sovány, sápadt képű törzsőrmesternek néztem. Suttogó hangon megkérdezte a nevemet, majd közölte, hogy ezután én leszek a földszinti 6/2-es. „A hangos beszéd tilos, mindenben szigorúan az őrszemélyzet utasításai szerint kell eljárni! A zárkában éjjel-nappal ég a villany! Reggel 6 órától este 10-ig tilos a

²¹ Wöllner Frigyes 1955 decemberében tartóztatták le Pécsen.

²² Eredetileg a Pestvidéki Fogház épületegyüttese, melyet 1950-től az ÁVH használt. Egyik épülettömb a Fő utcára, a másik a Gyorskocsi utcára nézett.

priccsen feküdni, ülni csak támaszkodás nélkül szabad! Ha a zárka ajtaját a feljebbvaló (a börtönőr) kinyitja, azonnal a fal felé fordulva kell vigyázzba állni! Ha a folyosókon kísérnek, kezeket hátrakulcsolva kell a kísérő előtt haladni, ha szembe jönnek füttyögve, a kísérő parancsa szerint arccal a fal felé fordulva, homlokot a falhoz szorítva kell megállni! Ha pedig valami „halaszthatatlan kérdés merülne fel”, akkor halk, nem türelmetlen kopogással kell jelezni és várni, míg a szolgálatban lévő elvtárs érdeklődve be nem szól, hogy miről is lenne szó?” Mindezt halkan, szinte a fülembé súgva közölte velem, majd kinyitotta a 6-os zárka ajtaját, és az becsukódott mögöttem.

Amint a kulcs csattant, felém fordult a faltól egy alacsony, rabruhás, őszülő, hatvanévesnek látszó ember és azt kérdezte, „Volt már kihallgatáson?” „Nem!” „Akkor elhibáztak valamit! Veréstől ne féljen, most már nem divat! Tudni csak azt tudják, amit besúgóktól szereztek be. Kinyomozni nem tudnak semmit! A többi a maga dolga!” Kicsit megnyugodtam. Hamarosan jöttek is értem. Füttyögve vonultunk liften, folyosokon, zezzugokon át, majd átadtak egy egyenruhás alhadnagnak (eddig a fegyőrökön kívül csak civil ruhás ávosokkal találkoztam), aki Huszár alhadnagy úrként mutatkozott be. (A gyanúsítottak az ávosokat nem szólíthatták meg „elvtárs” megnevezéssel, mert arra nem voltak „méltkók”, nekik urazni kellett a kihallgatókat, ügyészségi alkalmazottakat. Ezt írta elő a belső rend!) Huszár urat középmagas, sovány, keskeny ajkú, ráncos homlokú, negyven év körüli embernek néztem. Goromba szigorral kezelt. Elmondta ő is, hogy azonnal fel kell pattannom, arccal a fal felé fordulva, ha bárki benyit a kihallgatásra szolgáló irodahelyiségbe, vagy amikor ő úgy gondolja, hogy „gondolkodásra” van szükségem, esetleg emlékezetem felfrissítésre szorul! Hamarosan megjelent Wesztl alhadnagy, s én azonnal a fal mellett álltam, homlokomat a falnak támasztva. De szóltak, hogy csak üljek le nyugodtan, szemben velük. Wesztl elmondta, örömeire szolgál, hogy végre itt lát, ahová egyébként is való vagyok! Reméli, sikeresen eszemhez tudnak még téríteni, s ha letöltöttem majd, ami nekem jogosan kijár, talán még ember is lehet belőlem! Választ nem várt, rövid úton távozott. Ismét magunkra maradtunk. Rögzítette adataimat, „kulák” származásom igen hangsúlyos tényként - itt és később is - minden jegyzőkönyv fejlécére felkerült. Az elkészült feljegyzés minden egyes lapját alá kellett írni. Huszár úrnak az volt a gyakorlata, hogy a kéziratot elolvastatta velem. Néha arra is megkért, hogy a „sajtóhibákat” javítsam ki. Ez alatt azt értette, hogy a helyesírási hibákat korrigáljam, amit néha megtettem, néha nem, mert a gépirónőnek pontosan azt kellett leírnia, amit a kihallgató írt, és a gyanúsított aláírásával „szentesített”. A legközelebbi kihallgatásra már a legépelt példányokat hozta, ezért tudom, hogy négy-öt példánynál kevesebb soha sem készült. Ekkor ismét alá kellett írni az összes példány minden lapját, melyek aztán megkezdték vándorútjukat a különböző hivatalok íróasztalára!

Ezután indult az „érdemi munka”; az összeesküvés mibenléte körül hosszú, időnként a kihallgató ordítozásába torkolló, fogalom-tisztázó, kérdés-felelet játék vette kezdetét. Alkotmányunk szerint mihez van joga egy magyar állampolgárnak, különös tekintettel a „fordulat éve” utáni helyzetre? Milyen írásokat gyűjthet, terjeszthet, sokszorosíthat? Sokszorosításnak számít-e, ha írógépen indigóval, selyempapírral öt példányt ír le valaki, hogy barátainak is jusson az írásból? Megtudtam, hogy szellemi termékből semmit sem szabad összegyűjteni, mert még a Szabad Nép²³ régebbi számai is alkalmasak lehetnek ellenséges propaganda terjesztésére! Huszár úr közölte velem, barátaim, ismerőseim - egy rendes ember kivételével - mind ellenségek, csirkefogók, jó esetben megtévesztett, ostoba emberek. Pap ismerőseink kivétel nélkül nőcsábászok, szeretőik vannak, ostoba fajankók, vagy ravasz „jezsuiták”, akiknek a „játéka” vesztesre áll! Így van ez a nagybátyámmal is, akinek „a soproni domonkos harmadrendi vénasszonyok” mind a szeretői voltak! Ez ment napokon, heteken át, néha több óráig, délelőtt és délután is. Előbb-utóbb el kellett döntenem, az az igyekezetem, hogy a bornírt öntudatossággal kimondott, rám zúdított sok ocsmányságra értelmes, érvelő választ adjak - jó magatartás-e? Vagy helyesebb, ha nem mondok semmit? Hallgatók! Aztán jön az ordítozás. A kihallgatások alatt mindez folyamatosan foglalkoztatott. Ez önmagában is elfárasztotta, és igen igénybe vette az embert. A börtönben nem fűtöttek igazán, a kihallgató irodában is hideg volt. A félelemtől és szorongástól sem tudtam magam függetleníteni. A hangnem, a körülmények, a kiszolgáltatottság és a kilátástalanság érzése óhatatlanul elhatalmasodott az emberen: ott ülsz és reszketesz, s közben magad sem tudod, hogy ebben a reszketésben mennyi a szerepe a félelemnek és mennyi a hidegnek. Az órák múlnak, lazul a figyelmed, lankad az éberség, gyöngül az ellenállás! „Istenem, segíts meg!” - sóhajtod számtalanszor! Aztán újra, meg újra! ...

A cellának 3-3,5×2-2,3 m lehetett az alapterülete. A bejárati vasajtó középen volt egy kb. 20×20 cm-es, vízszintesen befelé dönthető rész. Erre állították a csajkát, tették rá azt, amit éppen be akartak adni, pl. könyvet, cigaretta-t. Felette, szem-magasságban, a „cirkli”-n keresztül adott tüzet rágyújtáshoz a fegyőr (smasszer), de - időnként be-benézve - ezen a kukucsán keresztül ellenőrizte a rabokat az ügyeletes folyosóőr. Az ajtóval szemben, fejmagasság felett volt az ablak alsó párkánya. Maga az ablak kb. 1×1 m-es lehetett, belső üvege rücskös katedrál üvegből készült, belülről még egy erős és sűrű szövésű drótháló is borította. Zárkánk úgy helyezkedett el, hogy földszinti ablakára soha sem süttött a napsugár, az üvegen átlátni egyébként sem lehetett volna. Az ablak alatt, a hosszabb falak mentén állt egy-egy vasvázás priccs, lábaik a cementpadlóba betonozva. A jobb oldali priccs alatti elfektetett csőrendszer

²³1956-ig a kommunista párt hivatalos lapja.

szolgáltatta a fűtést, naponta reggelenként kb. egy órán át melegedett, de forró nem lett soha. Ha a reggeli mosakodásra kapott hideg vízben az ember gyorsan átmosta zokniját, és azonnal ráterítette a fűtés csövére, akkor délelőtt már újra bele lehetett bújni. A deszkás priccsen volt egy vastagabb takaró, - ezen feküdtünk - egy szalmával bélelt párna, meg két lópokróc. Nagy barna foltok éktelenkedtek rajtuk. Egyesek szerint a barnaság a vértől volt, de én inkább rozsdafoltoknak néztem. Bal oldalt elől, a nyitott ajtó takarásában volt még egy ülőke nélküli, vízőblítéses WC, a lefolyó mögé rejtett lábnyomásos öblítővel. Az ajtó felett, kézzel elérhetetlen magasságban éjjel-nappal égett egy 25-ös fényerejű villanygő. Egyébként fehér meszelt falak.

A szabályok szerint lefogásom után 24 órán belül orvosi vizsgálaton kellett volna átesnem. Engem a hat hónap során azonban nem látott orvos. Egykori évfolyamtársam volt akkor az „intézmény” orvosa, ezért gyanítom, hogy inkább mellőzte a közvetlen találkozást. Természetesen jelentkezhettem volna vizsgálatra, mert minden este körbejárt a smasszer és beszólt a zárkába, „Kérelem, panasz, orvos, kihallgatás!”, de az volt az elvem, hogy lehetőleg ne kérjek semmit. Este 10-től reggel 6-ig lehetett feküdni, úgy, hogy a kezek mindig láthatók maradjanak! Amikor a smasszer a cirklin bekukkantott, és valakinek nem látta mindkét kezét a takaróján, azonnal dörömbölt, felébresztette a szabálytalankodót és „rendre utasította”. Ilyenkor legtöbbször felébredt a szinten alvó minden ember. Ezekben az esetekben nem voltak oly kényesek a csend megőrzésére, mint általában.

A folyosói csendnek, nesztelenségnek egyébként volt egy fontos hozadéka; miután látás révén nem lehetett tájékozódni, nem telt bele 10 nap, két hét, hallásunk annyira kifinomodott, hogy pontosan meg tudtuk ítélni, hogy a fegyőr a folyosó melyik részén jár, melyik cellába kísérnek valakit, hol tart az ételosztás, mikor kerül ránk a séta stb.

Említettem már, hogy érkezésem idején egy rabruhás egyént találtam a cellában, akinek nagy hálával tartozom, mert első ijedtségem idején néhány lényeges és okos szóval erősített, bátorított, segített helytállni. Őt Zoli bácsinak hívták, már volt egy több éves ítélete, és - elmondása szerint - azért hozták vissza a Fő utcára, mert összeesküvésü ügyükkel kapcsolatban újabb gyanúsítottakat hoztak be. Az ő vizsgálatuk folyt, és néha- néha tanúként őt is kihallgatták. Színesen tudott mesélni akkori és főleg előző civil életének érdekes fordulatairól. A múltban, ifjú korában újságíróként kezdte, később a gazdasági életre váltott, sőt egy jelentős nagyüzem egyik részlegének igazgatójaként élt meg sok mindent a korábbi rendszerben. Beszélt saját ügyének bírósági tárgyalásáról, „összeesküvésük” - számomra inkább kabaréba illő - részleteiről, némelyik társának szökési kísérletéről. Magam ilyen szenzációkkal nem szolgálhattam. Természetesen én is elmeséltem saját ügyemet. Kiderült, hogy ő már több olyan pappal, szerzetessel, jehovistával, nazarénussal volt közös zár-

kában, akiknek hozzám hasonlóan valamilyen vallási jellegű ügye volt. Egyháziakról általában sok mindent tudott, sokakat ismert. Tudta, ki hogyan viselkedett. Jó adomákat hallottam tőle, s általában jól megvoltunk egymással. Rabruhája és nagy tájékozottsága időnként elgondolkoztatott, de nekem fondorlatos elhallgatni valóm nem volt.²⁴ S ha félni valód nincs, akkor „a börtönben lehet a legszabadabban beszélni”! Így is tettem, de szószátyár nem voltam, inkább én hallgattam őt.

Neki kedvezményei is voltak, 5 helyett 10 cigarettát kapott, sokkal jobb kosztot élt. Mi hetente legalább négyszer kaptunk un. C-rizst (hántolt cirokról van szó), néha-néha egy kockányi hússal, - (a levesek is elég tartalmatlanok voltak, két-három naponta este tejbedarát adtak, meghintve kakaóval) - addig társam csaknem olyan menün élt, mint mi annak idején katonáéknál. Zoli bácsi látta, hogy részben kicsit finnyáskodom, részben nem fogom fel, hogy leromlani nem tanácsos, intelmei mellé kezdte meg-meg osztani velem saját jobb falatjait. Cigarettáját is testvériesen megfelezte velem. Egészen jól kijöttünk egymással, csak azzal nem volt kibékülve, hogy mindig őt beszéltetem, magamról alig mondok valamit. Végül is megértette, hogy ő már kétszer annyit élt a világban, mint én. Ráadásul 6-7 évet papi közösségben éltem, mi szenzációval szolgálhatnék?

Néha őt is kiszólitották kihallgatásra, engem persze sokkal sűrűbben. Hamar rájöttünk, hogy éjszaka, szombaton, vasárnapon nem hívnak bennünket, vagyis ilyenkor nem tartózkodnak a kihallgatók Pesten. Megfigyeltem azt is, hogy társaimról nem nagyon érdeklődnek. A legfőbb problémám ugyanis az volt, hogy kiről mit akarnak megtudni. A kérdésekre előbb-utóbb valamit mondani kell! Világos, hogy lépésről lépésre szeretnének haladni a felgöngyölítésben! S ha most nem is vernek mindenkit ronggyá, biztosan vannak eszközök, - persze voltak! - amivel megpuhítják azt, akit erre kiszemeltek. Sokat imádkoztam, míg hat lépést előre és hat lépést hátra ingáztam, ide-oda. Zoli bácsi ilyenkor olvasott. Aztán a „Történelem” - a Gondviselésnek gondolom inkább - segítségemre sietett!

1956. február második felében összeült az SZKP XX. kongresszusa. Itt hangzott el Hruscsov főtitkár híres, Sztálint leleplező beszéde, mely földcsuszamláshoz hasonló hatást váltott ki a kommunista ideológián és szervezeten belül. Erről mi ott a börtönben persze semmit sem tudtunk. Újsághoz, hírekhez nem férhettünk hozzá, még egy többhetes újságfecnit sem lehetett látni! Mégis észrevettük, hogy kint valami történt.

Zárkánk alatt, az alagsorban egy nagyobb terem lehetett, talán ez volt a smasszerek kultúrterme, vagy az oktatásukat szolgáló helyiség. Kéthetenként,

²⁴ A Történeti Hivataltól megkapott - Marx Gyula ügyére vonatkozó - dokumentumok tanúsága szerint a gyanú igazolódott, cellatársa beépített ember volt.

mindig hétfőn reggel késett egy órát a reggeli. Amikor hallottuk, hogy alattunk az internacionálét éneklik, biztattuk egymást, mindjárt itt a váltás, osztják a reggelit. A kongresszus után hetente tartottak „fejtágítót”, majd naponta csendült fel az ének. A foglalkozások ideje is egyre hosszabbra nyúlt. A reggelit már az előző napi szolgálat osztotta ki, a váltás csak délre érkezett meg.

Valami nagy dolog történt, vagy van készülőben! - mondogattuk egymásnak. Aztán egyre ritkábban vittek kihallgatásra. Megváltozott a hangnem is, beszélgetős kihallgatásokra került sor. „Térjünk csak vissza egy kicsit .... , maga a múltkor erre és erre azt mondta, hogy .... Hát hogy is van ez?” Megemelték a cigaretta adagomat. Húsvétra ajándékként kihallgatóm elmondta, hogy a feleségem gyermeket vár. Ezzel igen nagy örömet szerzett nekem! Amikor elvittek, csak sejtettük, hogy így van, de biztosat még nem tudtunk. Huszár úr hétről hétre egyre emberségesebb embernek mutatkozott, még mesélt is magáról! Elmondta, hogy eredetileg asztalos. Persze a munkásosztály érdekében vállalnia kellett, hogy az ellenség ellen tegyen valamit, mert a munkáshatalom nem nézheti tétlenül, hogy az osztályellenség összeesküdjön a népköztársaság ellen, mikor még a tanulást is megengedi az ellenséges elemeknek, mint pl. nekem! Még szerencse, hogy a nép őket (mármint az ávosokat) szereti, és megérti ezt a gondot! Erre azt javasoltam, hogy végezzünk el egy egyszerű számítást. „A mi folyosónkon most szerény becslésem szerint 80 személy van, akiknek a vizsgálata folyik. Mondjuk három hónapba telik, míg egy személy az ügyészségi fogságig eljut. Ez évenként 320 ember. Van az épületben hat szint hasonló telítettséggel, ez óvatos becslés szerint évente 2000 személy. Ha mind-egyikre csak három aggódó hozzátartozó, rokon vagy barát esik, ez már évente 6000 főt jelent, és hány ilyen intézmény is működik még az országban? Hány éve csinálják már ezt? Ők csak azok, akik biztosan gyűlölik a testületet! Ön bizonyára jobban ismeri a számokat, és tudja azt is, hogy nagyon szerény adatokkal készült az én becslésem!” Huszár úr csendben maga elé meredt, szívtá a cigarettáját, majd felállt, az ablak felé fordult, hosszan kinézett, sétált fel s alá, aztán csengetett az órért, és visszavittek a zárkába.

A kihallgatások tehát egyre ritkultak, és egyre inkább a munkaidőt kitöltő beszélgetésekké alakultak át. Hova tűnt a kezdeti szigor? - gondoltam néha. Hol akarnak ezek kikötni? Milyen csapda készül itt ellenem? - tárgyaltuk a cellában Zoli bácsival.

Az egyre gyakoribb, és sokszor délig is eltartó „fejtágítók”, a feljavuló koszt, a megváltozott hangnem megerősített bennünket abban, hogy a börtön falain túl történik valami, hatása nap mint nap még hozzánk is elér.

Egy májusi délután beszóltak Zoli bácsinak, szedje össze a holmiját, mert máshová viszik. Magamra maradtam, de hamarosan értem is jöttek, az ügyészségre kísérték. Elolvastatták és aláíratták velem a vádiratot, (már semmire sem emlékszem belőle) majd egy ötágas ügyészségi zárkába helyeztek.

A hatodik szintre kerültem. A kisebb teremnek is beillő zárkában valódi matracos vasvázás ágyak álltak. Az egyik sarkában lefalazott, igazi ajtóval rendelkező angol WC volt. Lepusztult helynek látszott, mégis „egy komfort fokozattal” többet nyújtott az előzőnél. Itt már négyen tartózkodtak. Olyanok, mint én, akik a bírósági eljárásra váraoztak. Ha két-három naponta sétára vittek bennünket, a karámban már nem csak ketten róttuk a köröket. A börtönudvar négy-öt méter magas falakkal kb. 10×10 méteres karámokra volt osztva, abban kellett szótlanul, hátul összekulcsolt kezekkel, körbe-körbe járni. Mindez tíz-tizenöt perc alatt zajlott le, ezt hívták sétának. Közben az őrtoronyból géppisztolyos őr figyelt, ha rossz kedve volt, még megjegyzéseket is tett, bár a tornyokban őrködők többsége nem törődött a rabokkal.

Új társakkal, új történetekkel megismerkedni, máris változatosságot hozott a napi egyhangúságba. Itt az ügyészégi cellában gyorsabban változtak a társak. A részleteket mellőzve felsorolom csupán, hogy milyen ügyekkel vádolt rabtársakkal találkoztam ebben az időben.

Elsőnek egy alföldi határőr katona jut eszembe, aki rendkívül egyszerű, iskolázatlan ember volt. Elmondása szerint hűen szolgálta a „szocialista hazát”, ha látta volna, hogy „át akar szökní valaki a határon, akár az anyja is, azonnal agyonlőtte volna!” Mégis - fondorlatos módon - mellőle lépett át Ausztriába az egyik katonatársa. Mérnök ember volt a másik, aki kémkedés miatt várt ítéletére. Látszólag bagatell kéréssel kérte őt valaki, hogy számolja meg egy bizonyos napon, adott órában hány szovjet katonai teherautó halad át egy megadott kisvárosi csomóponton. Ezt megtette, és a megbízó személy lebukott, majd „köpött”.

Két másik javakorukban lévő, gazdasági bűncselekményekkel vádolt személlyel is együtt voltam, ezek a tervtörvényekkel kerültek összeütközésbe, amit akkoriban igen súlyosan bíráltak el. Őket nem tartottuk igazán politikai üldözötteknek, de lehet, hogy ebben tévedtünk!

Nagystílú nőcsábász, nyelveket beszélő, vegyészdoktori diplomával rendelkező műegyetemi tanársegéd volt a következő, ugyancsak kémkedés vádjával, aki nem is tagadta, hogy - színésznői ismeretségek révén, nyugati diplomáták magán társaságain keresztül - ellenséges szándékkal épült be felsőbb körök társaságába, hogy onnan információkat szerezve, azokat nyugati barátainak továbbítsa. Érdekes történetei voltak arról is, hogy 1944-ben hogyan próbált segíteni angol és amerikai pilótáknak, akiket lelőttek, majd nemzetőrökkel, csendőrökkel felkutattak. (Történetei annyira élethűek voltak, hogy hitelességükben ma sem kételkedem.)

Ugyancsak kémkedéssel vádolták azt a halk szavú, fekete hajú, és az olasz követség egyik attaséjával kapcsolatban álló társamat, akinek azonban már sem a nevére, sem a foglalkozására, sem a cselekményére nem emlékszem. (Igazi hírszerző lehetett!)

Legérdekesebbnek mégis annak az idős kereskedőnek a történetét tartottam, aki azért volt velünk - most már a szabadulására várva -, mert „szorgos balos kutakodók” rátaláltak egy aktára, mely még az előző rendszerből származott. Ezek szerint egy dunántúli megyeszékhely zsidó származású kereskedője, aki az első világháború harmadosztályú vaskoronarenddel kitüntetett tartalékos tisztje volt, azzal fordul hajdani parancsnokához - aki a harmincas években a szegedi vitézi szék parancsnokává avanszált -, hogy a zsidótörvények alóli mentessége érdekében tegyenek érte valamit. Így is lett! Kiszínezték egy történetet, mely szerint barátunk derekasan kivette részét a kisváros laktanyájának védelmében, amikor a „Lenin-fiúk” támadást kíséreltek meg annak elfoglalására. Az egészről szinte semmi sem volt igaz, mondvacsinált dologról volt szó, de a zsidó családnak akkor az életet jelentette. Barátunk immár három hónapja volt vizsgálati fogságban! Az aggastyánkorban lévő egykori parancsnokot is előkerítették és kihallgatták, hogy igazat mond-e a mi öreg rabtársunk? Egyik napon kihívták a cellánkból, s remélem, szabadon engedték!

Amikor ügyem ügyészségi szakaszba ért, egyik napon hívtak, soron kívül megberetváltak, majd felkísértek egy kis szobába, hogy az ügyvéddel beszélhessek. Meglepődtem, mert eddig ügyvédről szó sem esett. Zoli bácsitól tudtam, hogy hivatalból szoktak kirendelni ügyvédet. Ezek általában nem „strapálták” magukat. (Tisztelet a kivételnek, mert ilyen is volt. Jancsó Imre kirendelt ügyvédje kifejezetten imponált nekem!) Inkább a látszat kedvéért voltak jelen, mint az érdemi védelem miatt. Az én ügyem védője a smasszer jelenlétében elmondta, hogy apósom felkérésére, mint „dupla nullás”²⁵ ügyvéd vállalta védelmemet. Érdemben azt tanácsolta, okoskodni nem érdemes. Vállaljam csak bűnösségemet, mert ezzel nagyban csökkenthető a várható büntetés nagysága. Teljesen elképedtem! Hogy vallásszabadság van, hogy szervezkedésről nincs szó, de leginkább nem lehet szó az államrend megdöntésére irányuló tevékenységről, ez eszébe sem jutott!

Még egy alkalommal találkoztam kihallgatómmal is, aki hasonló hangnemben győzködött, írjam alá, „bűnösnek érzem magam”, mert ez „tettes” előnyt jelent nekem a tárgyaláson! Végül olyan formulában egyeztünk meg, hogy azt vallom, tudtam, hogy a fennálló államrendnek nem tetszik, amit csinálók, de emberileg jogomban állt így tenni! „Maga tudja, hogy mit cselekszik!” - zárta végül kurtán az utolsó találkozót.

²⁵ A politikai perek vádlottjait nem saját ügyvédjük védte, hanem egy listából választhattak - a rezsimit kiszolgáló - védőt, őket hívták „duplanullás ügyvédeknek”.

„Titkos tárgyalás” a Markóban²⁶

Július 26-27-én a Markóban zajlott ügyünk tárgyalása. Az un. 00-ás ügyeket²⁷ szigorúan titkosként kezelték, vagyis nem volt nyilvános a tárgyalás! A mi ügyünk is ennek számított! Egy nappal előtte fürdetés, majd a smasszerfodrász rendbe tette a hajamat és megborotvált. Reggel bilincsből, fülkés, rácsos ablakú (egy fenéknyi szélességű, acéllemezekből készült, kis fülkékre osztott) rabszállító kocsira tuszoltak fel. Elsőnek Jancsó Imrét, majd Wöllner Frigyes és végül engem. A kis fülkének ajtaját gondosan ránc zárták a fegyveres őrök, majd a kocsis ajtaja mellett jobbról, balról ők is leültek.

Mi hárman - rabok és vádlottak - hónapok óta először láttuk egymást, még csak félszemmel. Beszélni legfeljebb suttogva lehetett, mert itt is szigorúan érvényben volt még a beszédet tiltó smasszer-szabály. Egyenként szólítottak be minket a bíróság elé. Lassan dél lett, mire az adategyeztetés és a vádismertetés, majd a bírósági kihallgatás egy része megtörtént. Délben - ebédelni - visszavittek bennünket a Fő utcára. Utána újra a Markóba. Wöllnert és engem - úgy emlékszem - a bíróság már csak délután hallgatott meg Egyéb-ként csodálatos nyári nap volt, az ablakon ragyogott be a napsugár.

Ügyünkben két tanút hallgattak meg. Az egyikük, egy alföldi parasztember, tanácselnök lehetett abban a faluban, ahol Jancsó az 1947-es Bol-dogasszony-éve idején prédikált, és kijelentései „izgatásnak” minősültek. Ellenem pedig Mádl Ferencet idézték meg, aki minden szépet és jót elmondott rólam és velem kapcsolatban. A végén nem tudtam eldönteni, hogy ellenem vagy mellettem „vonultatta fel” a vádhatóság.

A bíróság asztalán ott púposodott a sok „bűnjel”, azok a géppel írt (öt példányban „sokszorosított”) anyagok, melyet a vád szerint „illegálisan terjesztettünk”. Miután három vádlott volt, ezért az anyagot az elnök előtt három halomban tornyozták fel. Megmondom őszintén, nagyon büszke voltam magamban, hogy az ávosok által lefoglalt, és aláhúzogatót anyagok jó része a nekem szánt irathalmazban magasodott. Az inkriminált részeket az ávosok vörös filctollakkal aláhúzták. Ezzel kiemelték azt, amit fontosnak, „bűnös” gondolkodásomra vonatkozóan bizonyító erejűnek tartottak. Ezek között is főhelyen állt Bulányi György: Add Uram, hogy lássak! című lelkigyakorlatos anyaga, majd egy másik terjedelmes cikk fordítása, melynek címe A Sátán birodalma volt. Ezt a cikket én fordítottam, s adtam közre több példányban. Sajnos, szerzőjének nevére már nem emlékszem. Emlékezetem szerint

²⁶ Markó utcai börtön

²⁷ A titkos ügykezelés alá eső politikai büntetőügyek nyilvántartási száma 00-val kezdődött, innen a „duplanullás ügy” megnevezés.

egy belga jezsuita írta, és a Herder Korrespondenz²⁸ folyóiratban, második közlésben jelent meg. Hogyan jutottam ehhez hozzá? Részben a pécsi Papnevelő intézet könyvtára (Dr. Cserhádi Józseffel, a spirituálissal való kapcsolat révén), részben a pécsi Tudományegyetem Jogi Kara egyik tanszékének folyóirat járatási engedélye nyújtott lehetőséget a hozzáféréshez, olvasáshoz, tájékozódáshoz. (Mádl Ferencnek és barátainak köszönhetően jutottunk hozzá a nyugaton megjelenő folyóiratokhoz, melyekből értesültünk pl. a mindinkább elszigetelődő egyházakat érintő szellemi-lelki erjedésről.) A hosszú esszé részletesen foglalkozott az un. nyugati világ gyakorlati materializmusának keresztényellenes vonásaival, majd a szovjet-rendszerek szellemi erőszakra épített deformáló, a szabadságot semmibe vevő, álságos, hazug és emberellenes voltával. Az állítás igazolására éppen az igazságszolgáltatásban fellelhető anomáliákat használta fel a szerző. A tanulmány első részében az ávosok - érdekes módon - nem találtak semmi kivetnivalót, így nem is húztak alá semmit. Annál inkább voltak vastagon kipirosított részek a másik felében! A bíróság elnöke elég lazán végigpörgette a Bulányi-féle anyagot, itt-ott felolvasva egy-két kijelölt mondatot, majd az általam fordított „Sátán-birodalma” után nyúlt. Lapozgatta, míg a vastagon aláhúzogatos részekhez nem ért. Itt egész fejezetek kínálták magukat a felolvasáshoz. Egyébként egy meleg nyári délután álmosító hangulata ült a termen. A bírósági elnök - nyilván az érdeklődés felkelése érdekében is - kihangsúlyozta, hogy lássuk, a szerző miket is írt a szovjet igazságszolgáltatás bemutatására? Emelt hangon olvasni kezdte a koncepciók perек „anatómiai pontosságú” leírását. A benne szereplők helyzetét, az eljárás embertelen pszichológiáját, az érintettek természetellenes viselkedését. A bíró fennhangon olvasott, hangja azonban lassan halkult, tempója csökkent. Kisebb-nagyobb szünetekre megállt, láthatóan tűnődött az elhangzó mondatok és szavak felett. Az ügyész is fészkelődött. A bíró olvasott tovább: ... „ebben a fejre állt világban a vádlott átveszi az ügyész szerepét, követeli példás megbüntetését! ... ez meg is történik! Hiszen a bíró is tudja, hogy rövid az út a bírói széktől a vádlottak padjáiig!” Félperces dermedt, mély csönd nehezedett a teremre..., majd szünetet rendeltek el.

A vádbeszéd következett. Itt értesültünk először a régen gyanított dologról, hogy a társadalomban nagy változások történtek, történnek. A vádlottak cselekményét már nem szabad olyan szempontok szerint megítélni, mint ahogy azt egy-két évvel ezelőtt kellett volna. A bűncselekményt az ügyész átminősítette, nem államellenes szervezkedésről volt már szó, hanem izgatásról és a gyülekezési joggal való visszaélésről, melyet egy 1939-ben hozott tör-

²⁸ Német teológiai folyóirat

vény „ikszedik” bekezdése alapján kért kiszabni a bíróságtól. Az utolsó szó jogán arról beszéltem röviden, hogy „lényegében Jézus Krisztusba vetett hitem miatt állok itt a bíróság előtt, mindez erővel és reménységgel tölt el!”

Amikor a bíróság kivonult tanácskozni a szomszéd szobába, hegyeztem fülemet, mert eléggé közel ültem az ajtóhoz. Bent a bíróság elnöke hangosan magyarázta a népi ülnököknek, hogy „itt most egy egészen enyhe ítélet születik”.²⁹

Közben odalépett hozzánk, pontosabban a fegyőrökhöz, egy korombeli fiatalember, akit eddig alig vettem észre. Kiderült, hogy ő ügyünkben a bírósági jegyzőkönyvvezető. Engedélyt kért a rangidős fegyőrtől, hogy cigarettával kínáljon meg bennünket. Felkattintotta előttem a cigarettatárcáját, odatartotta eléem, s míg lassan kivettem a szívni valót, elolvastam a nyomtatott betűkkel írt üzenetet: „A tárgyalás napján szabadultok, várunk benneteket!” Helyként Mádl Ferencék címét olvashattam. Így is történt! Egy óra múlva, már hálát adtunk a Fő utcai kis görög katolikus templomban, utána FERIÉKHEZ mentünk.

Itt aztán záporoztak ránk az információk. Megtudtuk, hogy Hruscsov Sztálint leleplező, „titkos” beszéde földrengést váltott ki a világ kommunista pártjaiban. Ekkor hallottunk először Petőfi Körről, enyhülésről, Irodalmi Újságról stb. Mihelyt lehetett, utaztunk haza!

Újra együtt!

Marika nagy boldogsággal fogadott, s talán 24 óráig is eltartott, míg mindegyikünk elmondhatta, hogy az elmúlt félévben miken ment keresztül. A kórházban mindenki kedvesen, barátságosan köszöntött. Lassan-lassan aztán kiderült, hogy egyesek mosolygós üdvözlése mögött némi takargatni-való is lapult....

Egy hónapos fizetés nélküli szabadságot vettem ki, otthon olvasgattam, ettem, erősödtem. A hat hónapos elzárttság alatt 12 kg-ot fogytam. Hát még mennyit fogyhattam volna, ha Zoli bácsi nem javítja fel c-rizses kosztomat! Lajos (Pákozdi), Lázár Dezső, Bíró Ferenc, Krutsay Miklós gondoskodtak olvasni valóról. Közbe-közbe nagy beszélgetésekbe merültünk. Édesanyám is meglátogatott, mindenféle hazai finomságot hozott.

²⁹ A bíróság B.I. 006088/1956/8. számú első fokú ítéletében Jancsó Imrét 2 év felfüggesztett börtönre, Marx Gyulát hat hónapra ítélte, Wöllner Frigyes felmentette. Marx Gyulánál figyelembe vették az előzetes letartóztatásban töltött időt, így júl. 27-én mindhárman szabadultak. A másodfokú tárgyalásra 1957. júl. 31-én került sor, ahol Marx Gyula ítéletét helybenhagyták, Jancsó Imrét a 2 éves börtönbüntetés letöltésére kötelezték, így újra börtönbe került, 1959-ben szabadult Márianosztráról. Wöllner Frigyes esetében a bíróság új eljárás megindítását kezdeményezte.

8-10 nap után tisztában voltam a politikai helyzettel. Munkahelyi környezetemben is feltaláltam magam, ellenérzést senkitől sem tapasztaltam. Hamarosan meglátogattuk Marika szüleit Zalaegerszegen, és itt is kibeszéltük magunkat. A pihenésre, regenerálódásra szánt idő gyorsan eltelt. Újra munkába álltam, ahol sok-sok apró jelét éreztem annak, hogy megbecsültségem óriásit növekedett. Gyorsan visszaszoktam a kórház normális munkamenetét jelentő hétköznapiakba. Mindennap órákig segédkeztem a műtőben. Sokszor altató orvosként vettek igénybe, mikor a - mai szemmel már igen primitívnek számító - géppel történő altatást bízta rám a „főnök”. Belevetettem magam az un. referálókon történő szereplésekbe. Német vagy angol nyelvű cikkekről tartottam rövid beszámolókat. Lázár főorvos úr súlyt helyezett arra, hogy tudjunk a legújabb kutatási eredményekről, amit lehetett, meg is honosított az osztályon. Tettem tehát néhány lépést a szakmai fejlődés lépcsőfokain, felfelé!

1956 októbere. Győr. Tapasztalatok. „Vereség”.

1956 októbere nagy változásokat hozott számunkra. 1.-én - örömünkre és boldogságunkra - simán és egészségesen megszületett első gyermekünk. Közeledett október 6., Rajk László újratemetésének napja. Az Irodalmi Újságban megjelenő cikkek, versek, vélemények megfogalmazásai, a követelések, egyáltalán a hangnem, amit megütött, szokatlan, számonkérő, fenyegető jelleget öltött. Mindez küszöbön álló nagy változások eljövételét jelezte számunkra. Reménykedni kezdtünk, talán eljön „az emberarcú szocializmus” ideje. Sokszor még a műtétek alatt is, ha nem támadt valami „szakmai izgalom”, ezekről a kérdésekről beszéltünk. Október 24.-én a főnökünk jelezte, hogy este a Szabad Európa Rádióból azt hallotta, Pesten forradalom van! Reggel a magyar rádió is érdekes dolgokról beszélt. „Akinek nincs dolga a műtőben, menjen a vizit után az ügyeletes szobába, kapcsolja be a rádiót és pásztázza végig az adókat, mert Pesten valami történt, vagy történik, és nekünk is tudnunk kell róla!”- utasított bennünket a főorvos. Így jutott tudomásomra, hogy Budapesten október 23-án egy, az egész világra kiható esemény történt! Arra természetesen egyáltalán nem gondoltam abban a pillanatban, hogy ezeknek az eseménynek néhány nap múlva magam is részesévé válok!

Ettől az időponttól folyamatosan figyeltük a rádiókat, és azon voltunk, hogy az osztályon mindig legyen elég szabad ágy, ha netán sebesültek ellátására lenne szükség! Eltelt két-három nap, mire az egész ország tudomásul vette, hogy itt valami komoly dolog történik, és mindenkinek meg kellene mozdulnia az igazi változás érdekében. A betegek, ha tehették, igyekeztek távozni, ill. az előjegyzettek nem jelentkeztek. Így nemcsak a sebészeti ürrült ki, hanem a másik osztályokon is csak itt-ott lézengett néhány beteg.

A budapesti forradalmi események országos hatása vidéken általában

két napos késéssel jelentkezett. Így a nagykanizsai utcákon, a főtéren igazán 25-én délután és este lehetett megfigyelni, hogy valami rendkívüli dolog történik.³⁰ 27-én alakult meg húsz taggal a kórházi munkástanács. Öttagú igazgatói tanácsába bekerült Pölcz (Pákozdi) Lajos barátunk is, elnöke pedig Péro Csaba dr., a kórhonctan főorvosa lett. Itt, a munkástanácsban szereztem az első politikai tapasztalatokat, itt kaptam az első leckéket az emberi viselkedés/motiváció sokszínűségéről. Talán mondanom sem kell, de a tényekhez tartozik, hogy 25-én a kórháznak sem az igazgatója, sem a párttitkára nem volt már a munkahelyén. Mindketten beteget jelentettek, hogy aztán már vissza se térjenek.

Október 29-én, dél körül Lázár Dezső dr., a főorvosunk kezdeményezésére és a győri rádió felhívására³¹ Győrbe indultunk, azzal a szándékkal, hogy „a kórháznak egy kis gyógyszert szerezzünk”, hiszen hallottunk a har-cokról, és még nem látszott semminek sem a vége. Szerettünk volna közvetlen képet kapni a Dunántúlon történő dolgokról is, hiszen egyesek ellenkormányról beszéltek³² stb. A főnök az adjunktusnak és nekem szólt, két idősebb és képzetebb kolléga maradt otthon. Kiválasztásomban talán benne volt az is, hogy miután megjártam az ávosok „iskoláját”, politikai kérdésekben tájékozottnak gondoltak, de lehet, hogy ezt csak belemagyarázom a helyzetbe.

Késő délután értünk a győri Városháza előtti térre. A tér tömve volt emberekkel, lépni is alig lehetett. Mire felküzdöttük magunkat a tanácsteremig, vigyázni kellett, hogy a zakónkról le ne szakadjanak a gombok, vagy egymást el ne veszítsük. Végre sikerült a teremőröket meggyőzni - akik elég nehezen bírtak a benyomakodókkal -, hogy a győri rádió felhívására Zalából érkezünk, így bejutottunk! Felbolydult, parázs hangulatú népgyűlésbe csepepentünk. Felszólalás felszólalást követett, a panaszáradatnak nem akart vége szakadni! Egy ablakmélyedésben vetettem papírra néhány gondolatot, majd én is felsorakoztam a szólásra jelentkezettek hosszú „kigyójába”. A megsárgult papírlapokat, melyeken akkori, sebtében „kapart” gondolataim láthatók, családunk és magam is ereklyeként őrzöm. Szó szerint idézem most felszólalásom vázlatát:

„A „Nk. V. N. B.”³³ nevében szeretnék néhány szót szólani. Városunk lakossága a legteljesebb mértékben egyetért az Értelmiség Forradalmi Ta-

³⁰ 1956. okt. 25-én - a forradalmi események nyitányaként - Nagykanizsán tüntetés zajlott.

³¹ A győri Nemzeti Tanács felhívására - a Szabad Győri Rádióon keresztül - értekezletre hívták Győrbe a Dunántúli forradalmi (nemzeti) tanácsainak képviselőit.

³² A győri Nemzeti Tanács radikális képviselői a kormánnyal való szembefordulást és ellenkormány megalakítását követelték. Lecsillapításukat és egységes álláspont kialakítását célozta a dunántúli nemzeti tanácsok küldötteinek értekezlete.

³³ Nagykanizsa Város Nemzeti Bizottsága

nácsának 10 pontjával.³⁴ Ennek szellemében tettük meg a hosszú utat és jöttünk el a győri rádió felhívására a Dunántúli N. B.³⁵ ülésére.

Követelésünk az, hogy mi az itt egybegyűltek küldjünk rádióüzenetet a ma délután megalakított kormányhoz, hogy azonnal, de legkésőbb éjjel 12-re jöjjön a kormány Győrbe és vegyen részt a megbeszéléseken. Hallgassa meg a kormány követeléseinket, tegyen (sic!) biztos garanciákat ígéreteinek teljesítésére. Ha ez nem történik meg, úgy javasolom alakítsunk Nemzeti Kormány Bizottságot, mely Dunántúl felett átvenné a hatalmat és továbbá a forradalmi haza irányítását

Kérem a küldötteket, hogy javaslataimat vitassa meg és fogadja el!”

A szöveg hüen tükrözi, hogy kapkodva írtam, (hát még a külalakja!) de ami sokkal lényegesebb: az ülés elszánt hangulatát!

Valójában többet beszéltem a lejegyzett szövegnél. Hivatkoztam arra, hogy friss börtöntapasztalataim szerint, ahol volt alkalmam többféle mentalitású emberrel gondolatokat cserélni, tűnődni a magyar múlton, jelenen és jövőn, mindenki arra hajlott, hogy össze kellene fognunk, és egymással szót értve dolgoznunk haladásunk érdekében. Teljesíthetetlen feltételekkel ne tegyük lehetetlenné a kormánnyal a kapcsolatokat, hanem szerezzünk bizonyosságot igazi szándékaikról. Azután kellene határoznunk.

Az ülés elnöke Szigethy Attila³⁶ volt. Hajnal felé tudott az elnökség valamennyire úrrá lenni a helyzeten. Megválasztottuk az alakuló Dunántúli Nemzeti Tanács³⁷ (a továbbiakban DNT) tagjait, amely október 30-án, délután tartotta első ülését. Megszólalásomnak része lehetett abban, hogy Dr. F. I. mellett - egyik zalai küldöttként - engem is beválasztottak tagjai közé, sőt az elsők között javasoltak abba a küldöttségbe, mely a Dunántúli Nemzeti Tanács határozata nyomán közvetlenül kereste fel Nagy Imrét. Ezen az ülésen 14 pontban fogalmaztuk meg a DNT határozatait.³⁸

A DNT valóságos története és szerepe akkor lenne igazán megvitatható, ha az alakuló ülést követő tanácskozásainkról jegyzőkönyvek is rendelkez-

³⁴ A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságáról van szó, mely 1956. okt. 28-án alakult és a különböző értelmiségi szervezeteket tömörítette, 10 pontban foglalta össze követeléseit, többek között a szovjet csapatok kivonását, általános, többes jelölésen alapuló választásokat, a munkástanácsok megalakítását, a beszolgáltatási rendszer eltörlését, a teljes szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadságot stb.

³⁵ Dunántúli Nemzeti Bizottság - nem hivatalos megnevezése a dunántúli küldöttek összefüvetének.

³⁶ Szigethy Attila (1912-1957) Parasztpárti politikus, 1947-től 57-ig a párt országgyűlési képviselője. 1956-ban a győri Nemzeti Bizottság, majd okt. 30-án a Dunántúli Nemzeti Tanács elnökévé választják. 1957-ben, letartóztatása után öngyilkos lett.

³⁷ A győri eseményekről, a Dunántúli Nemzeti Tanács tevékenységéről ld.: Szakolczai Attila: A győri 1956. In: Győr, 1956. Dokumentumgyűjtemény. Szerk.: Bana József, Borbély János. Győr, 1996. I. 3-51. p. /Győri Tanulmányok 18./

³⁸ A DNT határozatait ld.: Győr, 1956. Dokumentumgyűjtemény. Szerk.: Bana József, Borbély János. Győr. 1996. I. 139-141. p. /Győri Tanulmányok 18./

kezésre állnának. Nem tudom, hogy készültek-e ilyenek, mert nem emlékszem már pontosan az eseményekre. A birtokomban lévő rövid tömondatos feljegyzésekből - néha csak egy odavetett szó, fogalom, vagy név - a DNT két-három ülésének tárgyát, döntésének lényegét megközelítő pontossággal lehet rekonstruálni. Annyi mindenképpen igazolható, hogy a forradalom radikális végigvitelén, Nagy Imre és forradalmi kormányával való együttműködésen, a sztrájkok mérséklésén, megszüntetésén, a rend helyre állításán, semleges-ségre alapozott függetlenségünk megteremtésén fáradozott.

Október 30-án, hajnal felé nagykanizsai társaim elbúcsúztak tőlem. A főnök sok sikert kívánt, s azzal bízott meg, ha tudok a kórháznak szerezni bármit is a „beözönlő” segélyekből, szerezzek. Igyekeztem eleget tenni ennek a kívánságnak, felvettem a kapcsolatot Dr. Cserhádi Józseffel, aki a segélyszállítványok elosztásának volt a felelőse, de eredményt nem értem el, ragaszkodott ahhoz, hogy minden segély Budapestre menjen.

A DNT alakuló ülésén - mint már említettem - határozat született arról is, küldöttség keresse fel Nagy Imrét, hogy tisztázzunk sok félreérthető híresztelést, s a küldöttség visszatérése után döntsünk majd a további tennivalókról. Az alapkérdés ugyanis az volt, Nagy Imre valójában a népfelkelés kormányát vezeti-e, vagy egy kommunista forradalmi színjátékhoz asszisztál, és mi hozzásegítjük-e ehhez? A tanácson belül is kirajzolódott a szoros kötődés Nagy Imréhez az egyik oldalon, a másikon pedig „a kommunistákkal nem szabad szóba állni!” felfogás uralkodott. A küldöttség fogadásának előkészületeiből magam is kivettem részemet, az un. K-vonalon³⁹ többször is beszéltem, egyeztettem időpontokat a miniszterelnökség titkárságával, közvetlenül Nagy Imre titkárával is. Másnap a megye által biztosított két gépkocsival Budapestre utaztunk. Tulajdonképpen ma már lényegtelen epizódként említem meg, hogy Szigethy Attila és két társunk ült az egyikben, mi ketten egy veszprémi vagy székesfehérvári mérnökkel, akinek sajnos már nem emlékszem a nevére, a másikban. Másodszor éreztem úgy, hogy Szigethy igyekszik az általa közelebből nem ismert embereket (pl. engem) leválasztani magáról. Előző napon is így tett, amikor három nyugati újságíró fogadott, és olyan helyzetet teremtett, hogy közülünk senki sem hallhatta, miket felel a kérdezőknek. Budapest határánál két magyar harckocsi állított meg bennünket, de néhány szó után gurulhattunk tovább. Legközelebb már csak a parlament északi kapujánál álltunk meg egy „festőinek” mondható forradalmár intésére. (Homlokán kissé átvérzett kötés, fején un. lenini ellenzós sapka vagy kobak-kalap volt, erre már biztosan nem emlékszem, hátán-vállán átvetett szíjon egy dobtáras géppisztoly, jobb kezében forgódobos - Colt-rendszerű - revolver.) Bemutattuk a megbízólevelünket, mert ilyet is gépeltek még Győrben. Ezt bal kézzel átvette, elolvasta, majd a

³⁹ Közvetlen (kapcsolás nélküli) telefonvonal a legfelső állami és pártvezetéshez.

pisztollyal intett, hogy mehetünk! Fölkísértek bennünket a miniszterelnökségre, ahol az ott tevékenykedő, jövő-menő emberekkel beszélgetve, várakoztunk. A helyiségnek hihetetlen forgalma volt. Ismert és ismeretlen emberek jöttek-mentek szüntelenül. Időnként a miniszterelnöki szobába is be, majd ki. Lassan-lassan sorra kerültünk. Addig többen is kifaggattak bennünket, ki ezzel beszélt, ki azzal. A hangnem megértő, kemény, kritikus, általában helyeslő volt a legtöbbször. Kb. másfél órás várakozás után beszólítottak bennünket. Nagy Imre egy kis kerek asztal mellett ült az ajtótól balra, a sarokban. Két-három szék volt a közelében. A miniszterelnök nem állt fel, kissé meghajolt felénk. Fáradtnak láttam. Szigethy jó ismerősként üdvözölte, aki közben röviden elmondta küldetésünk történetét, mire is várnak otthon (Győrben) választ. „Nem látszik világosan, hogy merre is haladnak az események. Több párti választásra lesz szükség! Mi lesz az oroszokkal?” - kb. ezek a problémák hangzottak el. Mire Nagy Imre - emlékezetem szerint - arról beszélt, legfontosabb az egység! Ő ugyanazt akarja, amit a nép akar. Lám az oroszok - kérésére - kivonultak Budapestről is, átmennek a román határon. „De mi a miskolci rádióból úgy tudjuk, hogy áradnak be a hadosztályok Kárpátalja és a szlovák határ felől!” - válaszoltuk. „Majd utánanézzünk! Most óvatosaknak kell lennünk!” - felelte. Ekkor kérdeztem meg, tényleg úgy érzi-e, hogy mögötte áll az ország? Nem kellene-e átadnia a helyét másnak, akár Kovács Bélának? „Hát fiaim, ha így gondoljátok, én átadom a helyemet!” - volt a válasza. 1958 óta tudom, hogy kíméletlen, arcátlan és igazságtalan volt ez a kérdés! Aki azonban akkor figyelte az eseményeket, vagy bennük élt, annak azt is észlelnie kellett, hogy a vezetés másfél-két napos késében volt az utca követeléséhez, az országban történetekhez képest. A pártvezetés, s benne Nagy Imre inkább sodródott! Nagy Imre - amikor a győri küldöttség találkozott vele - valószínűleg még mindig bízott Mikoján és Szuszlov ígéreteiben.⁴⁰ Nekünk Győrben és otthon is sokszor kellett válaszolnunk erre a kérdésre: „Kiknek a forradalmáért is harcoltok?” A helyzet átláthatatlan volt! A bizalmatlanság falakat épített közénk. A Nyugat kétszínűsége fokozatosan vált teljesen világossá (Szuez, a status quo fenntartása), és a Vörös Hadsereg özönlött az országba!

Besötétedett, mire kiléptünk a parlament épületéből. Szigethy szeretett volna szót váltani Veres Péterrel, elindultunk hát a lakása felé. Közben végig autóztunk a szétlőtt Üllői út nagy részén. Az ablakokban égtek a gyertyák! Ez igen mély benyomást hagyott bennem. Veres nem volt otthon, így visszaindultunk Győrbe. Az autóban kicsit kipihentem magam. Bizakodni kezdtem; ha okosak leszünk, győzhetünk, de ébernek kell maradnunk!

⁴⁰ 1956. okt. 27-én Nagy Imre - Mikoján és Szuszlov, az SzKP elnökségének tagjai, a Szovjetunió külön megbízottai beleegyezésével - elismerte a népfelkelést, gyökeres változást ígért a politikában, tűzszünetet rendelt el, valamint tárgyalások kezdeményezését ígérte a szovjet haderők visszavonásáról.

Azzal a meggyőződéssel érkezünk vissza, hogy folyamatos kapcsolattartással és nyomásgyakorlással, de támogatni kell a kormányt. A beszámolómnak másnap ebben a szellemben hangzott el. Közben az elintézésre váró ügyek tömege tornyosult fel előttünk. Egyre többen jöttek, és csatlakoztak a felhíváshoz, mondták el problémáikat, kérelmeiket, kérték intézkedésünket. Mikor fogjuk XY sérelmeit orvosolni? Mikor lesz kenyér Z. falu boltjában? Ki fog nyilatkozni B. újságírónak? Sztrájkoljanak-e itt vagy ott? Ilyen és hasonló kérdésekkel szembesültünk. Amint az egyik embert megnyugtattuk, már ott volt a másik. Teljes káosz és halálos fáradtság! Színes karikák táncoltak időnként a szemem előtt. Az eseményeket ma sem tudom még időben pontosan egymás utáni sorrendbe szedni, olyan zavarosan ülepedtek le bennem. Azonban lassan csillapodtak a kedélyek is. Nyugtalanítónak csak azt találtuk, hogy egyre biztosabb és gyakoribb jelentéseket kaptunk a tömeges orosz katonai felvonulásról. Magyar honvéd főtisztek érkeztek hozzánk, akik ha közvetve is, megerősítették ezeket a híreket, viselkedésük sem volt mindig egyértelmű.

Nekünk, akik - teljesen üres kézzel - jórészt távolabbi helyekről érkezünk, alvási, étkezési lehetőségről is gondoskodnunk kellett. Hamarosan világossá vált, hogy kinek kinek haza kell mennie, hiszen sem elegendő pénz, sem egy váltásnyi fehérnemű nem volt senkinél. Alvásunkat még meg tudtuk oldani, orvosként társaimmal bekéretőztünk a győri kórházba. Egy üres sebészeti kórteremben aludtunk hárman. A pénzünk is fogytán volt, s amikor ezzel a nehézséggel igyekeztünk szembenézni, Szigethy felvetette, hogy a helyi rendőrség szállítsa haza az ellátás nélkül maradtakat, majd aztán kapcsolatba lépünk egymással. Így kettőnket - Dr. Dobszay János, lenti járási ügyészt, aki ugyancsak a DNT tagja volt és engem 1956. november 2-án éjszaka egy autóban el is indítottak hazafelé. Útközben két Szombathely felé tartó szovjet gyalogsági páncélos konvojt is elkerültünk, így saját szemünkkel győződhattunk meg róla, hogy miskolci barátaink nem beszéltek mellé, a szovjet invázió bekövetkezett. Tévedésben azok voltak, akik ennek ellenkezőjében hittek!

Reggelre értünk haza. A templomnál szálltam ki, és betérdeltem aggódó - majd hirtelen boldogságot sugárzó - feleségem mellé a padba! Akkoriban minden reggel elsiettünk a misére, azzal kezdve a napot. Most volt is miért hálát adni, könyörögni, mert a képlékeny és veszedelmes idők jöttében teljesen biztosak voltunk!

Úgy érzem, itt az ideje és helye, hogy világosan megfogalmazzam és kinyilvánítsam Nagy Imrével és mártírtársaival kapcsolatban gondolataimat, elmondjam, mennyire sajnálom, hogy kétkedve, gyanakodva, esetleg elutasítóan tekintettem rá, rájuk. Nagyságukat átalakulásukban látom, melyből áldozatvállalásuk és következetes hűségük fakadt! Ez fájdalmas folyamat volt, lépcsőfokain végigmenni csak a legnagyobbak tudnak. Az 1956-os erjedés, majd a forradalom vezéralakja kétségtelenül Nagy Imre és az ő gondolataihoz

kötődő, kapcsolódó társai voltak. Vállalásuk és áldozatuk révén méltán ragyognak a magyar történelem fénylő egén!

Bizonyos az is, hogy a forradalom erejét adó fellázadt tömegek viszont teljesen elutasították a kommunizmus bármelyik formáját (Sztálintól Titóig bezárólag!). Szabad választásokat, többpártrendszert, a szovjet gazdasági kizsákmányolás és katonai megszállás azonnali megszüntetését kívánták! Mindezt, tekintettel az akkori nemzetközi helyzetre, az osztrák államszerződéssel azonos státust jelentő négyhatalmi garanciákra alapozott köztársasági berendezkedésben szerették volna megvalósítani! Röviden összefoglalva így írható le az akkori helyzet. Ebbéli nézetemet, ahogy akkor érzékeltem és láttam, máig sem kellett lényegében megmásítanom.

Ugyanezt gondolom azokról, akik a harcok és a megtorlások során veszítették életüket, akár hősként, akár mártírként haltak meg egy nagy nemzeti és világtörténelmi ügy szolgálatában.

Visszatérve az 56-os történésekhez, a november 3-i Mindszenty beszédet már otthon, Marikával és barátainkkal együtt hallgattuk meg. Újra örülünk egymásnak és egyhónapos kislányunknak.

Másnap hallottuk, hogy az oroszok nagy erővel rátörtek Budapestre. Nagy Imre barátaival a jugoszláv követségre menekült.

Megindult a menekülők áradata! Itt volt előttünk is a nagy kérdés: menni vagy maradni?! Ezt azonban hamar eldöntöttük. Egy csecsemővel menekülni, bele az ismeretlenbe (lágerek, tömegszállások), csaknem biztos halált jelent a kicsinek. Maradunk! Viszont jön a számonkérés! Be lehet-e zárni egy fél országot? Arra számítottam, talán méltányosabb elbánásra kerül sor. Az, hogy a megtorlás részeként többszáz embert, köztük a törvényes miniszterelnököt, kivégeznek, és nyugatról semmiféle - még erkölcsi - segítség sem érkezik, rémálmomban sem jutott volna eszembe. A börtönéletet már ismertem, gondoltam, majd kibírom.

A munkástanácsok változatlanul működtek. A kórházat gyakorlatilag a munkástanács vezette. Éltünk és végeztük a munkánkat.

Óvatosságból szépen összegyűjtöttünk mindent, amit emlékként vagy szellemi értéként megőrizni akartunk, nehogy egy váratlan házkutatás áldozataul essen. Kisebb csomagokban rábíztuk két, általunk teljesen megbízhatónak tartott nővérré. Ők meg is őriztek mindent! A duplumokat kétfelé osztva, más-más csomagban adtuk át. Egymásról sem tudtak, de a kérésünknek hűségesen megfeleltek. Mindketten már régóta az örökkévalóságból figyelik sorsunkat, hálánk jeléül álljon itt a nevük! Bacsó Erzsébetnek és Malek Júliának köszönöm, hogy emberségükkel és imáikkal is támogattak bennünket!

A „konszolidáció” kezdete. MUK

Lassan visszatért a kórház élete is a szokott kerékvágásba. A munkástanács változatlanul működött, érdekes módon még 1957 elején is, míg az új igazgató át nem vette a hatalmat. Ez is szép csendben történt, mindig egyre többet volt jelen a kórházban, aztán egyszer csak megtudtuk, hogy ő az igazgató! Az osztályokon folyamatosan szaporodott a munka. Az oroszok mindenhol jelen voltak. Az országban berendezkedett a Kádár-rendszer, megszerveződött az MSZMP, néhány taggal a kórházban is. Közeledett március 15.

1957 februárjában a suttogó közbeszédben egyre gyakrabban hangzott el egy jelszó: „MUK” - Márciusban Újra Kezdjük. Ez amolyan „magyaros ködevés” volt! Ugyanis, aki tudta, hogy százezrek hagyták el az országot, köztük azok, akik egy esetleges újrakezdés vezetésére alkalmasak lettek volna, aztán hogy helyükre jött kb. ugyanennyi szovjet katona páncélosokkal és géppisztolyokkal; majd figyelte a nyugati színjátékot az ENSZ-ben, ahol még a magyar képviselő is „álruhás” orosz KGB-s ember volt;⁴¹ tudhatta, hogy itt MUKkanni nem lehet! Persze „örültek” mindig akadnak, s ezt a hatóságok is tudták! Meg hát jó alkalmat jelentett, hogy egy pár pofont „leakasszanak” azoknak, akik elől egy-két hónapja még gyáván elfutottak, vagy hízlegősen lapultak előttük, vagy esetleg félelmükben fehérműt kellett váltani. A hatalom elrendelte a „begyűjtést”, vagyis az un. zavarkeltőket, a lehetséges „hőbörgőket”, a közismerten forradalmi elemeket átmeneti biztonsági őrizetbe helyezték. Ezt a szándékot 2-3 nappal a tervezett akció előtt beszélték meg az alapszervi pártgyűlésen, ahol - gondolom - „az intézkedéshez” a nevetket is számba vették. Nekem ezt az osztály egyik párttagja elmondta (segítő szándékú emberek mindenhol akadnak!). Feleségemmel gyorsan körbejártuk a várost, és az információt a kint lakóknak is továbbadtuk, az érintettek közül mindenkit értesítettünk. A többség egykedvűen tudomásul vette, talán hitte is, meg nem is! Estére értünk haza. Ekkor már a gyermekosztályon laktunk, és ügyeleti időben csak az ügyeletes nővér kulcsával lehetett bemenni az épületbe. Ő beengedett bennünket, mi pedig úgy tettünk, mintha bemennénk a lakásunkba, de engem a feleségem elrejtett egy egyébként zárt térben, ahol a dolgozók munka közben nem fordulhattak meg. Alig csendesedtünk el, mikor csengettek. Rejtekhelyem a lépcsőházhoz tartozott, így hallottam a rendőrök hangját: Marx doktort keresik. Már jöttek is befelé, csizmás léptek, csoszogás, dobogás. Szívem is elég „hangosan” vert, éreztem mellkasomban a dobogását! Hallottam, amint a lakásba mennek, érhetetlen hangfoszlányok szűrődtek ki,

⁴¹ Az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó legendák egyike. Ld.: Békés Csaba: Győzhetett volna-e a magyar forradalom 1956-ban? In: Romsics Ignác (szerk.): Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből. Osiris Kiadó, 2002. 339-360 p

majd távoztak. A csizmák kopogása után felismertem a nővér hangját, aki a feleségemmel beszélt. Nem értette, hogy mi történt, (hogy válhattam kámforrá?) de felkínálta, ha kell, ő is segít! Marika megköszönte, megnyugtatta. Lassan minden elcsitult. Órák teltek el, éjszaka lett. Aztán halk nessel jelzett a feleségem, és átkísért a tetőtér egy elrejtett zugába, ahol már előkészítette az alváshoz a helyem, megkaptam a másnapi menázsit, és minden elcsendesedett.

Így telt el 24 óra, majd másnap hajnalban észrevétlenül elhagytuk a kórházat, és a kislányunkkal haza utaztunk Zalaegerszegre. Őt a nagyszülőknél hagytuk, mi pedig tovább utaztunk Pannonhalmára, ahol sógorom, Baján György, abban az időben még középiskolás kollégista diák volt. Itt élt régi barátunk, Bajtay Oros atya is, őket látogattuk meg. Megérkeztünk Pannonhalmára, természetesen senkinek - sem a szülőknak, sem az atyának, sem a kis sógornak - nem beszéltünk arról, hogy a „begyűjtés” elől menekülök. Azt hittem magamról, úgy nézek ki, mint egy látogató turista. Sógorom örült nekünk, Oros nagyon kedves volt, sok mindent meg akart mutatni. Kalauzolt bennünket a kolostoron belül mindenfelé, olyasmiket is mutatva, melyet átlagos turista nem láthat. Mi boldogan mentünk vele és hallgattuk őt. A templom egyik mellékhajójában Oros éppen mutatott és magyarázott valamit az egyik képről, amikor mellénk szegődött egy aktatáskás, fényképezőgépes, fekete hajú, nagy bajuszú ember, ő is figyelgette a magyarázatot, hol lemaradt egy kisé, hol újra csatlakozott hozzánk, aztán egy idő múltán végleg elmaradt. Idegesített ez az ember! Ki lehet ez? Nyomomban vannak? - ezek a gondolatok száguldoztak a fejemben.

Délután mindenkitől elbúcsúztunk, beültünk a vonatba. Régi rendszerű fülkés kocsik voltak, ketten szálltunk csak fel, több utast nem láttunk az állomáson. Akkoriban a Győr és Veszprém közötti vicinális - rövidebb-hosszabb időre - több helyen megállt. Pannonhalmán is várakozni kellett. Míg állt a vonat, kifelé nézegettem a kupé folyosói ablakán. Egyszer csak láttam ám, hogy a nagybajuszos ember az apátságából az állomás melletti kukoricásból siet a vonat felé. Egyenesen beszállt a mi kocsinkba. Én persze behúzódtam a fülkénkbe, és halkán mondtam Marikának, itt van a mi délelőtti emberünk. Elhaladt a fülkénk előtt, ránk mosolygott és biccentett, majd beült a szomszéd fülkébe. Idegeim a bizonytalanságtól pattanásig feszültek! A vonat elindult. Elővettük a könyveinket. „Elmélyültem” néztem a betűket. Emberünk elsétált a fülkénk előtt, ránk mosolygott. Így érkeztünk Veszprémvarsányba, ahol a vonat félórát állt. Szokás szerint itt a legtöbb utas leszállt, és ivott egy sört, vagy evett valamit. Emberünk is leszállt. Mondtam Marinak, „Most végére járok annak, hogy ki ez! Belenézek az aktatáskájába!” Sietve bementem a fülkéjébe, nyitva volt az aktatáska, benyúltam a táskába, hideg vasat ért a kezem! „Ez pisztoly!” - gondoltam magamban. Kirántottam: egy fényképezőgép állványát tartottam a kezemben! Megint belenyúltam: egy doboz! Fényképek voltak benne. Min-

dent a helyére tettem, eligazítottam. Még nem is végeztem, mikor lecsapódott az ablak. (Felújított régi kocsik voltak, egy hevederrel kellett az ablakot felrántani.) Rettenetesen megijedtem, a szívem majd kiugrott a helyéből! A helyzet egy giccses filmhez hasonlított, de pontosan így történt! Az ablakot felrántottam, kirohantam a fülkéből! Aztán leszálltunk és sétáltunk egyet a vonat mentén, közben elmeséltem Marikának, hogy mit találtam. Igyekezett megnyugtani, de már órá is átragadt minden nyugtalanságom. Veszprém-Külsőn leszálltunk, míg a csatlakozásra vártunk. Beültünk a vasúti restibe. Kettőnkön kívül tőlünk távol egy asztalnál ült csak valaki. Rendeltünk, néztük egymást. Nyílt az ajtó, belépett a mi bajszos emberünk, mosolygott. Leült a szomszéd asztal mellé. Az elősiető pincérrel szívélyes társalgásba kezdett. Kirándulásról, utazásokról, fényképezésről beszélgettek. Emberünk még a dobozt is elővette, azokból mutatott néhány képet a pincérnek. Egy idő múltán befutott Boba felől a Pestre menő vonat. Emberünk fizetett és elutazott. Tíz-tizenöt perc múlva a mi vonatunk is megérkezett, megkönnyebbülve szálltunk fel, és elindultunk Zalaegerszeg felé.

Talán sikerült bemutatnom lelkiállapotomat és az abból fakadó bizarr, elhibázott döntéseimet, melyet a valós és vélt üldözöttség váltottak ki. A fekete bajszos ember nyilván magányos turista volt, aki barátkozni akart. Láttam ijedt elhúzódasunkat, ezt szerette volna feloldani, de minden közeledést félreértettem, és csak fokozódott gyanakvásom. Félelmem csaknem pánikreakcióig növekedett.

Másnap visszautaztunk Nagykanizsára és munkába álltunk. A helyzetre jellemző, hogy senki sem kérdezte: „Hol voltál? Tudod, hogy kerestek?” Egyedül anyósom beszélt el, hogy a kérdéses estén, mikor Nagykanizsán is kerestek, megjelent náluk két férfi azzal, hogy „A Móc doktort keresik!” Mire ő egészen gyanútlanul azt felelte, hogy itt ilyen nem lakik, és nem is ismer ilyen nevű doktort. Erre megfordultak és elmentek. Napok múlva mesélte egyik ismerősünk, aki a „begyűjtés” estéjén Pécsre utazott, hogy a vasútállomáson a hangosbemondóban hallotta, „Marx doktort várják a kijáratnál.”

Marika is elmondta, hogy tulajdonképpen nem kerestek nagyon lelkesen, mert ha történetesen lakásunkban az ajtó mögé álltam volna, ott sem vettek volna észre. Vetettek egy pillantás a kislányra. „Van egy kis családjuk?” - kérdezték. „Hol van a férje? - Nem tudom. - Nem ügyeletes? Nem tudom. - Hát, jó!” Ezzel elmentek.

Amint az általános helyzet a forradalom szempontjából egyre romlott, Kanizsán is visszaállt a régi rend. Említettem már, hogy a kórház furcsa és szokatlan módon új igazgatót kapott. A kórházi munkástanács lassan „elsorvadt”. Közben kiderült, hogy Marika édesanyja halálos beteg. Világos volt, hogy hamarosan folyamatos ápolásra szorul, s nekünk haza kell költöznünk Egerszegre. Mindez nyomós okot adott áthelyezési kérelmünknek, melynek

sem a szakmai, sem az állami vezetés nem állhatott ellent. Engem Fendler dr., az új igazgató azzal bocsátott el, „menjen csak, Gábor Ernő⁴¹ megyei főorvos jobban meg tudja magát védeni, mint én tehetném”. Ebből megértettem, hogy közeleg az idő, midőn majd védelemre szorulok!

Ilyen kilátásokkal kerültünk Zalaegerszegre, ahol először csak én kaptam állást, feleségem nem. A sebészetnek búcsút kellett mondanom, kiskvárosi körzeti orvos lettem, ami akkoriban a legkisebb presztízsű helyet jelentette az orvosi pályán. Viszont szabadlábbon voltam és belevethettem magam a munkába! Gyorsan beletanultam az új munkakörrel járó tudnivalókba, úgy éreztem, hogy szinte semmi fáradtsággal sem jár. Igaz, hogy különösebb örömmel sem! A sebészeti munka nagy fizikai igénybevételt jelentett, de a napi munkát a szellemi teljesítményt kísérő jóérzéssel fejeztem be. Ebben a feladatban, a körzeti orvosi munkámban, ezt nem találtam meg. Mindez hamarosan nagy lelki teherrel nehezedett rám! Főleg az után, hogy a forradalmi helyzet lecsengett, a nem várt, de bekövetkezett súlyos megtorlások is enyhülni kezdtek, s én benne éltem a hétköznapi „darálóban”. ...

⁴¹ Gábor Ernő (1887-1973) orvos, kommunista politikus. 1945 után Zala megye főorvosa, a megyei pártbizottság tagja. Nagy tisztelője volt a Baján családnak, akik őt - a koncentrációs táborból való visszatérése után - műszerekkel, felszereléssel segítették, hogy orvosként újra dolgozhasson.

CZEGLÉDY EDIT

1940. március 22-én született Zalaegerszegen. Édesapja Dr. Czeglédy Ferenc, a Zala megyei Bíróság vezető helyettese volt. Édesanyja: Visnya Edit középiskolai tanár.

Iskolai tanulmányait a zalaegerszegi Ady Endre Általános iskolában kezdte, 1952-55 között a budapesti Maxim Gorkij magyar - orosz kéttannyelvű iskolában tanult. A középiskolát a Zalaegerszegi Állami Teleki Blanka Tanító- és Tanítónőképző Intézetben végezte, 1959-ben érettségizett. 1959 őszén Zalaszentmihályon kezdett tanítani. A Szombathelyi Tanítóképzőben tett képesítővizsga után, 1960-62 között a zalaegerszegi Ady Iskolába került. Közben elvégezte a pécsi Tanárképző Főiskola magyar - orosz szakát. Tanárai javaslatára jelentkezett az Eötvös Loránd Tudományegyetemre. Már az egyetem megkezdése előtt, 1962 szeptemberétől középiskolai tanárként dolgozott a Csány László Közgazdasági Szakközépiskolában. 1963-ban házasságot kötött Bérczes Sándor geológussal. Házasságukból három gyermek született: Edit (1964), Attila (1966), és Sándor (1974). 1966-ban egyetemi diplomát szerzett, s 1982-ig a Csányi László Szakközépiskolában tanított.

1982-től 1995-ig a zalaegerszegi Pénzügyi és Számviteli Főiskola nyelvtanára volt, közben 1988-ban orosz irodalomból doktori fokozatot nyert, 1989-ben főiskolai docenssé nevezték ki. 1993-ban a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen német nyelvtanári diplomát szerzett.

1995-ben nyugdíjazták.

Czeglédy Edit 1952-től 1964-ig, első gyermeke születéséig vezetett naplót, keménykötéses határidő naplókba írta feljegyzéseit, melyeket - a család többszöri költözése ellenére - egy fiók mélyén megőrzött. A rendszerváltás idején, amikor Pozsgay Imre átértékelte - népfelkelésnek nevezte - az 1956-os eseményeket, vette elő és olvasta újra akkor írt gondolatait. Elmondása szerint maga is meglepődött, hogy 16 éves korában milyen tisztán és éretten látta a forradalom eseményeit.

Itt közreadott 1956-os naplója nemcsak az eseményeket rögzíti, hanem egy kamaszlány szemén keresztül láttatja az 50-es évek mindennapjainak küzdelmes világát, s azt a folyamatot, ahogy a rendkívüli napok hatására egy fiatal bakfis pillanatok alatt felelősen gondolkodó felnőtté érett.

„... az én harcomnál soha emberiben,
soha szebbért nem vívtak fegyverek.”

Gérecz Attila: Sorsod művészete, 1956.

CZEGLÉDI EDIT: NAPLÓTÖREDÉK 1956-BÓL¹

1956. január 1.

A szilvesztert a TIT klubban töltöttük, sokat táncoltunk, jól éreztük magunkat.

Különös érzés fogott el, amikor a rádióba bementék, hogy a következő gongütés az 1955-ös esztendő végét jelzi. A Himnusz idejére eloltották a lámpákat, aztán boldog új évet kívántunk egymásnak.

Később egy agyongyötört kismalacot hoztak be, és mindenki meghúzta a fülét, farkát. Én sajnáltam a remegő, vörös pírban égő malacot és nem nyúltam hozzá. Úgyis tudom, hogy nincs összefüggés az életünk alakulása és a malacsimogatás vagy éppen a macskák színe között.

15 évesen úgy érzem, most vagyok a legrosszabb életkorban. Az ember időnként nem tudja, mit csináljon, mert unatkozik, vagy olyan vágyai, álmai vannak, amelyek soha nem valósulhatnak meg. Mindig valami izgalmas eseményre várok, de csupán az jön, hogy az iskolában izgulok, mert nem tanulom meg valamit.

1956. február 16.

Jó kis kalandunk volt ma! A kisgyümölcsösbe mentünk szánkózni ugyanúgy, mint tegnap. Felhoztuk a szánkót a tetőre, és onnan ereszkedtünk le. Feri, Péter és én ültünk a szánra, Péter kormányzott. Már az indulás pillanatában éreztem, hogy valami nincs rendben. Szinte gyorsvonati sebességgel indult meg alattunk a szánkó. Csakhogy nagyon veszélyes ez a pálya, egy kerítés mellett vezet az út, egy helyen pedig, épp a fordulónál egy oszlop áll szöges dróttal bevonva.

Csak úgy zuhantunk lefelé, egyenesen ennek az oszlopnak. Egy pillanatra elsötétült előttem minden, aztán úgy éreztem, hogy ugyanez már megtörtént velem, talán álmomban. Nagyon megütöttem magam, főleg a derekamat és a térdemet. Feri még több ütést kapott, a szögesdrót széttépte a nadrágját,

¹ Czeplédy Edit naplóját a Zala Megyei Levéltárban 1991 óta őrzött (ZML IV.433. 5894. sz. letét) gépirat alapján adjuk közre.

felkarcolta a bőrét. Csupa kék zöld folttal lett tele a lába. Péternek szerencséje volt, mert valósággal fejest ugrott a hóba, de semmi baja nem lett.

A legjobb az volt, amikor Péter egy négyszögletes szövetdarabot emelt ki a hóból, mondván: Ditke, ez a tied! Hát igen, ez az egyetlen kabátom darabja volt! Ferit úgy kellett hazahúzni szánkón és otthon hallgathattuk a fejmosást. „Miért nem bremzeltetek?”² - kérdezgette szemrehányóan Nagymama. Nekünk a „bremzelés” szó nagyon tetszett.

Azóta mindig mondogatjuk nevetve egymásnak: „Miért nem bremzeltél?”...

1956. február 28.

Az Édesapánk bíró.³ Szinte soha nem szokott itthon beszélni a munkájáról, de ma elmesélte, milyen különös válóperes ügye volt.

Egy kanizsai férfit most engedtek haza szovjet hadifogságból. A fogság 11 éve alatt nem szakadt meg a kapcsolata a feleségével, valami rejtélyes úton mindvégig tudtak életjelet adni egymásnak. Az asszony minden levelében biztosította férjét szeretetéről és hűségéről.

A hadifogság szenvedéseit csodával határos módon túlélte férfi első útja feleségéhez vezetett. A régi házban meg is találta az asszonyt, csak hogy egy új férj oldalán, gyerekekkel. Engem mélységesen felháborított a nő magatartása. „Börtönbe kellene zárni az ilyen nőket!” - mondtam ki hirtelen a véleményemet. Édesapám azonban folytatta. Az igazságnak mindig két oldala van. Nézzük a másik oldalt! Az asszony megsemmisülten, könnyek között panaszkolta: „Bíró úr, mit tehettem volna? Tudtam, hogy az a szerencsétlen elpusztul ott Szibériában, ha nem írok neki. Évekig vártam, és szerettem a férjemet, de már semmi remény nem volt a hazatérésére... Megpróbáltam új életet kezdeni!” Bírói ítélettel valóban nem lehet igazságot tenni ebben az ügyben...

1956. március 22.

Tizenhat éves vagyok. Születésnap ajándéku! még a nap is kisütött, és ez jókedvűvé tett. Épp ideje, hogy elgondolkozzam az életemen, és azt is elhatározzam, milyen emberré akarok válni. Nekem az a legfontosabb, hogy becsületes, jószívű és kötelességtudó legyek. Igen nagy hatást gyakorolnak rám Jókai regényei. Főleg ezek nevelnek állhatatossá, becsületessé, hazaszereztővé, és a Jókai hősök segítenek a rossz tulajdonságaim legyőzésében. Szeret-

² Bremzen = fékezni

³ Dr. Czeglédi Ferenc (1897-1963) polgári peres bíró, a Zala megyei Bíróság elnökhelyettese

nék olyan lenni, mint Erzsike az Új földesúrbán, aki csupa szív, lélek, jókedvű lány. Vagy olyan, mint Mária a Minden poklon keresztül című regényben, aki az asszonyi hűség, a férj iránti szeretet mintaképe. Az Enyém, tied, övében Serena alakja az eszményképem.

Serena olyan feleség, akire a férje rábízhatja a lelkét is. Dehát én nagyon messze vagyok ettől! Jókai nőalakjai mind szépek, még a gyűlöletes, démoni nők is. Én pedig sajnos, nem is tudom, milyen vagyok. A napokban Pali (a bátyám) már kora reggel elkezdte mondogatni, hogy „seggenagy” vagyok meg X lábú és hasonlókát. Édesapám meg akart védeni, és azt mondta, hogy olyan alakom van, mint a milói Vénusznak, az pedig a legideálisabb nőalak. Pali rögtön rávágta, hogy olvasta valamelyik újságban, hogy ma már nem tartják szépek az olyan telt alakot, s a szépségversenyen már a selejtezőből is kiesett volna. Aztán hol békának, Cilinek, bumburnyáknak vagy degenerált tyúknak nevez, és ez engem rettenetesen elkésérít. Ha így beszél velem Pali, szeretnék elmenekülni, nem is tudom, hová... Pedig én szeretem Palit. Születésnapjára is vettem neki egy pingpong-labdát. Bezzeg ő énrám nem gondolt!

Most, amikor a 16. évemet betöltöttem, megfogadom, hogy ÚJ ÉLETET KEZDEK! Érettségi után egyetemre vagy főiskolára szeretnék menni, és ehhez a kötelező tananyagon kívül nagyon sokat kell tanulnom. Év végére jeles (talán kitűnő) eredményt szeretnék elérni. Kosárlabdázni, pingpongozni, hegedülni továbbra is fogok, de az időmet jobban be akarom osztani.

1956. március 24.

Az új életet csak hétfőn fogom megkezdeni, ma ugyanis beszédtem mezőgazdaságtanból. Semmi előjel nem vallott arra, hogy felelni fogok, így aztán nem készültem. Az állatok kiválasztó szerveiből kellett volna felelnem. Tehát, hogyan, mitől pisil, k...l a ló, a tehén stb. Hát, ez aztán kit érdekel!... Ebéd után sokáig pingpongoztunk, este egy Shakespeare előadást hallgattunk meg a TIT klubban. Holnapra megint nem tudtam mindenből fölkészülni.

1956. március 25.

Tegnap délután szavalóversenyt rendeztek az iskolában, amelyen én is indultam. Amikor a Havasok és Riviéra⁴ című verset szavaltam, elkezdett remegni a lábam, aztán már az egész testem remegett az izgalomtól. A Várj reám⁵ volt a szabadon választott versem, az már sokkal jobban sikerült.

⁴ Ady Endre verse.

⁵ Konsztantyin Szimonov költeménye.

Zsuzsa és Babi mindvégig velem maradtak, és nagyon biztattak. Svetics azt mondta, hogy a negyedikes fiúk szerint én voltam a legesélyesebb. Persze, ők ajtón kívül hallgatták, és nem látták, mennyire remegtem. A zsűri igen nehezen döntött, legalább egy óra hosszat vitatkoztak. Első helyezett Óbíró Éva lett (negyedikes) én pedig a második. Most olyan boldog vagyok!

Ma Vörös Erzszi behívott a IV. osztályba, hogy szavaljak nekik. Nagyon megtapsoltak, s mindenki gratulált.

1956. június 29.

Már hetek óta állandóan esik az eső. Megint szűk esztendő elé nézünk, mert tavasszal a gyümölcsfák elfagytak. A Duna áradásakor is nagy károkat szenvedtünk.

Azt mondják, az atomrobbantások miatt változott meg az időjárás. A tél hideg és hosszú volt, tavaszról az idén beszélni sem lehetett, nyár pedig talán nem is lesz.

Jókaitól egy elbeszélés kötetet olvasok Árny képek címmel. Nekem különösen a Remete hagyománya tetszett. Az író maga mondja el, hogyan találkozott a remetével. Amikor egy erdőben kirándult, váratlanul nagy vihar támadt és valami kis kunyhóba menekült, ahol egy embert talált. Hiába beszélt azonban a mozdulatlan házigazdához, az nem szólalt meg. Amint elállt a vihar, Jókai búcsúzóul kezet akart fogni vendéglátójával, de az abban a pillanatban hamuvá változott.

A halotról azt tartották, hogy soha senkivel nem beszélt, senki nem tudta róla, honnan jött, hová tűnt.

A remete írásai megmaradtak. Mélyenérző ember lehetett, aki magányában sok érdekes dolgot írt.

A remete azt mondja az emberekről, hogy azok a föld mészárosai, mind kegyetlenek.

Az emberek durvaságát, aljasságát különböző megtörtént esetekkel bizonyítja. Egyszer például egy emeletes ház égését látta. Fentről csecsemősi-rás hallatszott. Egy bátor ember bemászott az ablakon, de nem a gyermekért, hanem, hogy a zsebeit kincsekkel telerakja.

Hatalmas vihar volt a tengeren, s egy hajó mindenestül elsüllyedt. Egyetlen ember úszott a haragos habokban és sírva kérte a tengert, hogy segítse, mert otthon apró gyerekei várják. A tenger, amely szívtelen, lélektelen lény, megszánta, s a hajótörött partra ért. Ott vizont az emberek, akiknek van szívük, lelkük, megették a magukhoz hasonló hajótöröttet.

Hát ilyenek az emberek!

Egyszer azt álmodta a remete, hogy megfagyott a Föld. Az ember min-

dent kiírtott a Földről: erdőt, virágot, állatot. Dicsekvés lett a vétek, az erény szégyen, jutalmat kapott a gyilkos, kígyófullánkot a jótevő. S minél törpébb lett az emberi nem, annál inkább tagadta meg teremtmőjét, az Istent. Felvilágosultnak nevezték magukat az emberek. Isten csak azért kímélte a Földet, mert volt még egy ember, akinek a szívében Isten neve lakozott.

Az emberek követelték, hogy tagadja meg hitét, de ő meggyőződéssel mondta, hogy „Van Isten”, s meghalt a hóhér kezétől. Ezután máglyán akarták elégetni, de akkor megfagyott a föld, s minden tűz kialudt rajta.

Jókai nagy fantáziával megírt történetei csak romantikus mesék, amelyek az író pesszimista életszemléletét hűen tükrözik. Az elveszett szabadságharc árnyékában érthető is a kiábrándultsága.

Dehát valóban, olyan gonosz lehet az ember, ahogy Jókai leírja? És akad-e még ma is olyan hős, aki a hitéért, a meggyőződéséért képes az életét áldozni?

1956. augusztus 19.

Most azt a könyvet olvasom: Honnan vegyünk az életben örömeket? A szerző elmagyarázza, mennyi örömforrás van az életben: a jó könyv, a természet, a jó barát, egy hűséges kutya stb. Az első, de legfontosabb a nyugalmas, szép otthon. Hát, a miénk nem éppen az!

Valamikor, amikor a szüleink kibérelték ezt a házat, ahol lakunk, ez volt a város egyik legszebb része. Szemben a Rózsa-liget, mi pedig a villasor boldog lakói. A háború aztán mindent tönkretett! A ház ugyan nem sérült meg, de ma már ütött-kopott, s megfordult itt azóta vagy száz ember. A háború alatt erdélyi menekültek, aztán orosz katonák vendégeskedtek nálunk.

1948. március 15. az utolsó olyan ünnep, amelyet ebben a házban még kényelmes körülmények között és nagy boldogságban töltöttünk. Ezen a napon született András, a negyedik fiútestvérem. Milyen boldogok voltunk! De milyen rövid ideig tartott a zavartalan boldogságunk!

Következő évtől Édesanyám dolgozni kezdett, mert egy fizetésből nem lehetett megélni. A német-francia szakos diplomája helyett újat kellett szerezni: oroszul kezdett tanulni. Velünk, gyerekekkel egyre kevesebbet tudott foglalkozni. Sokat tanult, túlórázott, s mint minden pedagógus, járt tsz-t szervezni.

A felszabadulás után Édesapám a Zala megyei Földosztó Bizottság elnöke volt. Édesanyám hivatalból ugyanezeket a parasztokat kereste fel és kérlete, hogy adják be a közösbe a földet, amit Édesapám nekik osztott ki.

Nagypapa, nagymama is hozzánk költöztek, mert államosították a házukat. Utólag kiderült, hogy csak tévedésből.

Aztán Sándor bácsit (Édesanyám bátyját) internálták. Fél év múlva kiengedték, de rendőri felügyelet alatt maradt, és valakinek vállalnia kellett érte a felelősséget. Édesapám kezéskedett érte. Így a harmadik szobát Sándor bácsinak adtuk. A szomszéd Nácsinék állandóan azt mondogatják, hogy nagy-szerű ember az Édesapánk.

Később egész váratlanul jött egy idegen férfi, és végigjárta a házat. Sándor bácsinak azt mondta, hogy ismerik egymást Szombathelyről, ahol Sándor bácsi volt a Bőrgyár vezérigazgatója. Sándor bácsi elvörösödött, nagyon zavarban volt, de nem tudott visszaemlékezni erre a férfire. Ez az idegen ezek után hozzánk költözött, Sándor bácsi viszont idegszanatóriumba került. Az új lakó tőlünk aztán Ferenczy Jutkáék házába telepedett be, Jutkáék pedig a hegyre költöztek ki. Nem szólhattak ellene semmit, mert Jutka apukája csendőrn volt.

Később a harmadik szoba rövid időre ismét a miénk lett, amikor Sándor bácsi megnősült. Akkor viszont az történt, hogy Édesanyám egyik kollégája az ország másik végéből ide költözött. A MÁV ki akarta rakni a bútorait a vagonokból a szabad ég alá, mert még nem kapott lakást. Édesanyám megsajnálta, és felajánlotta, hogy helyezze el a bútorát a harmadik szobánkban. J. bácsi el is helyezte nálunk nemcsak a bútorait, hanem a feleségét is. E. néni pedig felfedezte, hogy milyen szép ez a hely, a kamránk pedig nagy és be lehet rendezni konyhának. Kiigényelték a spájkunkat és a szobánkat. A Tanács kiutalta nekik, azzal az indokkal: „Senki ne üzérkedjen a fölösleges lakrészével.”

Azóta ismét kilencen lakunk a két szobában. Semmi reményem, hogy nekem egy külön szobám legyen! E. néni még szólni is szokott, hogy miért épp akkor hegedülök, amikor ő lepihen délutánonként.

Szeretek hegedülni. A hegedülésemet csak a Girnyó, a macskánk hallgatja élvezettel. A fiúk is mindig meg akarják akadályozni a gyakorlásomat. Eltűntetik a vonómat, vagy kizavarnak a faskamrába. Előfordult, hogy a padlásra menekültem, de Pali azért is haragszik, mert azt mondja, megzavarodnak a hegedűtől a galambjai.

1956. augusztus 23.

Az idén nyáron megtanultam úszni, sőt, be is iratkoztam úszóedzésre. Reggelenként 7 órakor kezdődik az edzés, és 800 m-t kell úszni, ugyanennyit délután.

Új úszósapkám van, amit egy fiútól kaptam. Ez a gimnazista fiú egyszer észrevette, hogy a barátnőim, Zsuzsa, Anci a vízben ugrálnak, én pedig csak a partról nézem őket, s megkérdezte, miért nem megyek a vízbe. Mondtam, hogy felváltva hordunk egy sapkát Zsuzsával és most épp ő van soron. Erre a fiú levette a sapkáját, átadta, s azt mondta, ha bármikor kell, csak forduljak hozzá.

A „sapkakölcsönző” fiú egyre hosszabb időre kölcsönözte nekem a sapkáját, végül rájött, hogy neki nincs is arra szüksége.

De jó, hogy vannak ilyen jószívű gyerekek a világon!

Este sokáig sétáltunk a városban Rózsival. Elmesélte, hogy tegnap egy fiú megcsókolta. Szegény lány! Én nem is tudom, mit tettem volna a helyében!

1956. szeptember 15.

Szeptemberben folytatódott a nyárias meleg. Uszodából jártam reggelként az iskolába, s mindig friss, jókedvű voltam.

Azt lehet mondani, hogy ezt a nyarat valósággal végignevettük. Otthon is történtek humoros dolgok. Például, Nagymama egy szép napon azt vette észre, hogy a szalonna, amit a padláson felakasztott - eltűnt. Kétségbeesve újságolta az esetet, mire Feri (az ikertestvérem) bevallotta, hogy az egészet ő ette meg, szépen, fokozatosan.

- Dehát én azt azért rejtettem oda, hogy legyen mihez nyúlni! - érvelt türelmetlenül a Nagymama. Feri pedig csendben odaszólt nekem. „Jaj, most úgy kell röhögnöm”... Rögtön nekem is nevetnem kellett! Édesapám csak megpödrötte a bajuszát és nyugtatta Nagymamát:

- „Hát, éhes volt a gyerek. Nem történt semmi katasztrófa”... Azóta afféle családi szólásmondás lett a „legyen mihez nyúlni”.

Szegény Nagymama, mennyit dolgozik, örökké rohan, igyekszik a pénzt beosztani, megpróbál tartalékokat gyűjteni, de hiába, mi mindent fölfalunk.

Nyár elején Édesanyám elutazott orosz tanfolyamra, Nagymamáék is elmentek Kőszegre, akkoriban én főztem. Egyik este Péter és András puskaport gyártottak, s beszórták kénporral a tűzhelyt. Én épp császármorzsát készítettem, és azt vettem észre, hogy annak is kénes szaga van. Nem is fejeztem be a pirítását, hanem zsíros kenyeret vacsoráztunk. Feri dolgozott és későn járt haza, ezért a lábos tetejére egy nagy halálfejes rajzot tettem és ráírtam: „Ne egyél belőle, puskaporos.”

Másnap Feri nevetve ébresztett bennünket: Jól ki akartatok tolni velem, ugye azt hittétek, hogy nem fogok enni a kedvenc ételemből. Hát, jusztt is mind megettem. Nagyon is jó volt!

Aggódva figyeltem ezután Ferit, de semmi baja nem lett. Kicsit meghízott az idén.

1956. szeptember 16.

Ma úszóverseny volt és egyéniben is, váltóban is indultam. Kovács Ili azt mondta, hogy ő csak azért mer elindulni, mert tudja, ha én is versenyzek, akkor neki az utolsó előtti hely biztosítva van.

Amikor a startkőről a vízbe ugrottam, valahogy túl mélyre lemerültem, és egy nagyot ittam. Még most is látom, hogy bugyborékkolt a zöldes víz a fejem fölött. Mégsem lettem utolsó, és ez nekem elég. Pali viszont kinevetett, mert a barátai állítólag azt kérdezték: „Ki fuldoklik ott a vízben? Nem kellene kimenteni?”

Az a szerencse, hogy Zsuzsa⁶ (a barátnőm) mindig mellettem van és együtt érez velem. Az úszóverseny után vele mentünk el a Megyei Tanácsra, ahol megvendégelték bennünket és nagyon sokat nevettünk. Zsuzsa minden humoros dolgot észrevesz, és ha nevetni kezdünk, abba se tudjuk hagyni. Ha valamiért megszidják az osztályt az iskolában, akkor rá se merek nézni, mert tudom, hogy őt is fojtogatja a nevetés. Arra egyébként én tanítottam Zsuzsát, hogy ha mindnyájunkat együtt szidnak, akkor arra kell gondolni, hogy ez mindenkire vonatkozik, csak énram nem. Ha pedig mindenki külön-külön úgy gondolkozik, hogy a szidás mindenkire vonatkozik, csak őrá nem, akkor már nem is szidnak senkit. Ez az én „Falra hányt borsó” elméletem.

Reggelenként Zsuzsa bejön értem és együtt megyünk az iskolába. Ma már a református templom előtt jártunk, amikor észrevettem, hogy a köpenyemet nem vettem fel. Na, rohanás haza! Futottam oda is és vissza az iskoláig. Szerencsére még csengetés előtt odaértem.

Nálunk a tanítóképzőben⁷ szigorúan veszik, hogy köpenyben járjunk, sőt, ha a fehér gallér hiányzik, még ezért is szólnak. Télen nadrágot sem hordhatunk, tavaly, amikor nagyon hideg volt, az iskoláig nadrágban mentünk, ott pedig levettük.

Ma földrajzból irtunk dolgozatot. Én minden kérdésre válaszoltam. A többi már Szerencsés tanár úr dolga.

Második órán a gyakorlóiskolában hospitáltunk. A gyerekek nagyon aranyosak, de csak most kezdem észrevenni, milyen nehéz munka a tanítás.

1956. szeptember 18.

Igen kedves házi feladatot adott fel Adri néni. Arról kellett írni, hogyan képzeljük el a lo éves találkozót. Zsuzsa olyan érdekesen irt, hogy ki is neveztük az osztály írójává. Mindenkiről tudott valami eredetit mondani. Ili nénit

⁶ Pejko Zsuzsa, a zalaegerszegi Kilián György (ma Liszt Ferenc) Általános Iskola nyugdíjas pedagógusa.

⁷ Zalaegerszegi Állami Teleki Blanka Tanító- és Tanítónőképző Intézet

úgy jellemezte, hogy „egy öreg néni odatipeg hozzánk”, engem úgy képzel el, hogy épp külföldi kiküldetésből érkezem.

Egy picit féltékeny voltam Zsuzsára, mert olyan tehetséges és biztos boldog jövő vár rá. De soha nem fogom irigyelni, hiszen a legjobb barátnőm.

1956. szeptember 19.

Arról beszélgettünk, hogy ha ma egy lánynak olyan szavakkal vallának szerelmet, mint Petőfi „Reszket a lelkem, mert eszembe jutottál”... sorai - akkor a lány kiröhögné a fiút. Ez tényleg így van. Pedig a szerelem most is éppoly nagy érzés, mint Petőfi idejében volt. Ezt én magam is átéltem már.

Amióta egy klubdelutánon táncoltam P.-vel, azóta mindig csak rá gondolok. Mindent tudok róla, azt is, hol, merre jár, kik a barátai, s minden nap látom. Nekem az is öröm, ha együtt pingpongozunk, kosarazunk, s egyáltalán, ha egy levegőt szívhatok vele. Sajnos, ő engem nem szeret.

Jónéhány hete egy kosármecsen a könyökével úgy megütötte a homlokomat, hogy meg is dagadt. Fájt egy kicsit, de nekem még ez is örömet okozott és büszkén hordtam a kék foltot a homlokomon. Néha arra gondolok, ha meg kellene halnom, az lenne az utolsó kívánságom, hogy vele beszélhessek. Érte minden áldozatot vállalni tudnék. Pedig nem nagyon érdemli meg. Tavaly év végén pótvizsgára bukkott.

1956. szeptember 21.

Testnevelés órán Héthársi Margit kismacska-ugrásnál elesett és betörte az orrát. Szegény Margit a legnagyobb méretű lány az osztályban, hosszú a keze, lába, nem csoda, hogy nem tud „kismacska” ugrani. Zsuzsával kettesben ápoltuk, mert nagyon vérzett az orra. Délután meglátogattuk a kollégiumban és vittünk neki 10 dkg cukrot fájdalomcsillapítónak.

1956. október 6.

Amikor még kisiskolás voltam, október hatodikát ugyanúgy meg szoktuk ünnepelni, mint március 15-t. Március 15-e számomra a színeket, a piros, fehér, zöldet, a kék eget és a napfényt jelenti, nomen a reményt, október hatodik pedig a szürkét és feketét, a gyászt.

Elsős voltam, amikor Pósa Lajos: Október 6-án című versét szavaltam az iskolai ünnepélyen. Azóta tudom, hogy a haza legjobbjai mindig a vérpadon pusztulnak el.

Ma rendezik Rajk László és társai újratemetését. Nagyon keveset tudtam eddig Rajkról. Arra emlékszem, hogy Pesten a kollégiumban egy

vasárnap délelőtt végig kellett hallgatni a Rajk pert a rádióban.⁸ Nagyon unalmasnak találtam. Én akkor 12 évesen olyan buta voltam, hogy azt hittem, hogy helyszíni közvetítést hallgatunk. Csak később jöttem rá, hogy Rajk László és társai ekkor már három éve halottak voltak.

Most viszont exhumálták őket, és a temetésükön visszavonják az ellenük hozott vádakat. Igaza van Édesapámnak, amikor azt mondogatja, hogy a mai jogi gyakorlatban „Igazság nincs, csak indokolás”.

Azt is csak most kezdem érteni, hogy Édesapám miért lett polgári peres bíró, és miért nem volt hajlandó soha politikai ügyekkel foglalkozni!

1956. október 24.

Amikor reggel órák előtt az iskola udvarán gyülekeztünk, mindenki arról beszélt, hogy Budapesten diáktüntetés volt, állítólag a diákokra lőttek és sokan meghaltak.

A rádió úgy számolt be a történetekről, hogy az ellenforradalmi fasiszta csőcselék támadást indított a demokratikus rend ellen. Én akkor hallottam erről először. Pedig tudom, hogy Édesapám a magyar és külföldi híreket egyaránt meghallgatja, mégsem beszél erről velünk soha. Mindent tud, de minket nem világosít fel. Miért?

Csengetés után felmentünk az osztályokba és éppúgy folyt a tanítás, mint máskor, de azért valami nyugtalanság vibrált a levegőben.

1956. október 26.

Rendkívüli események történtek az elmúlt napokban Magyarországon, de hogy mi az igazság, azt pontosan senki sem tudja. A magyar rádió is egyszer így, egyszer úgy nyilatkozik. Október 23-án, kedden este Gerő Ernő, a Központi Vezetőség első titkára Belgrádból visszatérte után beszédet mondott a rádióban. Tudta, hogy a nép végtelenül izgatott, s nyugtató beszédet kellett volna mondania, neki viszont esze ágában sem volt a kedélyeket csillapítani.

A diákság már kora délután megkezdte a felvonulást Pesten. Minden egyetemen megfogalmazták a hallgatók kívánságait és az ifjúság egyre növekvő tömegben vonult a Parlament felé. A Petőfi-szoborál Sinkovics Imre elszavalta a Nemzeti dalt és a tömeg kórusban ismételte:

„A magyarok istenére esküszünk
Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk.”

⁸ A Gorkij iskola kollégiuma, ahol Czeglédi Edit 1952-55 között az általános iskolai tanulmányait végezte

Este Gerő beszéde csak olaj volt a tűzre, mert még mindig a sztálini politikát védelmezte. Erről azonban már szó sem lehet Magyarországon! Budapest népe az egyetemi diáksággal együtt követelte, hogy Nagy Imre jelenjen meg. Gerő nem tudom, miért, maga állt ki a Parlament erkélyére.⁹ Természetesen a nép nem válogatta meg a szavait: „Pfuj! Le vele!” - kiáltások hangzottak el.¹⁰ Erre Gerő a szovjet csapatok beavatkozását kérte.¹¹

A fiatalok felvonulásához a DISZ szervezet engedélyt kért és kapott. Nem volt semmi rendzavarás, és a katonaság is csatlakozott a nemzeti zászlóval vonuló tömeghez. Gerő mégis ágyukkal lövett a tüntetőkre. Ez gyalázatos dolog!

A magyar rádió minderről semmit sem közölt. A Gerő-beszéd félbeszakadt, aztán bemondták, hogy összeül a Legfelsőbb Tanács, vagy micsoda. Egész éjjel folyt a küzdelem. A budapesti fiatalok százainak életét oltották ki a Gerő által felhatalmazott ÁVH-sok és a szovjet fegyverek.

A Rádió stúdiója megsérült, s csak un. Ivasivka lemezeket (zenetanárunk¹² művészlemezei, amelyeket mi unalmasnak tartottunk) játszottak. Úgyszólván semmit nem lehetett pontosan tudni a pesti eseményekről. 24-én, szerdán reggel bejelentette a rádió, hogy Nagy Imrét a Központi Vezetőségbe¹³ választották, Gerő Ernőt pedig megerősítették első titkári funkciójában. Ezen a napon de. 10 órakor Nagy Imrét a Minisztertanács elnökének nevezték ki.¹⁴ Nagy Imrét már 1952-53 körül ismerte szinte mindenki Magyarországon. Még Nagymama is úgy szokta emlegetni: „ez az én emberem”. Reformokat akart, emberibb légkört, s főleg a parasztságot támogatta.

Nagy Imre első rendelkezése az volt, hogy elrendelte a statáriumot. Erre a lépésre biztosan fegyveres erővel kényszerítették Gerő emberei, hogy az új miniszterelnök gyűlöletessé váljék a magyar nép szemében.¹⁵ Mi bízunk Nagy Imrében és azt a rágalmat sem hisszük el róla, hogy ő kérte a szovjet csapatok beavatkozását.

A budapestieket pedig hiába fenyegetik statáriummal, halált megvetve harcolnak az ÁVH-sok és az oroszok ellen.

⁹ Gerő Ernő nem mondott beszédet a Parlament erkélyén 1956. okt. 23-án, ő a Rádióban beszélt, melyre C. E. is utalt.

¹⁰ A Parlament erkélyén Nagy Imre beszélt, beszéde - melyben 1953-as kormányprogramjának megvalósítását ígerte - nem aratott sikert a tüntető tömeg körében.

¹¹ A Rádió okt. 23-án este kezdődő ostromakor, mely egy, az épületben eldördülő lövés után indult, kérte Gerő Ernő Hruscsovtól a szovjet hadsereg beavatkozását.

¹² Ivasivka Mátyás 1953-57 között a Zalaegerszegi Tanítóképző Intézet és a Zeneiskola tanára, karnagy.

¹³ Nagy Imrét a Politikai Bizottságba választották.

¹⁴ Az eseményre még az éjszaka folyamán került sor, reggel jelentette be a rádió.

¹⁵ A statárium elrendelése azt a célt szolgálta, hogy elejét vegyék a további fegyveres harcnak, de nem hozott eredményt.

A rádióba bemondták, hogy már csak elszigetelt csoportok harcolnak. Akik délután 2 óráig abbahagyják a harcot, nem kerülnek statárium elé. Eljött a 2 óra, s a harc még folyik. A lőszerraktárakat lefoglalta a „csőcselék”, és még Nagy Imre felhívása sem képes megállítani a harcot.

Este 6 óráig kapnak szabad elvonulási lehetőséget a forradalmárok. De hiába minden! A harc csak erősödik. A Nemzeti Múzeumot négyszer gyújtották fel.¹⁶ Néhány embert statárium elé állítottak, de senki nem képes arra, hogy ezeket elítélje.

A közvélemény és a nyugati országok a szovjet csapatok elvonulását követelik. Az orosz katona is ember, neki is jobb lenne otthon békében élni! A rádióban elhangzott: „Magyarok, lobogózzátok ki házaitokat, tűzzétek ki a nemzeti zászlót!”

A Politikai Bizottság felmentette Gerőt tisztsége alól, helyette Kádár Jánost választották meg.¹⁷ Kádár Jánost szadista módon megkínozták Rákosi börtönében. Épp ezért a magyar nép benne látja azt a politikust, aki maga is gyűlöli azokat, akik ezt a népet elárulták.

Nagy Imre szöveget intézett az ország lakosságához: „Meg kell akadályoznunk közös erővel a vérontást, nem szabad engednünk, hogy vér szennyyezze be szent nemzeti programunkat.” - mondta.¹⁸

Hiába minden! Az egyetemisták és az egész magyar nép legelső kívánságát nem teljesítették még. Az orosz csapatok változatlanul itt vannak, a főváros utcáin továbbra is puskaropogás hallatszik.

Inkább meghalunk, de nem kérünk a szovjet önkényből! Ez minden becsületos magyar óhaja.

A világ szeme rajtunk. De hiába szimpatizálnak velünk Keleten és Nyugaton, senki be nem avatkozhat, mert akkor világháború törne ki.

Tegnap délután a mi iskolánkban is lázas DISZ gyűlés volt. Megjelent két civil ruhás ellenőr is, de mi nem zavartattuk magunkat. Követeléseinket a következőképp fogalmaztuk meg:

1. Amnesztiát az elfogott forradalmároknak!
2. Vezető állásokba megfelelő képzettségű embereket állítsanak!
3. Tisztítsák meg az országot a haladást gátló erőktől !
4. Vonják ki a szovjet csapatokat hazánkából! Vonják felelősségre azokat, akik a vérontás okozói voltak!

¹⁶ A Rádiónál folyó harcok következtében okt. 24-én kigyulladt és leégett a Nemzeti Múzeum természet-tudományi gyűjteményének egy része.

¹⁷ Az október 25-i Parlament előtti véres események hatására mentette fel a Központi Vezetőség Gerő Ernőt.

¹⁸ Az idézett mondat Nagy Imre okt. 24-én elmondott rádióbeszédéből való.

5. Engedjék szabadon a még mindig Szovjetunióban tartott hadifoglyokat!
6. Tegyék lehetővé az ifjúság külföldi tanulmányi kirándulásait!
7. Egyetértünk a budapesti egyetemisták követeléseivel.¹⁹

1956. október 26.²⁰

Az egész iskola forrongott a reggeli órákban, a tanárok hiába igyekeztek rendet teremteni. Az első óra után a fiúk elindultak az utcára. Futótűzként terjedt a hír, hogy felvonulás készülődik. Mindnyájan megindultunk lefelé a lépcsőkön és egyre gyorsabban és gyorsabban haladtunk. A sodró áradatnak nem lehetett ellenállni, pedig a tanárok megpróbálták megakadályozni a kivonulást. Adri néni a kapuban csaknem sírva kérte: Gyerekeim, ne menjetek! Ildikó, legalább te maradj itt!

Mi Zsuzsával nem akartunk részt venni a felvonuláson, de amikor láttuk, hogy Szerencsés tanár úr²¹ is ott van, mi is elindultunk. De jól tettük, hogy ott voltunk!

Mintha 1848. március 15. szelleme támadt volna fel! Nemzetiszínű zászlók alatt Kossuth címerekkel, Petőfi és Kossuth képeivel vonult a tömeg a Csány térre.

A Csány szobornál rövid kis ünnepélyt tartottunk. Elénekeltük a Himnusz, utána Szerencsés tanár úr a Nemzeti dalt szavalta el. Ezután a diákság követeléseit mondták el. A zuhogó eső ellenére a hangulat forró volt, és a tömeg lelkesülten ismételte a refrént.

A Csány szobortól a Pártbizottságra mentünk és ott is előadtuk kérelmeinket. Kívánságainkat támogatták és megígérték, hogy fel fogják küldeni Budapestre.

A városban az összes címet, ötágú csillagot leverték. Sztálin és Rákosi képeit már tegnap megsemmisítették.

A dolgozók, tanácsi alkalmazottak tovább folytatták a felvonulást, a diákok viszont visszamentek iskoláikba. A felnőttek ledöntötték a felszabadulási emlékművet és a Hamburger szobrot. Ez utóbbit nagyon elítélem!

Aztán a politikai foglyokat szabadították ki, bár sokan azt beszélik, hogy sikkasztók, tolvajok, igen nagy bűnösök is kiszabadultak.

Mindenütt azt kiabálták: „Éljen a Haza! Oroszok, menjetek haza! Éljen

¹⁹ Az 1956-os forradalom és szabadságharc zalaegerszegi eseménytörténetét ld.: Csomor Erzsébet: 1956 Zalaegerszegen. Zalaegerszeg, 2001. 171 p. (Zalaegerszegi füzetek 7.)

²⁰ Az október 26-i dátum kétszer szerepel a naplóban.

²¹ Szerencsés Rudolf (1927-1997) történelem-földrajz szakos középiskolai tanár. 1953-56 között a Zalaegerszegi Állami Teleki Blanka Tanító- és Tanítónőképző Intézetben tanított. Forradalmi tevékenysége miatt 2 év börtönre ítélték.

a magyar ifjúság! Éljen a népi hadsereg! Munkát, kenyeret! Rákosinak kötelet!" A délutáni eseményeken már nem vettünk részt, de távoli lövéseket hallottunk. Azt mondják, a megyei pártbizottság vezetőjének, Dénes Istvánnak²² a lemondását követelték. Ő pedig pisztollyal kezében állt a teraszon és várta, mikor lőhet.

Van, aki úgy mondja, hogy Dénes István vagy Simon? - azt nem tudom ki - a tömeg közé lőtt, s több ember megsebesült, kettő meghalt.²³

Éjjel a pártbizottságiak meglógtak. Körmentre utaztak, ott kerestek menedéket az oroszok védőszárnya alatt.

Október 23-án este Budapesten ledöntötték a Sztálin szobrot. Ez úgy történt, hogy egy erős kötelet kötöttek a nyakába, s traktorral próbálták elvonatni. A szobor csak akkor dőlt le, amikor a lábát hegesztőpisztollyal eltávolították.

Sztálinról én az iskolában csak jót hallottam, otthon pedig semmit. Emlékszem a napra, amikor a halálát bejelentették.²⁴ 13 éves voltam. A kollégiumban kora hajnalban társaink hangos sírására ébredtem. Valaki javasolta, hogy az igazgatónak is mondjuk meg, mi történt. Az igazgató szobájába bekopogtunk. Ő kijött álmosan és elmondtuk neki a hírt. Groteszk jelenet volt, amin akkor csak csodálkozni tudtunk. Sztálin halott, az igazgató pedig ott állt rezdületlen arccal előttünk pizsamában, és csak annyit mondott: „Hát, igen. Nyugodjatok meg...” A kollégiumi szobákban pedig hisztérikus jelenetek játszódtak le. Aki nem sírt, azt megkritizálták.

Én verset írtam Sztálin halálára. Amikor Édesapám elolvasta, csak annyit mondott mosolyogva: „Kislányom, hogy fogsz ezen majd egyszer nevetni,” Mennyire megbántva éreztem magam! Azóta már tudom, micsoda hazugságokkal tömték tele a fejünket. Mégsem tudok nevetni az akkori versemen, csak nagyon-nagyon szégyellem magam! Dehát az Édesapám miért nem mondta, ha Ő már akkor tudta..

1956. október 27.

Itthon Édesapám elrendelte a kijárási tilalmat. A városban nincs, aki kormányozzon, minden vezető meglépett, a katonaság átállt.

A magyar rádió hallgat, csak az idegekre menő zene hallatszik. Olyan hírek járnak, hogy Magyaróváron a fegyvertelen tüntetőkre lőttek, s 59 halott,²⁵

²² Dénes István a megyei pártbizottság első titkára.

²³ A pártház előtti lövöldözés áldozatai: Telenkó János honvéd és Németh Imre, a Tejipari Vállalat sofőre.

²⁴ Sztálin 1953. márc. 5-én hunyt el.

²⁵ Az okt. 26-i mosonmagyaróvári sortűz áldozatairól nincsenek pontos adatok, a szemtanúk és a történészek 100-150 főre becsülik.

annál több sebesült az áldozat. Az osztrák rádió bemondta, hogy a vérkészletét átadja a magyar orvosoknak, gyógyszert, kötszert küldenek Magyarországnak.

Vajon mi lehet Esztergomban? Feriről, az ikertestvéremről semmit nem tudunk. Ha Esztergomban is tüntetnek, Feri is biztos köztük van. Csak ne lőjenek rájuk!

Ma délelőtt itt a városban is felvonulás készült, a halottakat akarták a városon végigvinni.²⁶ Szerencsére megalakult a Munkástanács és kezébe vette a hatalmat. A hadsereg készenléthben áll, várva az orosz támadást. A munkások kezébe fegyvert csak akkor fognak adni, ha az orosz csapatok megérkeznek. Ezt a döntést helyeslem, hiszen semmi jó nem származna abból, ha már most fegyvert adnának az emberek kezébe.

Nagy Imre igen nehéz feladat előtt áll. De ha az egész magyar nép támogatja, sikerül céljait megvalósítani.

Legújabb hír a városból, hogy ha az oroszok jönnek, a lengyelek példáját követve mindenki a barikádokra megy harcolni. De addig legyen rend és nyugalom!

1956. október 28.

Tegnap itt is megválasztották a Forradalmi Tanácsot. Elnöke a zeneiskola igazgatója lett.²⁷ Őt úgy választották meg, hogy kezdetben elég nagy zűrzavar volt a teremben és ő felszólalt, hogy csak akkor jutnak valamire, ha rend és fegyelem lesz. Erre fel megszavazták elnöknek.

Délután egy gyűlésen felszólalt Pataki is. A szomszédunkban lakik, egyébként ő lopott el tőlünk múlt héten egy mázsa krumplit. Piros²⁸ bácsira akarta hárítani a felelősséget, amiért nemcsak a politikai foglyokat engedték ki. Piros bácsi elmondta, hogy először valóban csak a politikai foglyokat engedték ki, de a nép többet követelt. Nem akarta, hogy fegyverhez kelljen nyúlni, ezért minden elítéltet kiengedett. Sokan úgy vélekedtek, helyesen tette, hogy megakadályozta a vérontást. Csak az nem tetszik nekem, hogy a bizottságba beválasztották a „krumplilopó” szomszédunkat is.

A Győri Rádió bemondta, hogy mi történt Zalaegerszegen. Az olajbányászok megfogadták, hogy orosz ágyukba nem adnak olajat, csak a szabadságharcosoknak. A nagylengyeli olajmunkások tüntetést rendeztek itt Zalaegerszegen. A templom előtt elénekelték a Himnusz, a Szózatot és elszavalta valaki a Nemzeti dalt.

²⁶ Október 27-én délelőtt tovább folytak a tüntetések a városban.

²⁷ A zalaegerszegi Forradalmi Tanács elnökévé – közfelkiáltással – Varga Ferenc zeneiskolai igazgatót választották, aki nov. 2-ig töltötte be ezt a tiszteletet.

²⁸ Dr. Piros Sándor, 1953-1982 között a Zala Megyei Bíróság elnöke.

A Győri Rádió felszólította Nagy Imrét, hogy tegyen azonnali intézkedéseket a harcok beszüntetésére. Szólítsa fel az oroszokat, hogy hagyják abba a harcot, különben a dunántúli nép Pestre megy a szabadságharcosokat segíteni. Nagy Imre el is rendelte a fegyverszünetet. Szó sincs már statáriumról. Szombathelyről azt üzenik, hogy a Dunántúlon mindaddig vasutassztrájk lesz, amíg az orosz csapatok ki nem vonulnak. Csak élelmet szállítanak.

Különös hír, hogy a veszprémi oroszok nem akarnak harcolni a magyarok ellen. Ezen nem lehet csodálkozni. Az orosz ember alapvetően jóindulatú. Szélsőségek persze mindenütt akadnak.

A Szabad Győr Rádiója bementa, hogy a Kossuth és a Petőfi Rádió információi nem megbízhatók, s felkérlik az írókat, hogy ők számoljanak be a tragikus eseményekről.

Az egész világ a magyarság hősi küzdelmét figyeli. Ismét elmondhatjuk, hogy

„Európa színpadán mi is játszottunk,
S a mienk nem volt a legkisebb szerep.”²⁹

Délután Zsuzsával a városban jártunk, s találkoztunk Szerencsés tanárral. Azt mondta, hogy szerdán vagy csütörtökön ismét lesz tanítás.

5 óra körül repülőről szórták a Szabad Népet. András (öcsém) barátja egy hasra eséssel szerzett egy példányt. Az új egészségügyi miniszter felkéri az ország lakosságát, hogy szabad óráiban menjen vért adni, mert sok honfitársa élete függ ettől.

Puskás Öcsi, a labdarugó állítólag meghalt. Valaki látta, hogy Bessey Ferencet egy orosz katona hasba lőtte.³⁰

Most érkezett haza Édesapám és mondja, hogy az oroszok megkezdtek a kivonulást Budapestről. 2-3 000 magyar áldozta életét a magyar függetlenségért. Ezek a nemzet legjobbjai, akiket néhány napja még csőcseléknek neveztek. Ami a csőcseléket illeti, az is van. Én az olyanokat neveznem annak, mint Borsos, meg aki a nép közé lőtt, és a Dénes-féle árulók...

1956. október 29.

Korai volt a tegnap esti örömünk! Az oroszok mégsem vonultak ki Budapestről, s még az éjjel véres küzdelemre került sor.

A Bécsi Rádió egész nap a magyar eseményekről beszél. A határon, ahol a gyógyszereket adják át, minden magyar orvos azt mondja: „Győzünk vagy meghalunk.”

²⁹ Részlet Petőfi Sándor: Magyar vagyok c. verséből (1847.)

³⁰ Ezek rémhírek voltak, amelyeket utólag a sajtóban tisztáztak.

Európa minden országából érkeznek a segélyek. Az angolok 25 000 fontot küldtek, és érkeztek küldemények Svájcból, Franciaországból. A Szovjetunió is küldött segélyt. Ezt legfeljebb jóvátételként lehetne elfogadni.

A Pravdában ma már azt írták, hogy sikeresen leverték az ellenforradalmárok népellenes kalandját. Hozzáteszik azt is, hogy az angolok és amerikaiak uszították a magyar népet. Milyen kár volt Pravda - Igazság címet adni annak az újságnak, amelynek minden szava hazug!

Végre együtt a család! Feri kalandos úton jött haza Esztergomból. Az egész osztályuk egy teherautó platóján utazott Győrig. Ott leszálltak, mert a teherautó Ausztriába tartott. Győrben egy autóbust béreltek, de a munkástanács nem akarta a buszt elengedni fegyveres őrizet nélkül. A gyerekek a buszban aludtak, s a sofőr, aki szintén zalai volt, hajnalban hazaszökött velük.

1956. október 30.

A szabadságharcban elesettek sírjára azt írták: „Ígérjük, nem hiába haltatok meg.”

A forradalom hősi halottairól emlékezünk. Temetünk fiatalokat, öregeket, gyerekeket, aktív harcosokat és vétlen áldozatokat. Ki a felelős a kiontott vérért? Azok, akik ezt az országot hagyták megcsonkítani, akik a nemzeti zászlónkat, a címerünket, a nemzeti öntudatunkat megtagadták és eladtak bennünket! A múlt heti eseményekért is azok a felelősek, akik saját hatalmuk védelmében idegen fegyvereket és saját emberséget nem ismerő fullajtárjaikat mozgósították.

Éjszaka van. Elaludtam egy rövid időre és azt álmodtam, hogy Pest utcáin járok. Megbotlottam valamiben, s zuhanni kezdtem. Arra ébredtem, hogy egy nagyot rúgtam, s most már végképp nem jön álom a szememre. Levelet írtam a moszkvai barátnőmnek. Lefordítom magyarra és ide leírom:

Kedves Ella!

Már évek óta levelezünk, és úgy érezzük, szeretjük egymást. Irtunk egymásnak piros nyakkendőről, iskoláról, kirándulásokról, most azonban véres valóságról van szó.

Te bizonyosan nem tudod, milyen nehéz napokat él át a magyar nép. Talán hallottál az itt történtekekről, de nem hiszem, hogy ismered a teljes igazságot.

Mi most a szabadságunkért, függetlenségünkért harcolunk. Lehet, hogy meg is kell halnunk érte. De nem akarunk tovább rabságban élni. „Győzünk vagy meghalunk” - ezt mondja minden igaz magyar.

Te mindig szabad országban éltél, ezért nem tudhatod, mit jelent nekünk a függetlenség! Úgy kell nekünk a szabadság, mint egy darab kenyér!

Drága Ella! Te okos és jólelkű lány vagy, talán megértesz. Olvasd el, amit írok, aztán tépd szét ezt a levelet. Megpróbálom leírni, mi történt nálunk.

Október 23-án kitört a forradalom. Budapesten hatalmas tüntetést rendeztek az egyetemisták, s hozzájuk csatlakozott a főváros lakossága. A hatalmát féltő Gerő Ernő, a párt főtitkára az orosz csapatok segítségét kérte, hogy némítsák el a tömeget.

Az orosz csapatok engedelmeskedtek, pedig nem kellett volna harcolniuk, ha nem akarnak! Hisz nekik arra nem lehetett parancsuk a Szovjetuniótól. De ők tankokkal, ágyukkal lőttek a fegyvertelen, néma felvonulók közé. Lőttek a fiatalokra a mi ávósaink, rendőreink is.

Október 23-a nem holmi fasiszta megmozdulás volt, hanem a zsarnokság elleni lázadás. Ami pedig azt követte, az a mi szent szabadságharcunk.

Hallottál-e Te erről? Ír-e erről az Igazságotok? Biztos, hogy nem és most hiszel-e nekem? Persze, neked, aki orosz vagy, kellemesebb dolog az Igazság/Pravda hazugságait elhinni.

A Ti országotok mindig is támogatta a gyarmati népek szabadságküzdelmét, de az már nem tetszik neki, hogy az általa gyarmatosított országok fegyvert ragadnak. Milyen nagy és gazdag ország a Szovjetunió! Hát miért kell neki mégis a mi kis országunk?

A magyar nép utolsó csepp véréig fogja védelmezni a hazáját, mert ez a nép hazaszerető. A történelemben számtalanszor megmutatta a magyar, hogy hős! Hős is, meg szerencsétlen. A függetlenségi háborúink sorra elbuktak. 150 éven át a törökök sanyargatták hazánkat, azután az osztrákok igája alatt szenvedtünk, később pedig Ti lettetek az elnyomóink.

Most, hogy fellázdadtunk, a Ti katonáitok ölik a hazaszerető magyar embereket. Látnád, mi lett a gyönyörű fővárosunkból! A Nemzeti Múzeum leégett, a város romokban hever. A nép követeli az orosz csapatok kivonulását. A rádió azt harsogja, hogy vonulnak ki az országból az oroszok, a román határ felől pedig új csapatok érkeznek. Ez utóbbit nem a magyar rádióból tudom.

Ella, lehet, hogy megharagudtál rám ezért a levélért, de te orosz vagy én pedig magyar. A népeink ellenségek lettek. Megértetted-e, hogy miért írtam ezt a levelet?

Vannak itt orosz katonák, akik megértették a mi szabadságvágyunkat, és nem harcolnak ellenünk. Ezeknek az oldalára állj Te is! Rám pedig ne haragudj, hisz én sem Terád haragszom.

Ezrek és ezrek haltak meg a múlt hét küzdelmeiben. Hány kisgyerek vesztette el szüleit ezekben a napokban? És ezeknek a gyerekeknek nemcsak apjuk, anyjuk nincs, hanem hazájuk sincs. Érted-e hát, hogy miért harcolunk? Minden magyar és én is bármely pillanatban készek vagyunk meghalni Magyarorszáért!

Nem tudom, mi lesz velünk. A túlerő és a zsarnokság mindig győzni szokott. Sírj, Ella, megérdemlik a magyar hősök, hogy Te is egy-két könnyet ejts értük!

Edit³¹

1956. október 31.

Győztünk! Nem lehet leírni ezt az érzést! SZABADSÁG! FÜGGETLENSÉG! BOLDOGSÁG! Csak ne kellene a nemzetiszínű zászló mellé kitűzni a gyászlobogót is!

Ezekben a pillanatokban minden magyar ember szíve együtt dobog! Kiderült, hogy titkon mindig is mindnyájan egyet akartunk, csak nem tudtuk egymásról, és nem mertük kimondani...

Nagy Imre megtalálta a rendkívüli pillanatban a legtalálóbbs megszólítást: „Magyar testvéreim!” Hivatalosan bejelentette, hogy a kormány kezdeményezésére a szovjet hadsereg csapatainak kivonulása megkezdődött.

Nagy Imre bejelentését a TASZSZ hírügynöksége is megerősítette, egyúttal sajnálkozását fejezte ki a magyarországi tragikus események miatt.

Már többször hallottam a rádióban Tamási Lajos Piros a vér a pesti utcán³² című versét. Ennek az utolsó soraival zárom a mai napot:

„El ne felejtse, aki él,
Hogy úgy született a szabadság,
hogy pesti utcán hullt a vér.”

1956. november 1.

Halottak napja van. Délután Édesapámmal és Édesanyámmal a temetőbe mentünk. Ma este 6 órakor az ablakokban gyertyát gyújtanak országszerte a szabadságharcban elesettek tiszteletére...

Együtt vagyunk az örömben, együtt vagyunk a gyászban - ezt jelezte számomra az ablakokban égő gyertyaláng. Némán jártunk a temetőben, felkerestük Jancsó³³ doktor bácsi sírját.

³¹ A levélre ekkor nem érkezett válasz. 1962-ben Czeglédi Edit Szocsiban találkozott barátnőjével, aki annyit mondott a levélre: „Mindent értettem, és nektek volt igazatok!” Czeglédi Edit közlése.

³² Tamási Lajos a verset az 1956. okt. 25-i parlament előtti sortűz hatására írta.

³³ Jancsó Benedek (1886-1952) orvos, 1927-től haláláig a zalaegerszegi kórház igazgató főorvosa.

Hazafelé jövet azt mondta Édesapám, hogy soha életében el nem tudta volna képzelni, hogy megéri azt, hogy szabad lesz ez az ország. Este viszont a Bécsi Rádió bemondta, hogy az oroszok megindították támadásukat Magyarország ellen.

Ez a XX. század legaljasabb csalása! Hisz épphogy elhangzott a TASZSZ nyilatkozata a csapatkivonásokról...

1956. november 3.

Reggel Zsuzsa húzott ki az ágyból. Bementünk az iskolába, megöntöztük minden osztályban a virágokat.

A városban látszatra nyugalom van, csak az üzletekben mindenki vásárol. A só már elfogyott, a raktárak mélyéről árusítanak valami kását.

1956. november 4.

Vasárnap van. Tegnap úgy terveztem, hogy ma reggel templomba megyek. A rádió hangjára ébredtem. 4 nyelven mondták be, hogy az oroszok megtámadtak bennünket. A házunk előtt is orosz tank áll.

A Himnusz-t játszották, aztán Nagy Imre szólalt meg, tudatta, hogy a szovjet csapatok megtámadták hazánkat, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a független Magyarországot. Utána az oroszokhoz beszéltek, hogy ne lövöldözzenek a békés lakosságra.

Az elmúlt napokban még megmagyarázták az orosz csapatok bevonulását. Azért jöttek, hogy elszállítsák sebesültjeiket. A repülőteret pedig azért fogták körül tankokkal, hogy az itt élő orosz polgári lakosságot el tudják szállítani. Mi pedig elhittük nekik. Hát, hogyne, mert már az emberekben kialakult valami olyan furcsa zavarodottság, hogy nem azt látják, amit látnak, hanem előbb megkérdezik, mit kell látniuk.

Szoboljev³⁴ az ENSZ-ben még az elmúlt napokban úgy nyilatkozott, hogy nem küldenek újabb szovjet csapatokat Magyarországra. Hát persze, mert akkor már ezer tank vette körül Budapestet! Jellemző az is, hogy vasárnap hajnalban támadnak a békés lakosságra!

Az Írók Szövetsége beszélt még ma reggel az egész világhoz: Segítség! Segítség! Segítség! - felkiáltással fejeződött be a beszéd.

A parlamentereket elfogták! A parlamentbe is bevonultak az oroszok. Elfogták a kormány tagjait.

Reggel 8 óra 24 perckor szakadt meg az összeköttetés a Távirati Irodával. Utolsó üzenetük: „Innen el kell mennünk! Mentsétek meg lelkeinket!

³⁴ A Szovjetunió ENSZ képviselője

Az oroszok már nagyon közel vannak...” A magyar rádiót is elfoglalták. A bemondó „Segítség!” kiáltással fejezte be közvetítését.

Legújabb hír, hogy Kádár János Szolnokon kommunista ellenkormányt alakított. Ez a kormány a szovjet segítségre támaszkodik.

Az egerszegiek semmi ellenállást nem tanúsítottak. Pedig ha a túlerővel szembeszállunk, annyit elérhetünk, hogy más városok és falvak ellenállását nehezebben tudnák leverni. A városban, e középületek előtt és az utcákon végig orosz tankok sorakoznak. Az osztrák határon is oroszok vannak, hogy a menekülők ne tudjanak Ausztriába jutni. Napok óta nem engedik be a Budapestre érkező vöröskeresztes szállítmányokat. És Pesten 50 000 sebesült ellátásáról kell gondoskodni. Itthon mindenki ideges. Nagypapa mindig olyan dolgokat kérdez, amelyeket rég megtárgyaltunk. Rosszul hall, de állandóan a rádiót figyeli. Ha pedig valami izgalmasat mondunk neki, elkezd másról beszélni... Öreg szegény, meg kell érteni. András is hülyeségeket kérdez. Ő viszont még kicsi gyerek.

Édesanyám nagyon pesszimista és nagyon ideges! Folyton azt mondogatja, hogy túl szép álom volt függetlennek lenni, kapunk helyette olyan terrort, amilyen még nem volt. A fiúk ki akarnak menni ez utcára, Édesapám indulatosan kiabál velük: „Menjetek, csak nyaljátok ki az oroszok fenekét!” - „Eleget fogjátok még látni őket az életben!”

Mindenhonnan újabb kétségbeejtő hírek jönnek. Pécsen éjjel 2-kor támadták meg az oroszok, ott még folyik a harc. Győr már elesett.

Legyenek átkozottak, akik ezt a szörnyű hazaárulást elkövették! Miért van mindig úgy, hogy néhány áruló az ezrek véráldozatával szerzett szabadságot elragadja tőlünk? Miért van ez a kis ország örök rabságra kárhoztatva?

Azt hiszem, most csak az segítene rajtunk, ha a Szovjetunióban is és a többi demokratikus országban is kitörne a forradalom. Nyugati segítséget nem remélhetünk. 45 óta talán még soha nem volt ilyen veszélyben a világ-béke, mint most. Pedig ha háború tör ki, el vagyunk veszve.

Nincs remény! Legyenek átkozottak, akik ezt a szörnyűséges hazaárulást elkövették! Kádár János, hát ezért bízott benned a magyar nép?

Zsuzsa itt járt nálunk. Édesanyja üzent, hogy ha krumpli vagy zöldségféle kell nekünk, tud adni. Egy nagy zsák krumplit, káposztát, sárgarépat hoztunk Édesanyámmal haza. Zsuzsa és a húga, Ildi is segített.

Amikor elváltunk, megcsókoltuk egymást. Vajon találkozunk-e még? Édesapám is olyan szomorúan beszél. Kérte, hogy hozzak neki egy doboz cigarettát, úgyis lehet, hogy ez lesz az utolsó cigaretta az életében. Ez nem lehet! Hisz én úgy szeretem az Édesapámat és még nem volt időm elég, hogy ezt igazán kifejezésre juttassam!

A Szombathelyi Rádió már éljenzi a hős szovjet csapatokat. Árulás! Hazaárulók!

1956. november 5.

Hogy lehet valaki olyan gyalázatos hazaáruló, mint Kádár? Úgy akar hatalomra jutni, hogy tankokkal, ágyukkal barbár módon leromboltatja az országot? Hát magyar vér folyik az ereiben? Vagy talán róla is kiderül majd, hogy orosz állampolgár, mint Andics Erzsébet,³⁵ az egykori ENSZ-képviselőnk? Emlékművet állíttat majd velünk a szovjet hősöknek, akik másodszorosan felszabadították az országot, akik megmentették hazánkat a „fasiszta ellenforradalmároktól”. És ismét meg kell majd tagadnunk elesett honfitársainkat.

Szerencsés tanár urat is fogva tartják. Szegény, mi lehet vele?

Már megint szórják a röpcédulákat, felháborító hazugságokkal! Hogy Nagy Imre az ellenforradalmat felfegyverezte, gyilkoltatta a munkásokat. A szovjet csapatok a demokrácia megvédésére jöttek. Nekik nem kell a mi földünk, nekik is vannak bányakincseik. Ez igaz! Dehát akkor miért jöttek ide ezrével? Miért vette körül Budapestet 1 000 ágyú, miért lövik a fővárost foszforos lövedékkel?

Temetünk. De nemcsak az ezer és ezer magyar hőst kell eltemetnünk, hanem a szabadságunkat is. Még a szabadságvágy gondolatát is a szívünk legmélyére kell temetnünk! És mit csinál most az ENSZ? Ülészek. Elítéli a Szovjetuniót, dehát az nem segít a helyzetünkön. Az sem segít, hogy a nyugati országok megszakítják diplomáciai kapcsolataikat a Szovjetunióval. Csak még ránk fog jobban haragudni az orosz nép.

Október végén a Szezei-csatornánál is kitört a háború. Az orosz kiskatonák pedig Zalaegerszezen keresik a csatornát...³⁶

1956. november 7.

Anci elpártolt tőlünk. Megsértődött, mert megmondtam neki, hogy nem magyar az, aki úgy beszél, mint ő, hogy mindegy, mi lesz az eredmény, csak legyen már vége a harcnak. Az ő apukája eredetileg cipész és népművelőként dolgozik. Most joggal félti az állását.

Pesten, Dunapentelén még mindig dúl a harc.

³⁵ Andics Erzsébet (1902-1986) történész, akadémikus, egyetemi tanár. 1922-től 45-ig a Szovjetunióban él. 1956-ban szovjet állampolgárságára hivatkozva külföldieknek járó bánásmódot követelt magának, s a Szovjetunióba távozott, majd a Kádár-kormánnyal tért vissza. Nem az ENSZ, hanem a Békevilágtanács tagja volt. Ld. Magyar Életrajzi Lexikon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABCC00003/00262.htm>.³⁶ Az 1956-os forradalomhoz kapcsolódó elterjedt és számtalan változatban élő legenda, mely szerint az országot megszálló orosz katonák - tájékoztatás hiányában - azt hitték, hogy Egyiptomban vannak és az arab országot kell megvédeniük az imperialista támadástól, ezért mindenütt a Szezei csatornát keresték.

1956. november 8.

„Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért,
S keservben annyi hü kebel
Szakadt meg a honért.”

Úgy tűnik, mégis lehet!

Végleg megtört a hitem. Nincs Isten! Hisz ha volna, nem nézhette volna tétlenül, hogy ezrével haljanak meg a magyar hazafiak... Nincs Isten! Nincs!

Kádár, a hazaáruló nem gondol arra, hogy ezer és ezer ember életét, sőt, hazája becsületét dobta maradéktalanul a szovjet csapatoknak! Kádár János, hát azt hiszed, hogy megvéd az orosz tankcsapat a rád váró végzettől? Árulónak nincs kegyelem! Ha más nem, a saját lelkiismereted fog újra meg újra számon kérni...

Úgy hallottam, hogy a kollégiumban házkutatást rendeztek és minden naplót, feljegyzést elvitt a rendőrség.

1956. november 10.

Szerintem, ha Kádár igaz magyar ember lett volna, nem fogadta volna el az ország kormányzását. Ez az ember halálra van ítélve! Választania kellett: vagy az oroszok ölik meg, ezáltal neve a magyar történelemben a legnagyobb hősök közé került volna.

Áruló lett. Saját népe hozza rá a halálos ítéletet! Pusztulnia kell! Nevét a történelem a hazaárulók közt fogja emlegetni.

Szerencsés Tanár úr szabad! Csütörtökön délután találkoztunk Lalával, mondta, hogy Szerencsés tanár úrnak visz fehérneműt.

Az ÁVH-ra mentünk vele együtt. Ott egy kék parolinos katona fagyoskodott, csengetésünkre pedig egy buta kinézetű, barátságtalan nő jött ki. Fanyalgó képpel vitte be a csomagot, de hamar vissza is jött, s mondta, hogy mindjárt kiengedik a foglyokat. Egy közeli fa alatt álltunk Zsuzsával és figyeltük a börtönajtót. Nemsokára nyílt az ajtó, s három sápadt arcú férfi lépett ki: Szerencsés tanár úr, Ostoros Karcsi bácsi és Pék Jóska bácsi.³⁷ Kezet fogtunk velük, s elindultunk hazafelé. Be kellett mennünk Ostorosékhoz is, ott elmesélték a börtönben töltött napokat.

Szerencsés tanár úr azt mondta, hogy új arcát ismerték meg az oroszoknak. Van szíve az egyszerű orosz katonának! Másoktól is hallottam, hogy ők elkeseredve mondják, hogy jó nekünk, magyaroknak, mert mi, ha meg is halunk, tudjuk, miért halunk meg, de ők nem. Egy orosz parancsnok arról

panaszkodott, hogy ilyen háborúban még nem volt. Egy tank nem tud egy kilométer utat megtenni, mert felgyújtják a „fasiszták”. Benzines palackokat dobnak a tankra, amely aztán attól felrobban.

1956. november 11.

Ilyen rendkívüli időkben derül ki, hogy ki kicsoda. Piri megérkezett Pestről és elmesélte, mi volt a Gorkij iskola³⁸ kollégiumában, meg hogy kik disszidáltak.

Disszidált például az Erika pajtás. Ezt a megszólítást ő követelte tőlünk. Tudtuk róla, hogy ott végzett a Gorkij iskolában. Szeretett volna a Szovjetunióban továbbtanulni, de vannak rokonai Nyugaton, ezért nem vették fel. Erika pajtás erre megtagadta a családját. A kollégiumunkban lakott és úttörővezető volt az iskolában. Engem egyszer nagyon megszegényített, mert elfelejtettem föltenni az úttörőnyakkendőmet. Most pedig ez az Erika pajtás az elsők közt rohan Nyugatra „megtagadott” rokonaihoz.

Nagy kövér lány volt az Erika pajtás. Egyik évben az április 4-i díszszemlét úgy akarta végignézni, hogy egy hordóra állt, de az beszakadt alatta. Majd meghaltunk a röhögéstől! Váratlanul azonban két férfi odalépett hozzánk a tömegből, igazolványt vettek elő és két fiút elvezettek. A fiúk megmagyarázták, hogy csak az Erika pajtáson röhögtek, de a hangulatunknak vége lett.

Kepes Zsuzsa is már Ausztriában van. Zsuzsáról annyit tudtunk, hogy Erdélyből kerültek Magyarországra a háború idején. A szülei partizánok voltak, de aztán elváltak. Most meg kiderül, hogy Svájcban vagyonuk van.

Igor, az orosz fiú is kiment. Talán Zsuzsa miatt, mert szerelmes volt Zsuzsába.

Mi lehet a többiekkel? A Farkas Vlagyimir húga is odajárt, a Renáta. Meg volt egy lány a B osztályban, a Bogár Anikó, aki mögött össze szoktak sügni a lányok: „hóhér az apja”. Mit csinál vajon egy hóhér a forradalomban?

Piri elmesélte, hogy a repülőtéren sorfalat álltak, hogy megvédjék a tanárokat, akik hazamenekültek. Ezt jól tették, mert a tanáraink igazán nagyon rendesek voltak.

Az utcából a Szászy-fiúk és a Nácsin Karcsi³⁹ disszidáltak. Rajtuk nem

³⁷ Mindhárman a zalaegerszegi Forradalmi Tanács vezetői. Szabadon bocsátásuk csak időleges volt, 1958. jan. 4-én a megyei bíróság Pék Józsefet 7 év, Szerencsés Rudolfot 2 év, Ostoros Károlyt 1 év börtönbüntetésre ítélte.

³⁸ Eredetileg a Magyarországon élő szovjet tisztviselők, valamint a Szovjetunióból hazatért pártfunkcionáriusok gyermekei számára létrehozott, 1948-56 között működtetett két tannyelvű elitiskola, ahova az 1952-53-as tanévtől - szigorú felvételi vizsga után - nagy létszámban vettek fel elsősorban munkás- és parasztszármazású gyerekeket.

³⁹ Helyesen: Náncsin Károly. Földmérő. A városi Forradalmi Tanács ülésén ő olvasta fel az ifjúság köve-

csodálkozom. Őket 1951-ben börtönbe csukták valami összeesküvésért, velük együtt még néhány 12-14 év körüli fiút. Tavaly engedték ki őket.

Karcsi nagyon klassz srác volt. A szülei Jugoszláviából menekültek a háború alatt és maradtak Zalaegerszegen, a szomszéd házban.

Ők is szegények voltak, mi is, így aztán kölcsönösen segítettük egymást. A háború után egy ideig kecskét tartottunk, mert nem lehetett tejet kapni. Volt 2 kis kecskegidánk. Egy szép napon az egyik beleugrott a kútba. Olyan hangos és kétségbeesett mekegést rendezett a kis állat a kútban, meg az anyja a kút szélénél, hogy összefutott a fél utca. Karcsi is megjelent az apjával. Karcsi apja belenézett a vízbe, aztán így szólt a fiához: „Cserkész vagy, menj le!” És az akkor 14 év körüli Karcsi leereszkedett a kútba és megmentette a kis állatot. Nem tudom, milyenek lehettek a cserkészek. De ma nem tudom elképzelni, hogy egy apa azt mondja e fiának: „Úttörő vagy, fiam, menj le a kútba...”

Szóval, Karcsin nem csodálkozom, hogy disszidált! A városból 5 orvos ment ki, és sok fiatal. Pedig nem veszélytelen dolog átlépni a határt!

1956. november 17.

Még mindig harcol a pesti nép és újabb szovjet csapatok érkeztek a hősieken küzdő főváros ellen. Az biztos, hogy ilyen hősie ellenállásra nem számított a Szovjetunió. Szomorú tény, hogy a hadifoglyok deportálása is megkezdődött, ezeket szállítanak Szibériába,⁴⁰ s nem tehetünk semmit.

Hiába élvezzük a nyugati országok szimpátiáját! Ez olyan belügy, amelybe csak a Szovjetunió avatkozhat be, különben kitörne a világháború.

1956. november 27.

Még mindig nincs rendes tanítás az iskolában. Tüske bácsin jót nevetünk, mert azt mondja, hogy két rádiója is van, az egyik a rendes rádió, a másik e felesége. Ez utóbbi „rádió” néha többet tud, mint az igazi.

Tovább tart az országos sztrájk. Az oroszok legújabb árulása, hogy Nagy Imrét és társait foglyul ejtették annak ellenére, hogy megegyeztek, nem lesz bántódásuk, ha elhagyják a Jugoszláv Követséget.⁴¹ Most őket is deportálják. A kormány tagjai ugyanis november 4-én ott kaptak menedéket, s a Követségben sértetlenek lehettek volna.

teléseit, részt vett a forradalmi szervek ülésein, élelmiszert szállított Budapestre. Disszidálása után, távollétében 8 év börtönre ítélték.

⁴⁰ A forradalom leverése után a tömeges deportálásokat Kádár János kérésére leállították.

⁴¹ A jugoszláv követségre menekült Nagy Imrét és társait nov. 22-én Romániába deportálták.

Hát ez is megtörténhet a XX. század Európájában? Barbárság! Pesten olyan plakát jelent meg: Zala megye, Vas megye - Magyarország szégyene. Valóban szégyen, hogy a két megye harc nélkül megadta magát, de szerintem a Magyarországon történelemért másnak, és másoknak kell szégyenkezniük.

1956. december 12.

Végre Zala megyére sem mondhatják, hogy Magyarország szégyene vagyunk. Reggel Attila azt a hírt hozta, hogy a városban valami készülődik. A budapesti munkástanács 48 órás sztrájkot hirdetett. A munkástanácsot közben törvényen kívül helyezték, de a sztrájkot mégis megtartották. A postaigazgatót a sztrájk miatt el akarták vinni, a nép összegyűlt a védelmére. A tefusok megjelentek teherautóikkal és elállták az utat. A tömeg egész délelőtt kint állt az utcán a posta és a városi tanács előtt. Megjelentek az oroszok is tankokkal, gépfegyverekkel. Én talán két méterre lehettem az egyik orosz autótól. Riadtak, kékek, zöldek voltak a katonák a félelemtől. Ez érthető is.

Feri végignézte, hogy semmisítettek meg az orosz katonák két ZIL teherautót. A karhatalmisták a tiszti klub előtt hagyták a teherautókat, s ezeket a tüntetők keresztbe fordították az Ady utcában. Jött egy orosz nőstény harckocsi, (amelyiknek nincs ágyúja), először eltávolodott a Marx tér túlsó oldalára, majd teljesen keresztbe forgatta a teherautókat. Ezután teljes erővel nekik rontott. A kocsik még nem törtek teljesen össze. Második nekifutásra egyiknek a platóját, másinak a fülkéjét taposta össze. No, a pufajkások (karhatalmisták) is csodálkozhattak, amikor keresték a teherautóikat!

Múlt éjjel teleírták a várost különböző feliratokkal. A kirakatokra ráfestették mésszel: Éljen a Kádár-kormány! - és hasonlókat. A játéközlet kirakatában már valaki ugyanazzal a betűtípussal, mésszel odafestette „Le Kádárral!” A bíróság előtt hatalmas nyomtatott betűkkel festették ki: Éljen Kádár! Valaki krétával egy „f” betűt rajzolt elé. A délelőtti folyamán minden feliratot megsemmisítettek. Délután volt még egy tüntetés, de lövöldözésre nem került sor.

Egy pesti röplap másolata jutott a kezünkbe. A fekete humor szólal meg benne. Pl: Mi a különbség Hruscsov, Sztálin és Nagy Imre között? - Hruscsov-nak híre van, Sztálinnak hamva van, Nagy Imrének se híre, se hamva.

- Mi a különbség Rákosi és Kádár között? - Rákosinak csak egy farkasa (Farkas) volt, Kádárnak pedig apró dögei vannak. (Apró A., Dögey I.)

- Milyen karóra van? - Pobjeda-karóra, svájci karóra, Rákosi karóra.

- Kerepesi temető - Rákosi Mátyás Művek.

- Főbelövendők klubja: Rákosi, Farkas, Gerő.

1956. december 13.

Gerőnek volt képe visszajönni Budapestre, ezek szerint még mindig pályázik valami vezető szerepre. A pesti nép azonban legyőzhetetlen! Azt mondják, ott még mindig a „Szabadság vagy halál” jelszó bírja kitartásra a munkásságot. Egyébként olyan jelszavak is hallatszanak: „Oroszok, menjenek haza, tartson velünk Vas és Zala!”

Ma megint volt itt is tüntetés, amelyet a ruhagyári dolgozó nők kezdeményeztek. A műszakot 1/2 2-kor fejezték be, de mire kijöttek a gyárból, a tankok már kint voltak az úton. A Csány téren mégis felolvasta valaki a pesti nők követeléseit és elhangzott a Nemzeti dal. A tankok kiszorították a tüntetőket a Csány térről az Ady utcába, de a kerteken keresztül mégis visszajutottak a Fő utcára. A tömeg nem akart mozdulni, s akkor ködgyertyákkal, könnyfakasztó gránátokkal, pukkansokkal sikerült szétszórni a népet. Ennek a kis beavatkozásnak a szenvedő alanyai a tankokon levő orosz katonák lettek, mert nem menekülhettek a füstből, s ők könnyeztek legjobban.

Az egyik oroszhoz még a tüntetés előtt odament egy kicsi gyerek, s a csizmáját kezdte rugdosni. Az orosz felkapta a kisfiút és nevetve mondta: „Malenkij fasiszt.” Hát, fasiszták vagyunk? Igen! Mindenki, aki a hazáját szereti és küzd a függetlenségért, az fasiszta, az a csőcselék tagja.

Ismét áramszünet van, nem tudok tovább írni.

1956. december 16.

Reggel 5-6 perccel nyolc óra előtt indultunk Zsuzsával iskolába. A fiúk azzal fogadtak, hogy kár volt sietni, még mindig nem lesz tanítás!

11 óra felé az orosz városparancsnok és még három katona jelent meg. Egy kis beszélgetésre hívtak mindenkit, s mondták, hogy kíváncsiak a véleményünkre. A városparancsnok⁴² 50 év körüli, nagytermetű, kopaszodó férfi - legalább egy óra hosszat beszélt. Elmondta, hogy a szovjet csapatok azért jöttek Magyarországra, hogy segítsenek megvédeni a demokráciánkat a fasiszták támadásától. Minden mondata a fasiszta szóval kezdődött. Utána mondták, hogy kérdezzünk, senkinek ebből bántódása nem lesz. De hiába kérdeztek a gyerekek, mindenkinek kitérő választ adott.

Én is jelentkeztem felszólalásra, és mivel a többiek arra biztattak, hogy tolmács nélkül beszéljek, oroszul mondtam el a kérdéseimet.

„Én még mindig nem értek néhány dolgot. Miért kellett Önöknek lerombolni a fővárosunkat, hogy néhány fasisztát megöljenek? Észrevették-e,

⁴² Medvegyev alezredes

hogy akiket a tankjaikkal, fegyvereikkel megöltek, azok nem is fasiszták voltak, hanem egyszerű magyar munkások, diákok, katonák? Mi magyarok szabadságot, függetlenséget, semlegességet akartunk!

Miért kellett Önöknek az egész országunkat elfoglalni csupán azért, hogy azt a néhány fasisztát megsemmisítsék, akikkel mi is elbántunk volna? Gondoltak azokra a magyar gyerekekre, akik árvák lettek ezekben a napokban, gondoltak azokra, akik értelmetlenül meghaltak? Ki küldte Önöket ide? Önök akkor váltak az ellenségeinkké, amikor tankjaikkal magyar földre léptek.”

A városparancsnokot váratlanul érte, hogy valaki így beszél, ráadásul oroszul. Arca vörös lett, zsebkendőjével törölgette izzadó homlokát. Amikor befejeztem, ordítani kezdett. Üvöltve sorolta fel, hogy hány orosz halt meg az ütközetekben, és hogy a magyarok mit csináltak az oroszokkal.

Nekem is lángolt az arcom az izgalomtól, mégis higgadt hangon válaszoltam neki: „Ha az orosz csapatok páncélosaikkal nem jönnek Magyarországra, senki nem lőtt volna rájuk.”

Az egyik orosz, aki határozottan szimpatikusnak tűnt, elmosolyodott, rázta a fejét és a parancsnokra nézett. Azt olvastam ki a tekintetéből, hogy: „Na, most mit felelsz ennek a kislánynak?” A mi városparancsnokunkat nem kell féltetni, dühösen legyintett egyet és azt mondta: „Kislány, nem ért a politikához!”...

Fő, hogy a másik nekem helyeselt. Azért jól beolvastam nekik! Remélem, elgondolkodnak ezen is.

Balla tanár úr úgy nyilatkozott a fiúknak a hozzászólásomról, hogy mindenki sírt volna, ha lefordítja magyarra. Szerencsés tanár úr pedig azt mondta, hogy értette a szövegemet és nagyon szépen beszéltem.

Délután diáktanácsi ülésen megkértek, hogy mondjam el újra, most már magyarul a vitámat a városparancsnokkal.

1956. december 31.

Vége az 1956-os évnek, és vége minden reményünknek. Nincs mit írnom...

Élünk...

„Mi lesz velünk? Már csak a sírban a szabadulás?
Nincs felelet. Csak vér van, csak a gyász”...

(Benjámin László: Elesettek)

MOLNÁR ISTVÁN

Molnár István Albert 1921. május 4-én született Debrecenben jómódú cívis-család gyermekeként. Apja id. Molnár István földbirtokos, a debreceni nagytemplom presbitere, anyja Győri Mária.

Tanulmányait szülővárosában végezte, a Debreceni Magyar Királyi Gazdasági Akadémián szerzett diplomát, majd Csurgóra került tanítani. Ott ismerkedett meg László Magdolnával, akivel házasságot kötött, majd 1948-49 körül Keszthelyre költöztek. Molnár István a Gazdasági Akadémia tanára, később a Délnyugat Dunántúli Mezőgazdasági Kísérleti Intézet igazgatója lett.

Keszthelyen, 1949-ben született első gyermekük István, majd 1952. febr. 15-én György.

1956. október 14-én alapító tagja volt a keszthelyi Petőfi Körnek, a forradalom napjaiban a Mezőgazdasági Akadémia és a városi forradalmi tanács tagjává választották. November 4. után úgy érezte, menekülnie kell. Egy egyetemista fiúval, Rékert Emillel 1956 késő őszen indultak el Jugoszlávia felé. Felesége a két gyermekkel nem vállalta a menekülést, itthon maradt. Molnár Istvánt távollétében a Győri Katonai Bíróság - Fejes Lajos alezredes és társai perében, ahol a 16. rendű vádlott volt - nyolc év börtönre, egyes jogainak hatévi eltiltására és teljes vagyonelkobzásra ítélte, melyet a másodfokú bíróság is helyben hagyott.¹

Feleségét és gyermekeit kirakták az egyetemről kapott lakásból, s a Georgikon utcában, egy lepusztult épületben kaptak egyszobás szükséglakást. Molnár Istvánnét elbocsátották biológia tanári állásából is, csak napközis nevelő lehetett. Idegileg, egészségileg teljesen tönkrement.

Molnár István Jugoszláviában menekültábrába került, ahonnan 1957 nyarán Kanadába települt át. Először egy farmernél talált munkát, aki a leg-alantasabb feladatokat bízta rá, és sokszor megalázta. Közben kitartóan tanulta az angol nyelvet és gyűjtötte a pénzt, hogy a családját kivitethesse Kanadába. Később - egy újságban olvasott álláshirdetésre jelentkezve - a brooks-i ker-

¹ Ld.: 1956 kézikönyve. Megtorlás és emlékezés II. Bp. 1956-os Intézet, 1996. 293.p.

---

tészeti telep és kutatóintézet kertészetében kapott fizikai munkát. (Brooks kisváros Alberta tartományban, Calgarytól DNY-ra.)

A brooksi intézet igazgatójának feltűnt a magyar fiatalember, magához hívatta, és kikérdezte életéről, származásáról. Molnár történetének megismerése után azonnal Edmontonba küldte diplomáját honosíttatni, ahonnan már kutatóként érkezett vissza Brooksba; a továbbiakban paradicsom, paprika és burgonya nemesítésével foglalkozott. Állítólag édesapja levélben küldött neki magyar fajta paprika és paradicsommagokat, amelyek kanadai honosításával és nemesítésével szép sikert aratott. Új hazája szakmailag és anyagiilag is nagyon megbecsülte, mire végre kiengedték a családját, addigra saját házat tudott építeni magyar barátai segítségével.

A családegyesítésre csak 1964-ben került sor, hosszú és megalázó tortúrák után engedték el feleségét és a gyerekeket.

A család 1981-82 körül beköltözött Calgaryba. A rendszerváltás után, 1991-ben jöttek haza látogatóba Magyarországra. Molnár István 1998-ban halt meg, felesége 2002-ben.²

A kötetben közölt leveleket a ferdinandováci, majd a gerovoi menekülttáborból írta feleségének. Sorai tükrözik az 1956-os forradalom leverése után a menekülést választók életérzését, az elvesztett család és otthon iránti vágyakozást, aggodást és szeretetet, a menekülttáborok lakóinak feszültségét, bizonytalanságát, az ismeretlen jövőtől való félelmét, és egyúttal hitét abban, hogy az új körülmények között is képesek lesznek a helytállásra.

A levelek a Hadtörténeti Levéltárban őrzött, Fejes Lajos alezredes és társai perének mellékleteként kerültek elő, minden valószínűség szerint házkutatás során foglalhatták le Molnár Istvánnétól.

² Molnár István életrajzához szükséges információkat sógornője, Molnár Albertné bocsátotta rendelkezésünkre. Köszönet érte!

---

*„Az győzhet csak az utolsó hajrán,
aki a sorsánál nagyobb.”*

Gérecz Attila: Töredék, 1956.

ÜZENETEK A MENEKÜLTÁBORBÓL Molnár István levelei

Címem:
Ferdinandovac¹ Jugoszlavia
Magdarska Isbeglica²

Édes Angyalom, aranyos kis Magdikám!

Életemben nem szántam még magamat olyan nehezen levélírássra, mint most. Annyira tele van az ember lelke keserűséggel, mondani valóval, s annyira korlátozottak mégis a közlési lehetőségek. Nagyon-nagyon hiányoztok, de ezt a megpróbáltatást is el kell viselnünk. Soha nem éreztem ennyire erősen a Hozzád tartozást, mint ebben a lelkiileg oly nehéz időszakban. Nagyon várom már, hogy hírt kapjak rólatok. Feltétlenül írd meg azt is, hogy melyik címedre írjak legközelebb.

Aranyos kicsi Gyurikánkat öleld meg s puszild meg helyettem is születésnapj jókívánságaimhoz. Ezt az alkalmat kell megragadnom arra is, hogy házassági évfordulónkra millió csókot küldjek Neked. Egy levelet s egy lapot írhatok Neked havonta, s a lapot tartalékolnom kell arra a célra, hogyha más táborba kerülünk, közölni tudjam a cím változását.

Az utat minden baj nélkül tettük meg. Elhelyezésünk katonás, de tüzelő van korlátlanul, s így jó meleg van állandóan. A rendőrök s a horvátok igen szívesek hozzánk, igazán csak hálával tölthet el bennünket a velünk szemben tanúsított magatartásuk. Nagy szerencse, hogy együtt vagyunk Sanyival.³ Sokat sétálunk, sokat beszélgetünk. Természetesen, a szobatársakkal való együttélés sok türelmet, önfegyelmet igényel, hiszen annyiféle ember él együtt életkort, foglalkozást, érdeklődési kört, műveltségi fokot illetően. Mivel nem dolgozunk semmit, rengeteg időnk van. Az emberek sakkoznak, kártyáznak, társasjátékot játszanak, nyelvet tanulnak, de mindezen túlmenőleg unatkoznak, s arról

¹ Település Kapronca-Kőrös megyében, a magyar határ közelében.

² Magyar menekült, emigráns.

³ Idegen kézzel, utólag tintával betoldva: Nagy Ildi bátyja.

álmodoznak, hogy mielőbb dolgozó, normális életet élő tagjai lehessenek valamelyik országnak. A külföldre szállítás nagyon nehezen megy, mert igen sokan vagyunk itt is, Ausztriában is. Lényegesen könnyebb azoknak a helyzete, akiknek rokonaik élnek külföldön, mert a kint élő rokonok el tudják intézni, hogy elfogadó vízumot küldessenek hozzátartozóiknak. Az európai országok nagyjából beteltek, ezért foglalkoznunk kell a tengerentúlra vándorlás gondolatával. Ha jól emlékszem családi kapcsolatainkra, Katinka, s Marika Néni egyik nővére, Bertus néni az USA-ban halt meg, s az ő gyermekei ma is ott laknak. Arra gondoltam, talán őket lehetne megkérni, hogy formailag fogadjanak magukhoz, s intézzék el részemre a vízumot. Olyan szakmám van, amit kint is megbecsülnek, de természetesen minden munkát vállalom, fizikai munkát is, mert semmiképpen nem akarok a terhükre lenni. Ha kivihetőnek tartod elgondolásomat, jó lenne, ha írnál kint élő rokonainknak, s nekem is megírnád a címüket, hogy közvetlenül is felvegyem velük a kapcsolatot. Talán az sem ártana, ha rajtad kívül Marika Néni is írna, vagy esetleg Pali.⁴ Mindenesetre, ha járható útnak találjátok, minél gyorsabb intézkedést kérek, mert az idő sehol nem telik olyan nehezen, s éppen ezért sehol nem olyan drága, mint itt.

Milyen volt a Pista félévi bizonyítványa? Levágtátok-e már a disznót? Hogy tudtat átrendezni életeteket? Sok-sok kérdés tolul föl egyszerre az emberben, s mindenre nem kaphat az ember azonnal választ.

.... néhány sort.⁵ Remélem, megkapták. Szeretteim és barátaim ne várjanak tőlem külön levelet, nincs mód rá, hogy külön-külön írni tudjak mindenkinek. Ha te írsz, te is csak a család életével kapcsolatos dolgokról írsz, hogy minél gyorsabban jöhessen a levél. Más nem is érdekel, csak ami Veletek történik. Magadról, a gyerekekről, édesanyámékról, Bertiékről, s néha egy-egy jó barátról szeretnék minél többet tudni. Délután 4 óra körül jön a postás. Hangosan olvassák fel azok nevét, akik levelet kaptak. Mennyi türelmetlenséggel vár, s figyel mindenki, vajon nem hallja-e a saját nevét is. Ha valami szép vagy biztató van egy levélben, megmondják egymásnak is, s együtt örül a jó hírnek az egész tábor.

Édes Kicsikém! Millió szerető csókot küldök Neked, s a gyerekeknek. Édesanyáméknak add át kézcsókjaimat. Bertiéket⁶ is csókolom, s minden barátomat őszinte szívvel üdvözlöm, szeretettel:

Pista

⁴ Dr. László Pál orvos, Molnár Istvánné bátyja. Molnár Albertné szíves közlése.

⁵ Félig olvashatatlan mondat.

⁶ Molnár Albert, Molnár István testvére

Aranyos Magdikám!

A Sanyinak írt leveledet még Ferdinandovácon megkaptam, de utána hosszú heteken keresztül nem érkezett hír Tőled. Hihetetlen nagy öröm volt számomra, amikor csütörtökön megkaptam a III. 18-án, és pénteken a III. 21-én írt soraidat. Olyan jó volt soraidon keresztül látni és megtudni, mi történt otthon azóta. Tudom, Kicsikém, hogy nagyon megnehezedett az életed s emberfölötti munkát jelent számodra megkeresni a család számára a kenyeret, ellátni az otthoni munkát és szeretni a gyerekeket. Az utóbbi hónapok alatt különösen megtanultam, hogy megbecsüljelek. Tudom most már, hogy adott az Isten Neked annyi erőt, amivel helyt tudsz állni magadért s a gyerekekért helyettem is, ameddig újra együtt nem lehetünk. Nagyon jó lenne, ha együtt lehetnénk, de erről csak akkor lehet szó, ha már véglegesen letelepedtem és gyökeret vertem valahol. Remélem, mielőbb sor kerül erre is. Azt már a múltkor megírtam, hogy dr. Könekamp prof., a Völkeurodi kutatóintézet igazgatója igen kedvesen írt, munkát ajánlott, s a maga lakásán elhelyezést és ellátást. Azóta írtam a belgrádi német követnek, aki közölte velem, hogy mit kell tennem a Németországba jutáshoz. Remény van rá, hogy odajuthatok, de természetesen biztosra nem vehető. Állítólag ezen a héten jön a német delegáció, az oda szállítandó emberek kiválogatása miatt. Megvárom, mi lesz ennek az eredménye, csak azután akarok írni Violának az USA-ba. Így tehát most elsősorban Németországba törekszem, másodsorba az USA-ba és harmadsorba Szejcba.

Nem tudom elképzelni, K. Miskáék⁷ honnan tudhatták, hogy elkerültünk előző táborunkból. Valóban [...] ⁸ Gerovoban⁹ vagyunk. Elszakítottak Sanyitól, most ő minden követ megmozgat, hogy utánam tudjon jönni. Innen, ebből a táborból történnek a kiszállítások. Az utóbbi két hét alatt mentek már Franciaországba, Olaszországba, s most folyik a Svéd szállítmány összeállítása. Természetesen, itt most mindenkinek az a legfőbb gondja, hogy mielőbb kijuthasson a céljainak megfelelő országba, s mielőbb békésen dolgozó ember lehessen újra. Nagyon nehezen telnek ezek a táborban töltött hónapok, szörnyű dolog a tétlenség egy állandó elfoglaltsághoz, munkához szokott embernek. Remélem, hogy ezen a nehézségen is mielőbb túl leszünk, s nem sokára az lesz egyetlen gondom, hogy mielőbb láthassalak benneteket.

Kaptam levelet Orosz Gyuritól, Horváth Jancsitól, s megkaptam édesanyámék levelét is. Írtam Ivánnak, meg Babszy Néninek. Az amerikai levelet (Viola, ... H. Kati) a jövő héten akarom megírni. Jó barátaimnak egyenlőre nem írok, csak majd ha végleg helyemen leszek. Mondd meg nekik, ne vegyék

⁷ Kiss Mihály főagronómus a keszthelyi Akadémián. Molnár Albertné szíves közlése

⁸ Olvashatatlan szöveg

⁹ Település Horvátországban a Gorski Kotar hegyvidéken, Fiumétól kb. 20 km-re.

ezt tőlem rossz néven, de semmi anyagi forrásunk nincs, Neked is úgy tudok írni, hogy eladom a cigaretta adagomat, s abból veszek bélyeget.

Írod, hogy a Miska felajánlotta a segítségét, s azt mondtad, nincs semmire se szükségetek. Ezzel kapcsolatban az a véleményem, ne zárkózz el a jó barátok segíteni akarásától, hiszen sok olyan apró szívességet tehetnek, ami igen jelentős lehet számotokra. A sors kereke forgandó, s így kerülhetünk még olyan viszonyok közé, hogy viszonzni tudjuk kedves figyelmüket, jóakarátú segítségüket.

Igen megható lehetett kicsi Gyurival, amikor elmesélte álmát, vagy amikor a levélből „sok minden jót” olvasott ki. Mondd meg Pista bának, hogy gratulálok a kitűnő bizonyítványához. Csak így tovább. Viselje egészséggel új tavaszi kabátját. A 10 Ft-ért, mihelyt tehetem, szép ajándékkal fogom kárpótolni. Nagyon örültem az ő sorainak is, írjon máskor is.

Jó egészséggel fogyasszatok csak a disznót. Hidd el, nekem igen nagy boldogság az, hogy van Nektek, s szépen sikerült az ölés.

Csakhogy kiláboltatok a betegségből. Icát igen sajnálom a racionalizálás miatt. Várom Édesanyámék részletes levelét is. Hogy sikerült a nyugdíjazás, stb.

Édesanyámat, Édesapámat, Bertiéket szeretettel csókolom, V. Bertiéket, T. Gyusziékat üdvözlöm. Baranyai Bácsinak is add át üdvözetemet, ha találkozol vele.

Édes Angyalkám! Neked, Pistinek Gyurinak millió szerető csókot küldök. Nagyon sokat vagyok Veletek gondolatban. Úgy szeretnék mielőbb magamhoz ölelni Benneteket! Tudom, hogy sikerülni fog!

Pista

Gerovo, 1957. IV. 15.

Aranyos Magdikám!

Ápr. 6-án írt leveledet 13.-án kaptam meg. A lehetőségekkel kapcsolatban f. hó 4-én írt soraimban tájékoztattalak, remélem, azóta megkaptad. Most főleg azért küldöm ezt a lapot, hogy időben megérkezzenek a Húsvéti ünnepekre küldött jókívánságaim. Remélem, kisfiaink elég jók voltak, s így a nyuszinak nem kell elkerülni a házunkat. Mit szóltok ehhez? Pistu! Gyuri! Kicsi Gyurikám, neked sok boldog névnapot is kívánok! Isten éltesen kicsi fiam sokáig!

Kicsim, a gyerekekkel együtt milliószor csókollak,

Pista

Gerovo, 1957. IV. 29.

Aranyos Kicsikém, Magdikám!

Mit szólsz ehhez a nagy változáshoz, hogy tollal írok, mégpedig golyóstollal. Ma ugyanis kaptunk egy USA ajándécsomagot a következő dolgokkal: Plexi szatyor, 1 db törölköző, mosdókesztyű, 3 db zsebkendő, 1 fogkefe, 1 fogkrém, 1 borotvaszappan, 1 borotva (zsilett), 4 db borotvapenge, 1 notesz, 1 szappan szappantartóval, 1 borotvapamacs, na és mindenekfölött 1 db töltőtoll. Így ezután már nem kell magyarázkodnom a ceruzával írott leveleim miatt.

Mi tagadás, nagy csalódást okozott Violának az az értesítése, hogy országuk csak vér szerinti rokonokat fogad be pillanatnyilag. Különben azért érintett fájdalmasan, mert időben éppen egybe esett a másik út bizonytalanná válásával. Pillanatnyilag javult talán a Völkeurodi eshetőség, különösen Benő bácsi Könekamphoz írt levelével, de azért ezt sem szabad biztosra venni, s ha sikerül is, még hosszú hetekbe kerül. Éppen ezért 3 kicsi, de boldog európai országgal is felvettem a kapcsolatot, sőt az ausztrál listára is feliratkoztam.

Azt már legutóbbi levelemben megírtam, hogy Ivántól kaptam levelet, abban cuponokat, s értesítést küldött a levéllel egyidejűleg feladott csomagról. A csomag még nem érkezett meg, itteni tapasztalatok szerint erre a hétre várható. A táborba be lehet küldeni csomagot külföldről is, Jugoslaviából is. Lehet benne ruhanemű is, élelem is. Teljesen felesleges azonban itt, hogy egy darabbal is több legyen az embernek, mint ami feltétlenül szükséges. Ivántól fogok kapni egy pár félcipőt, egy pantallót, meg egy kardigánt, most kértem tőle egy fürdőnadrágot, ezzel ruhatárom teljes lesz. Élmezésünk megfelelő, tömegkoszt. Elegendő a kalóriatartalma, de kiegészítésül jó egy kis szalonna v. szalámi, esetleg édesség, cukor v. tésztaféle s vitamin. Elfogy a levélpapírom meg borítékom, s kevés a bélyegem. Remélem, hogy ezt kapok Tőled, meg Iván is küld még kuponokat. Ma írni fogok az általad közölt címre, kérni fogok egy-két apróságot, de csak a legszükségesebb dolgokat, semmi módon nem akarom, hogy jelentős kötelezettséget okozzak Neked. Minden fillérre szükségetek van otthon, hiszen hármatoknak kell megélni a Te fizetésedből, s annak is ki vagyunk téve, hogy esetleg kedvezőtlen átszámítási kulccsal értékelnék azt, amit én itt igénybe vennék. Természetesen, pontosan meg fogom annak-idején írni azt, hogy ténylegesen mit kaptam meg.

Magamról Kicsim azért nem írok sokat, mert a láger élet bizony nagyon egyhangú. Az itteni gondok, bajok csaknem kizárólag a türelmetlenséggel, a túlfeszített idegállapottal függenek össze. Megvan az ébresztő és a takaródó ideje, de ezt nem veszik nagyon rigolózusan (sic!) Reggel 1/2-7-kor kelünk, este 9-kor van lámpaoltás. A napi háromszori étkezés időpontja jelent még némi kötöttséget, egyébként az idejével mindenki szabadon rendelkezik.

Van a táborban mozi is. Elég élénk a sportélet, football, röplabda, s időnként rendezünk szórakoztató kultúrelőadásokat. A tábor belső életét teljesen szabadon rendezzük be. Az utóbbi időben gyakrabban rendeznek kirándulásokat is. Persze mindenről, ami elválásunk óta történt velünk, mindkettőnknek igen sok mondanivalója lesz majd bizonyosan, ha találkozunk egymással. Nagyon nagyon sokat gondolok Rád, nagyon sokszor érezlek magam mellett. Nemcsak sokkal jobb lenne, de nagyon sokkal „könnyebb” is lenne minden, ha együtt lehetnénk. Persze az csak évek múltán szokott világossá válni, hogy az ember mit tett helyesen, vagy helytelenül.

Húsvét vasárnapján itt is esett az eső. Örülök, hogy a gyerekeknek sikerült boldogságot szerezni. Gyurikám, csak aztán szorgalmasan dolgozz kis kerti szerszámaiddal, segíts Édesanyádnak. Pistukám, nagyon várom a te leveledet is. Kíváncsi vagyok rá, hogy mit hozott a nyuszi, s hogy minek örülsz legjobban. Meg aztán arról is számolj be, mi van az iskolával? Milyen jegyeket szerzel mostanában, milyen lesz a bizonyítványod?

Kicsim! A fényképekre vonatkozóan nem írtál semmit, pedig nagyon várom azokat. Írj Kicsim mindenről s részletesen, ami Veletek összefüggésben van. Aprópó. Most jut eszembe. Általában hány nap alatt érkeznek meg a leveleim?

Millió forró csókot küld szeretettel

Pistád

Gerovo, 1957. V. 17.

Édes kicsikém, Angyalom!

Ma reggel 4 órakor keltem, jól lemosakodtam, utána lementem az udvarra tanulni. Igen erősen ráfeküdtem az angol nyelvre. Kezdem remélni, hogy szükségem lesz rá. Ha minden jól megy 1 hónap alatt megoldódik az egyik nagyon nehéz kérdés. Ez az egy hónap egyrészt nagyon hosszú, hiszen a remény még nem megoldás, s amíg biztosat nem tud az ember érthetően nyugtalan és türelmetlen. Ahhoz meg kevés az idő, hogy eleget tudhasson az ember az új nyelvből. Márpedig az a szokás, hogy a befogadó országban is előbb táborba kerülnek az emberek, s ott előkészítik őket új életükre. A munkába helyezés előtt annyit kell tudni a nyelvből, hogy legalább a legegyszerűbb dolgokat mindenki meg tudja kérdezni, vagy el tudja mondani. Nem lehetetlen, hogy belátható időn belül meg tudom látogatni Angiékát, hiszen ha minden jól megy alig pár száz km-re leszek tőlük. Alig várom már, hogy dolgozhassak, kereshessek, s hozzá kezdhessek a másik nagy kérdés megoldásához. Erre vonatkozóan is jó híreket hallottam, állítólag a befogadó ország segítségünkre fog lenni.

Most már gyönyörű az idő, végre nyár lett. A táborunk egy magas hegyek koszorúta katlanban van. Várj (sic!) csak megpróbálom elmondani, hol is vagyunk tulajdonképpen. Vedd elő a térképet. A Zágráb - Fiume közötti vasútvonalon közel a tengerparthoz van egy Delnice nevű vasúti megálló, ott szálltunk le a vonatról. Onnan autóval kellett mennünk 32 km-t észak nyugati irányban gyönyörű hegyi utakon, sok helyt serpentinén. A múlt nyári erdélyi utunk legszebb részletei jutottak eszembe. Igen magason vagyunk ám. 10-12 km-re vagyunk attól a hegycsúcstól, amelyik a környék legmagasabb pontja, s a térképen 1796 m-es magassággal van jelölve. Gyönyörű táj. Valamikor szívesen eljőnnék erre a vidékre, mint turista, most azonban oly sok idő óta tartó bizonytalanság és idegeskedés után jobb szeretnék minél hamarabb tovább utazni végcélunk felé. Gyönyörű utazásra van kilátás Észak Olaszországon és Franciaországon keresztül, érintve Triesztet, Velencét, Padovát, Veronát, Milánót, Torinót, Lyont, Dijont és Párizst, amíg el nem érjük a Le Havre-i kikötőt.

Természetesen, ha az elintézéshez szükséges hetek alatt befutna a németországi útlevél és vízum, oda mennék, de most már elmúlt három hete annak, hogy írtam Kőnekampnak és még semmi értesítés nem érkezett.

Dr. Rigó Tibor és felesége ma voltak a táborunkban dolgozó delegáció előtt, s elfogadták őket, úgy hogy az ő sorsuk már megoldódott. Valószínűleg 22-e körül már el is mennek a táborból egy tengerparti üdülőbe, s ott várja be a transzport június elejét, amikor el fognak indulni új otthonuk felé. Ha minden jól megy, június közepére meg is érkeznek Canadába, s júliusban már dolgozó emberek lehetnek, hiszen Tibor is Márta is tudnak annyit az angol nyelvből, amennyi a meginduláshoz feltétlen szükséges. Velük itt van 8 éves kisfiúk is, s így az egész család együtt utazhat.

Nagyon türelmetlenül és sok izgalommal várom már én is, hogy megoldódjon már sorsom, s megtehessem, az első lépést új életünk felé. Bizony az indulás sok nehézséggel fog járni, hiszen egy teljesen ismeretlen új világba kell majd beilleszkedni, ahol nem ismeri, vagy legalább is nem beszéli az ember teljesen a nyelvet, nem ismeri a nép szokásait, az új életformát. Újra kell majd tanulnunk élni, mint ahogy nagy betegnek hosszú ágyba fekvés után újra kell kezdeni a járást. Tudom, hogy ehhez lesz elegendő erőm és akaratom, habár az elmúlt hónapok, s a még hátralévő nehéz idők, tétlenség, bizonytalanság és izgalom nagyon megviselik az embert.

Édes Kicsikém, Angyalom. Úgy érzem, a most következő hetek sorsdöntőek lesznek. Olyan boldog lennék, ha mihamarabb megnyugtató megoldásról tudnálak tájékoztatni. Forró szeretettel gondolok Rád, s úgy érzem, teljesen mellettem vagy ezekben a nehéz, izgalmas napokban.

A gyerekekkel együtt milliószor csókol

Pista

Gerovo, 1957. jún. 14.

Édes kicsi Magdikám!

Máj. 31.-én kelt leveledet jún. 11.-én kaptam meg, mielőtt azonban az abban foglaltakra válaszolnék, tájékoztatlak az utazásommal kapcsolatban kialakult helyzetről. Holnap indul a 2. transzport, azonban erről én sajnos lemaradtam, mert most főleg azokat viszik, akiknek garancia levelük volt, vagy családoso, kis gyerekekkel, terhes asszonnyal, stb. Így engem a 3. transzportba osztottak be. A mi indulásunk időpontja még bizonytalan, előreláthatólag 10 nap múlva megyünk, de minden bizonnyal két héten belül. Bizony nagyon nehéz lesz még ez az idő, de azért mennyivel könnyebb, mint azoknak, akik még nem is kerültek delegáció előtt, s akik még az egész nyarat, vagy talán még az ősz is a táborban fogják tölteni. Együtt utazunk majd Csaba Miskával, s rajta keresztül is még több ismerős fog a 3. szállítmánnyal menni. A 2. szállítmány úti programja megváltozott, s gyönyörű élményben lesz részük. Fiuméből indulnak, s Trieszten, Velencén, Padován, Firenzén és Rómán keresztül utaznak Nápoly mellé, s ott fognak tölteni 2-3 napot, majd onnan utaznak vissza az olasz tengerparton Franciaországba, le Havreba.(sic!) Kiszivárgott hírek szerint mi ugyanezt az utat fogjuk végig járni, csak több időt töltünk majd Olaszországban. Így kicsim még sok időre van szükség ahhoz, hogy végállomásunkra megérkezzünk. Nagy veszteség minden hónap, amit munka, kereset nélkül tölt az ember, de talán majd kárpótól ezért a jövő. Az eddigi információ szerint Canadában nagyon megbecsülik a mezőgazdasági szakembereket, s azok előtt, akik tudnak és akarnak dolgozni jó lehetőségek vannak.

Azt már megírtam előző levelemben, hogy Grószéktól megkaptam a csomagot, s azt is, hogy mi volt abban. Az ellenérték felszámolása azonban nagyon meglepett. Nagyon sokkal jobban jöttünk ki ezek szerint a pénzküldeménynel.

Belgium Kicsim csak meghatározott foglalkozású embereket vett fel, főleg bányászokat, s így nem is mehettem volna, de oda nem is akartam menni. A nagy távolság miatt ne aggódj, a mostani közlekedési viszonyok mellett ez már nem tényező. Az a véleményem ezzel szemben, hogy Canadába sokkal könnyebben tudtok majd utánam jönni, mint sok más országba, s ez mindenél fontosabb.

Írod, hogy most privát helyről fogtok kosztolni, s igen csinos fiatalasszony a kosztadó. Így nem csoda, ha nagyon dicsérik, akik nála kosztolnak. A kérdés csak az, vajjon a kosztot, vagy az igen csinos fiatalasszonyt. Nem is képzeled, mennyire örülök annak, hogy holnap befejeződik a tanítás. Mégis csak sokkal könnyebb fog lenni a helyzeted. Jó tudni, hogy gondolsz magadra is, és új ruhát csináltatsz, de aggaszt Elluskának az a megjegyzése, hogy „eszményien karcsú” vagy, hiszen amikor eljöttem otthonról, még akkor is rád

fért volna néhány kiló, s ha még abból a súlyodból is leadtál, az már könnyen veszedelmes lehet.

Nagyon várom a fényképet, de azt már csak Canadába tudod majd utánam küldeni. Istenem most már ide - s tova egy fél éve nem láttalak benne-
teket. Mennyi időt kell még vajjon külön élnünk.

Egyébként a német hatóságok részéről még mindeddig nem történt semmi intézkedés, s még híre sincs a német delegációnak. Itt látja az ember igazán, mennyire egy hulló falevélhez hasonló az ember sorsa, jövője. Senki nem tudja közölni, kit merre sodor az élet vihara. A legtöbb ember kezéből teljesen kicsúszott sorsa irányítása. Istenem, mennyi új út keresés, mennyi bizonytalan jövő, mennyi a szerencse szárnyán lebegő magyar élet. Mennyi kérdés, mit hoz a jövő. Ebben a nagy forgatagban egy dolog válik rendkívül fontossá az ember számára, a család.

Az angol nyelvvel bizony lassan haladok, nem megy olyan tempóban, s mint amennyire fontos lenne. Ha majd minden egyenesbe jön s megnyugodhatok, egész biztos a tanulás is eredményesebb fog lenni,

Az előző levelemre írt válaszodat így még biztosan meg fogom kapni. Én az indulás napján természetesen azonnal értesítelek. A nyári szünet alatt nem látogatjátok meg egy-két hétre a bátyádat?

Kérlek, add át mindenkinek, akit illet kézcsókjaimat, s üdvözetemet. Neked Kicsim, s a gyerekeknek sok-sok csókot küldök,
szeretettel

Pista

Gerovo, 1957. jun. 22.

Édes Angyalom, Magdikám!

Jun. 10.-én kelt leveledet 18.-án, a 15.-eit pedig 20.-án kaptam meg. Nagyon bánt, hogy a születésnapodra írt levelemet csak 7.-én kaptad meg, hiszen már hetekkel előbb számon tartottam ezt a napot, s azért adtam fel nyolc nappal előbb, hogy a legmegfelelőbb időben, mégis teljes biztonsággal megérkezzen.

Kegyetlenül lassan „morzsolódnak” a napok. Az előbbi mondás értelmét és tartalmát csak most értettem meg és tanultam meg igazán. Minden egyes nap ólomlábon jár ahelyett, hogy zavarná mielőbb maga előtt a másikat. Igaz, ez a várakozás már nem reménytelen, de ráül az emberre, megbénítja, agyon nyomja. A második transzport elment jun. 15.-én, s mi is türelmetlenül várjuk az indulást. Nem megy most a tanulás sem úgy mint ahogy szeretném, pedig tudatásban vagyok teljesen annak, mennyire fontos, hogy ura legyen az ember az ország nyelvének.

Rigó Tiborék már elutaztak, így tőlük is elválasztottak. Nagy Sanyitól néhány nappal ezelőtt Belgrádból kaptam egy levelezőlapot IV. 14.-ei keltezés-sel. Az állomásról írt Dániába indulása előtt. Így ő is egyenesbe jutott. Ernő-ről azt írja, hogy valószínűleg 16.-án indul Svejcha. (sic!) Sanyi Dániába való megérkezése után Neked fog írni. Nagyon kérlek, címét azonnal közöld majd velem, hogy továbbra is tarthassam majd Sanyival a kapcsolatot.

Írtál már Cs. Miska feleségének?

A napokban néztem végig két rövid canadai filmet. Az egyik Canadáról adott rövid földrajzi, természetrajzi és közgazdasági tájékoztatót. A másik egy bevándorló film volt, láttuk amikor megérkezik a hajó, s a szükséges hivatalos tenni valók után a kivándorlók elindultak új életük felé. Végig kísértük egy bányász, egy gyári munkás, egy farmer és egy erdei munkás útját. Az embernek mindvégig az volt az érzése, hogy rengeteg a gazdasági lehetőség, igen sok az úr, kevés az ember, s mindezek fölött nagyon idegen, s számunkra teljesen ismeretlen világ vár ránk. No erről többet majd a személyes tapasztalatok alapján.

Amint írod, több ismerős van már kint Canadában. Persze egészen valószínűtlen, hogy találkozzon velük az ember. Canada igen nagy, akkora, mint Európa. Igaz, hogy a fejlett közlekedés lehetővé teszi a nagy távolságok áthidalását, de a véletlen találkozások lehetősége nagyon kicsi.

Aranyos lehetett kicsi Gyurink, mikor eltörött nála a mécses a Nagymamánál maradás miatt. Gondolom, hogy aztán mégis nagyon jól érezte magát. Az utóbbi időben pedig már megszokhatta szegénykém, hogy Nélküled s Pista nélkül legyen, hiszen mindig idegen háznál kellett töltenie egy félnapot.

Remélem, közben már az iskolával teljesen végeztetek, s így szabadabb lettél egy kicsit. Nagyon kell, hogy egy kicsit megpihenjél, vagy legalább is csökkenjen az az örült hajsza, amit az utóbbi hónapokba csináltál. A gyerekekre is nagyon ráfér, hogy visszakapják az iskolától az édesanyjukat. Jól teszed, ha néha meglátogatsz kedves ismerősöket, a társaság csak jót tesz. Nagyon várom Tőled a fényképeket, de ide Gerovoba már ne küldd azokat, mert nem biztos már, hogy megkapnám. Levelet még írnál, hiszen az indulásunk napját nem tudjuk, legfeljebb egyet majd nem kapok meg. Én mindenesetre indulásunk napján azonnal írni fogok, s attól kezdve a Canadából küldött első levelemig úgy sem írhatok, mert az úton nem érhet utol a posta.

Nagyon jól teszed, hogy a Cs. Nanit hetenként elhívod segíteni, így mégis egy kicsit enyhít terheiden. Látom, igyekszel berendezkedni a télre. Helyesen teszed, gondos asszonyka vagy.

Írod, Kicsim, ne flörtöljek sokat a „szépasszonyokkal”. Teljesen nyugodt lelkiismerettel írhatom, hogy eddig semmi flört nem terheli lelkiismeret-

retemet, és még csak nem is esik nehezemre, annyira közel vagy hozzám állandóan. Bárcsak mielőbb együtt lehetnénk.

Sok szeretettel gondolok Rád, s a gyerekekkel együtt milliószor csókollak

Pista

Molnár Istvánné

Tanárnő

Keszthely, Múzeum u. 8/b

Gerovo, 1957. júl. 10.

Drága Angyalom!

Az utazás izgalmában élünk mindannyian. Leadtuk felszerelésünket, a hajóorvos megvizsgált bennünket, összepakoltuk csomagjainkat, féllábbal már úton vagyunk. Nyugtalanul aludt a társaság, érthetően türelmetlen mindenki. Várjuk az autóbuszok érkezését, indulunk Rijekába. Ezt a lapomat csak az indulás pillanatában dobom be. Tőled jun. 11.-e óta nem kaptam semmi hírt. Nem tudom kellően érzékeltetni ennek az órának a nagyszerűségét. A német követségről mindmáig semmi intézkedés.

Millió és szerető csókot küldök:

Pista

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Móra Magdolna életrajz	7
Móra Magdolna: Zalaegerszegi emlékeim.....	9
Illés László életrajz.....	19
Illés László: Emlékezés múlt időkre.....	21
Hári Margit életrajz.....	33
Egy diáklány megpróbáltatásai Interjú Tirpák Endréné, Hári Margittal.....	35
Csertán Ferenc életrajz.....	53
Csertán Ferenc: 20. századi zalai történet.....	55
Dr. Marx Gyula életrajz.....	85
Dr. Marx Gyula: Az én 1956-om.....	87
Czeplédy Edit életrajz.....	123
Czeplédi Edit: Naplótöredék 1956-ból.....	125
Molnár István életrajz.....	153
Üzenetek a menekülttáborból Molnár István levelei.....	155

1400--

„A táborparancsnokot Dreifusznak hívták. Ez volt a csúfneve, mert az egyik lába hiányzott és két mankóval járt. Egy alkalommal a névnapját ünnepelték, így a tábor is kivonult. Hoztak nekem egy csokrot, hogy én köszöntsem fel, mert a legfiatalabb vagyok a táborban. Egy köszöntőt is meg kellett tanulnom. Nem volt lámpalázam, nem okozott gondot. Szóval, mikor a táborparancsnokot lementünk megköszönteni, elmondtam neki a verset. Mögöttem állt száz fő körüli internált nő, előttem a férfiak, talán kétezren, ugyancsak ebből a táborból, csak az ő épületeik az udvar másik oldalán voltak. Áadtam neki a csokrot is. Ő a mankóira támaszkodva a két könyökömet megfogta, felemelt és azt kérdezte: „Te gyerek! Te miért vagy itt?” Akkor voltam 19 éves. Azzal a két masnival még tényleg gyerekeknek nézhettem ki.”

Részlet Hári Margit visszaemlékezéséből